

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

На правах рукопису

ЧЕБАН МАРИНА МИХАЙЛІВНА

УДК 94(477):929Андрусяк“1902/1985”

**НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МИКОЛИ АНДРУСЯКА (1902–1985)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Литвин Микола Романович
доктор історичних наук, професор

Львів – 2012

ЗМІСТ	
ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	10
РОЗДІЛ ІІ. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	31
РОЗДІЛ ІІІ. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ	
3. 1. Родинне оточення та ранній період діяльності	41
3. 2. Служба в УГА й Армії УНР	46
3. 3. Навчання у Львівському університеті	52
РОЗДІЛ ІV. ФАХОВА ТА СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНА	
ДІЯЛЬНІСТЬ	
4. 1. Діяльність у громадських товариствах	69
4. 2. Праця в навчальних закладах, наукових установах, органах влади	107
РОЗДІЛ V. ОСНОВНІ НАПРЯМИ І ЗДОБУТКИ	
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	
5. 1. Українське козацтво і церковно-релігійні відносини у XVII – першій чверті XVIII ст.	125
5. 2. Національно-культурні процеси в Галичині другої половини XIX – початку XX ст.	140
5. 3. Історіографічні дослідження	151
5. 4. Красознавчі праці	167
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	189

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БНТ – Богословське наукове товариство

ВУАН – Всеукраїнська академія наук

ДАКО – Державний архів Київської області

ДАЛО – Державний архів Львівської області

Записки ЧСВВ – Записки Чину св. Василя Великого

ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка

НТШ – Наукове товариство імені Шевченка у Львові

УВУ – Український вільний університет

УГА – Українська Галицька Армія

УІ – Український історик

УІТ – Українське історичне товариство

УНР – Українська Народна Республіка

УСС – Українські Січові Стрільці

ЦАК – Церковно-археографічна комісія

ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДІАУ у Львові – Центральний державний історичний архів України, м. Львів

ЧУГА – Червона Українська Галицька Армія

ЧУСС – Червоні Українські Січові Стрільці

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розгляд місця конкретної історичної особи в розвитку соціально-політичних і культурно-освітніх процесів має важливе значення у дослідженнях, що поєднують історію – науку про суспільство з історією – наукою про людину в суспільстві. Власне крізь призму життя та діяльності особистості відтворюється багатогранність суспільно-культурного життя країни.

Після проголошення незалежності України посилився інтерес до вивчення наукової та громадсько-культурної діяльності визначних діячів освіти та науки новітньої доби. За останнє двадцятиліття до наукового обігу повернено імена сотень українських вчених та їх творчий доробок. Зусиллями вітчизняних дослідників опубліковано невідомі раніше архівні документи і кореспонденцію науковців минулого. Зокрема предметом досліджень стала громадська діяльність та творча спадщина визначних істориків кінця XIX – середини XX ст. – Михайла Грушевського, Дмитра Багалія, Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби, Михайла Слабченка, Олександра Оглоблина та інших.

На увагу заслуговує й постать Миколи Григоровича Андрусяка – українського історика, громадського діяча, дослідника історії України, який жив і працював у Львові у міжвоєнний період, а згодом, під час Другої світової війни, змушений був емігрувати. Наукове становлення вченого відбулося під впливом відомих істориків С. Закшевського, М. Грушевського, І. Крип'якевича, І. Кревецького, М. Кордуби в польських та українських наукових, культурно-освітніх, військових товариствах (Польське історичне товариство, Наукове товариство імені Шевченка у Львові, Українське богословське наукове товариство, “Просвіта”, “Молода громада”). Поряд з О. Оглоблиним, Н. Полонською-Василенко, К. Штепою М. Андрусяк активізовував науково-освітнє життя окупованого Києва (жовтень 1941 – лютий 1942 р.). Історик брав активну участь у культурно-освітньому та науковому житті української еміграції другої половини XX ст., викладав курс

“Історія козаччини” в Українському вільному університеті в Мюнхені, став членом Церковно-археографічної комісії апостольського візитатора для українців у Західній Європі, Українського історичного товариства, разом із Л. Винаром, О. Оглоблиним, О. Домбровським, О. Прицаком, Т. Мацьківим та іншими публікував результати наукових пошуків на сторінках його друковано органу – журналу “Український історик”.

Наукові дослідження М. Андрусяка відзначалися широтою і охоплювали історію Української Церкви Проблематика наукових досліджень М. Андрусяка відзначалася широтою інтересів, охоплювала історію Української Церкви, козаччини, суспільно-політичні рухи в Галичині другої половини XIX – початку XX ст., біографістику, українську історіографію, генеалогію, геральдику, краєзнавство. В українській історіографії новітньої доби важко знайти праці, присвячені москвофільському руху, автори яких не використовували його “Нарисів з історії галицького москвофільства” (1935) та “Генезу і характер галицького русофільства” (1941); дослідники історії Української Церкви та церковної просопографії не обходяться без відсилань до його докторату “Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny” (1934). Однак відсутність як у радянській, так і в сучасній історичній науці комплексного наукового дослідження, безпосередньо присвяченого життєвому та творчому шляху, громадській діяльності вченого, потреба популяризації його наукового доробку роблять дослідження актуальним.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідницьких тем “Українці–поляки: взаємовпливи, протистояння, співпраця (друга половина XIX – початок XXI століття)” (номер державної реєстрації 0107U005411) та “Українсько-польські взаємини у контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі” (номер державної реєстрації 0109U006867),

які розробляв Центр дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Мета дослідження – на підставі опрацьованих джерел висвітлити громадську й науково-організаційну діяльність М. Андрусяка в контексті суспільно-політичних та культурно-освітніх процесів ХХ ст., проаналізувати його науковий доробок, встановити внесок вченого в розвиток української історичної науки, діяльність НТШ, Польського історичного товариства, Інституту історії України, Українського історичного товариства.

Дослідження обраної проблеми вимагає вирішення **завдань**:

- охарактеризувати стан наукового вивчення проблеми в історіографії та проаналізувати джерельну базу дослідження;
- висвітлити життєвий шлях, науково-організаційну та громадську діяльність Миколи Андрусяка;
- розкрити вплив родинного, навчально-виховного, професійного середовища на становлення поглядів вченого;
- виокремити й охарактеризувати основні напрями наукової діяльності історика, визначивши його наукові пріоритети;
- визначити внесок М. Андрусяка в дослідження історії Української Церкви, козащини, національно-культурного відродження у Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст., історіографії, краєзнавства;
- ввести до наукового обігу неопубліковані праці з доробку М. Андрусяка, доповнити наявну біобібліографію.

Об'єкт дослідження – науково-організаційна та громадська діяльність М. Андрусяка, комплекс історичних та історіографічних джерел, пов'язаних із біографією вченого.

Предмет дослідження – процес формування Миколи Андрусяка як вченого-дослідника, зміна його наукових зацікавлень, причинно-наслідкові зв'язки між сферами професійної діяльності вченого.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють роки життя та діяльності Миколи Григоровича Андрусяка (1902–1985), визначені

прагненням проаналізувати процес формування М. Андрусяка як особистості, історика, громадського діяча.

Методологічною основою дисертації стали принципи історизму, всебічності та наукової об'єктивності. Для вирішення дослідницьких завдань використано історико-генетичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, біографічний методи, а також методи аналогії, дедукції та індукції, синтезу й аналізу.

Наукова новизна дисертації в тому, що це перше в українській науці дослідження, де конкретизовано й уточнено окремі факти життєвого шляху, громадської та наукової діяльності Миколи Андрусяка. До наукового обігу введено чимало маловідомих чи невідомих матеріалів з архів та бібліотек Львова й Києва, зокрема особисті документи вченого, листування з видатними істориками і громадськими діячами – Михайлом Грушевським, Володимиром Дорошенком, Дмитром Дорошенком, Мироном Кордубою, Іваном Крип'якевичем, Володимиром Кубійовичем, Олександром Лотоцьким, Олегом Кандибою та іншими. Залучено 10 неопублікованих рукописів історика, майже вдвічі доповнено наявну бібліографію його праць. Виокремлено та охарактеризовано основні напрями наукової діяльності М. Андрусяка. Встановлено нові криптоніми та псевдоніми, якими підписувався історик.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в суттєвому розширенні знань про громадську та науково-організаційну діяльність М. Андрусяка. Основні положення дисертації можуть бути використані при написанні праць з новітньої історії України, української історіографії, історії українського руху за кордоном, зокрема громади у Німеччині та США, енциклопедичних видань, довідкової літератури, у викладацькій практиці. Фактичний матеріал, узагальнення й висновки можна застосувати при підготовці монографії про М. Андрусяка.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорено на засіданнях Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту

українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, а також у доповідях на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. До 90-річчя утворення (Львів; Івано-Франківськ; Чернівці, 30 жовтня – 1 листопада 2008 р.), V Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених “Українська державність: історія і сучасність” (Маріуполь, 28 листопада 2008 р.), Міжнародній науковій конференції “Pogranicza Europy Środkowo-Wschodniej – ludzie pogranicza i elity regionalne” (Катовіце, 7–9 грудня 2009 р.), науковому семінарі “Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві” (Львів, 24 червня 2010 р.), науковій конференції “Мирон Кордуба: вчений і громадсько-політичний діяч (до 135-річчя від дня народження)” (Львів, 2 березня 2011 р.).

Основні положення дисертації викладено у 8 наукових статтях, з них 4 опубліковано у фахових виданнях.

Статті у фахових виданнях:

1. Чебан М. Історіографічні дослідження Миколи Андрусяка / Марина Чебан // Історіографічні дослідження в Україні / [відп. ред. О. Удод]. – Київ, 2008. – Вип. 19. – С. 96–114.

2. Чебан М. Микола Андрусяк як історик і організатор науки / Марина Чебан // Український історичний збірник. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. – Вип. 12. – С. 381–394.

3. Чебан М. Микола Андрусяк (1902–1985): історико-краєзнавчі студії / Марина Чебан // Краєзнавство. – 2009. – № 1–2. – С. 77–86.

4. Чебан М. Микола Андрусяк як учасник і літописець українських визвольних змагань / Марина Чебан // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [гол. редкол. Я. Ісаєвич]. – Львів, 2009. – Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – С. 556–563.

Статті в нефархових виданнях:

5. Чебан М. Андрусак Микола / Марина Чебан // Енциклопедія Львова / [за ред. А. Козицького, І. Підкови]. – Львів: “Літопис”, 2007. – Т. 1 (А–Г). – С. 64–65.

6. Чебан М. До наукової біографії Миколи Андрусяка (на матеріалах ЦДІА України у Львові) / Марина Чебан // Pamiętnik VIII Ogólnopolskiego zjazdu studentów archiwistyki (Archiwista w świecie źródeł historycznych) / [pod. red. J. Łosowskiego]. – Lublin, 2007. – S. 209–214.

7. Чебан М. Микола Андрусак як дослідник Галичини / Марина Чебан // Історичні пам'ятки Галичини (до 150-річчя від дня народження Івана Франка): Матеріали IV Наукової краєзнавчої конференції 10 листопада 2006 р. / [редкол. В. Голубко, С. Качараба]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – С. 514–518.

8. Чебан М. Андрусак Микола Григорович / Марина Чебан // Encyklopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: у 2-х т. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – Т. 1 (А–К). – С. 142–143.

Структура дисертації побудована за хронологічно-проблемним принципом, відповідає поставленій меті та вирішенню визначених завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Обсяг основного тексту дисертації – 188 с., перелік джерел і літератури складає 554 позиції. Загальний обсяг дисертації 243 с.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Життєвий шлях, громадська, науково-організаційна діяльність Миколи Григоровича Андрусяка залишаються недостатньо вивченими та потребують глибокого аналізу й узагальнення. З огляду на поставлені дослідницькі завдання, а також на те, що його постать не була об'єктом спеціального дослідження, історіографію поділено на три групи: праці сучасників ученого (до 1939 р.); публікації вчених української діаспори; сучасні студії українських та польських істориків.

Перші наукові оцінки історичних досліджень М. Андрусяка з'явилися в 30-х роках ХХ ст. У галицьких періодичних виданнях опубліковано чимало рецензій на його праці. Зокрема о. Йосафат Скруть [495] першим прорецензував статтю історика-початківця, присвячену українському культурному та національному руху на Яворівщині XVII–XIX ст. Він не стільки узагальнював чи критикував її, скільки доповнив інформацією про монастир і школу сестер Василіянок у Яворові, зацитувавши три відомих йому акти XVII ст.

Не оминув увагою наукову діяльність колеги тоді ще молодий історик, а згодом професор Гарвардського університету та директор Інституту сходознавства НАН України Омелян Пріцак. У рецензії він високо оцінив працю “Мазепа і Правобережжя”, відзначив, що М. Андрусяк, дослідивши взаємини І. Мазепи та С. Палія, аргументовано спростував версію, нібито гетьман був представником козацької аристократії, а Палій – бідного козацтва. Причину зближення Мазепи і Палія історик пояснив прагненням об'єднати правобережне і лівобережне козацтво, а розрив відносин вбачав у впливах на гетьмана лівобережної старшини та Самійла Самуся, які очорнювали перед Мазепою фастівського полковника [479]. Це дослідження прорецензував Михайло Антонович. Він назвав роботу “дуже солідною та

цікавою, написаною при чималому використанні архівного неznаного ще матеріялу” [436].

Полемічний відгук на статтю Миколи Андрусяка “З найновішої літератури про Мазепу” подав дослідник української історії, літератор і публіцист Роман Бжеський (підписався криптонімом “Х. К.”). Він закидав авторові, що той в категоричній формі висловлював недоведені припущення та навів цитати, що це підтверджували [519]. З позитивними рецензіями на публікацію Миколи Андрусяка “Зв’язки Мазепи із Станіславом Лещинським і Карлом XII” виступили історики В’ячеслав Заїкін та Борис Крупницький [554], [548].

Першим досить високу оцінку монографії та одночасно докторської дисертації Миколи Андрусяка, що стала підсумком досліджень біографії уніатського єпископа Йосипа Шумлянського [309], дав богослов і педагог, дійсний член НТШ Андрій Ішак, вказавши водночас на невикористання матеріалів російських та римських архівів [395]. Ґрунтовний науковий рівень монографії відзначив й Олексій Деруга. Найбільшим недоліком дослідження він вважав ігнорування праць російських істориків Є. Шмурло, Ф. Тітова, С. Кургановича та інших, а також не залучення кореспонденції польських нунційів XVII ст. із польських та римських архівів. Не погодившись із деякими висновками М. Андрусяка, він відзначив, що в діяльності єпископа завжди переважали політиканство і кар’єризм, а не оборона Церкви [544]. Критичну оцінку цієї монографії подав також дослідник українського права та історії Церкви В’ячеслав Заїкін, вказавши на не зовсім задовільну джерельну базу та неврахування окремих історичних праць, зазначивши деяку її тенденційність [383].

Авторка єдиного дотепер нарису історіографії Львова, викладач та архівіст Люція Харевічова назвала та охарактеризувала праці з історії міста [543]. У розділі, присвяченому українській історіографії, вона відзначила науковий доробок як старшої (М. Грушевський, І. Крип’якевич, М. Голубець), так і молодшої генерації істориків (І. Гладилевич, Р. Зубик,

М. Андрусяк). Згадала праці “багатообіцяючого історика” М. Андрусяка, про діяльність львівського єпископства в 1667–1677 рр. загалом та Й. Шумлянського зокрема, а також дослідження з минулого підльвівського с. Знесіння [543].

У радянських виданнях, довідниках та енциклопедіях годі знайти ім’я М. Андрусяка – вчені, змушені покинути рідну землю в роки Другої світової війни, одержали ярлик зрадників, не вартих жодної уваги [480], [514]. За умов, коли в радянській історіографії наукову спадщину членів НТШ до 1939 р. ігнорували та піддавали ідеологічним тавруванням, центр дослідження національно-культурних процесів, біографістики й історіографії на деякий час перемістився у діаспору.

В еміграційних періодичних виданнях з’явилися публікації Теодора Мацьківа та Юліана Бескида, приурочені 25-му та 40-му ювілеям наукової діяльності Миколи Андрусяка. Першу опубліковано в американській газеті “Свобода” [156], дописувачем якої був історик. Т. Мацьків окреслив широту наукових інтересів ювіляра, що охоплювали історію Церкви, козаччини, національне відродження в Галичині другої половини XIX – початку XX ст., значення назви “Україна”, історіографію, краєзнавство. Автор другої, письменник і громадський діяч Юліан Бескид (Тарнович), подав уривок з життєпису історика, а також охарактеризував його наукові зацікавлення [152]. Очевидно, через незлагідну вдачу, принциповість та конфліктність Миколи Андрусяка, сучасники згадували його лаконічно, здебільшого акцентуючи на напрямках наукових зацікавлень. Цим, на нашу думку, можна пояснити й відсутність збірників праць на пошану історика.

У спогадах про історичне середовище міжвоєнного Львова Омелян Пріцак та Олександр Домбровський писали про діяльність комісій історичного спрямування НТШ – Історично-джерелознавчої та Нової історії України, у яких працювали разом із Миколою Андрусяком. Вони згадували історика так: “...повний емоцій, звик не раз випитувати студентів з виложеного матеріалу, вимагаючи підготування з викладу на виклад”,

“людина тяжкої вдачі” [371–375], [153], [157], [158]. Діяльність неофіційного семінару з історії України для українських студентів-істориків Львівського університету, що його ініціював Теофіл Коструба у межах Історично-джерелознавчої комісії в 1936–1937 рр., висвітлив також Любомир Винар [351].

Голова Українського історичного товариства (УІТ) і редактор його друкованого органу – журналу “Український історик” Л. Винар в огляді історичної літератури про козацтво згадав видану циклоstileвим способом “Історію козаччини” М. Андрусяка. Він зазначив, що це видання було “продуктом повоєнного часу, без належного історіографічного впровадження, більш компілятивного характеру”. Л. Винар критично зауважив, що автор, в основному, спопуляризував думки М. Грушевського про початки українського козацтва, як годиться не висвітлив початків українського реєстрового козацтва та заснування Запорозької Січі. Дещо краще, на його думку, опрацьовані розділи, присвячені XVII–XVIII ст. [350].

Олександр Оглоблин у роботі, що мала доповнити “Огляд української історіографії” Дмитра Дорошенка – “Українська історіографія 1917–1956 рр.”, й інших публікаціях подав характеристику основних напрямів наукової та науково-організаційної діяльності Миколи Андрусяка, назвав найвідоміші монографії й статті вченого, висловивши припущення, що його доробок налічує понад 800 праць [453], [454], [455].

Інформацію про наукове життя в Мюнхені, де вчений декілька років читав курс “Історія козаччини” в Українському вільному університеті (УВУ), знаходимо у ґрунтовних працях Симона Наріжного [450] та Володимира Маруняка [440], присвячених українській еміграції. Спогади про цей навчальний заклад, викладацький склад, науково-організаційну діяльність написала професор, декан його філософічного факультету (1945–1972) Наталія Полонська-Василенко [476], [477]. Для двотомної “Історії України” вона використала курс лекцій М. Андрусяка з історії козаччини, розвідки, присвячені княжій добі, дослідження з історії Церкви та походження назви

“Україна” [474], [475].

У статті до 45-річчя діяльності Богословського наукового товариства (БНТ) Володимир Янів висвітлив його заснування, устрій, діяльність, подав перелік почесних, дійсних та звичайних членів, охарактеризував видання – “Богословія” і “Праці БНТ” [532]. Він також уклав бібліографію журналу “Богословія” за 1923–1967 рр. М. Андрусяка як активного дописувача “Богословії” обрано дійсним членом товариства 20 березня 1936 р.

Коротку біографічну розвідку, присвячену М. Андрусяку, вміщено й у першому томі англomовної “Енциклопедії України” за редакцією Володимира Кубійовича, що побачила світ у 1984 р. [545].

Після проголошення незалежності України розпочався новий період історіографії проблеми, який триває і досі. Науковий доробок М. Андрусяка привернув увагу сучасних істориків, історіографів, літературознавців – Л. Тиміш, С. Білої, Б. Якимовича, О. Яся, В. Качкана та ін.

У пострадянський період одним із перших до наукового доробку ученого звернувся львівський історик Богдан Якимович, перевидавши краєзнавче дослідження про найважливіші події, що відбувалися у підльвівському с. Знесіння від XV до 30-х років XX ст. Він також підготував передмову, в якій окреслив віхи життя та назвав наукові праці історика, що виходили в “Записках НТШ”, “Українській книзі”, “Літописі Червоної Калини” [531].

М. Андрусяк досліджував широкий спектр питань національної історії однак, передусім відомий публікаціями, присвяченими національному руху в Галичині XIX – початку XX ст., зокрема, москвофільству. Сучасні історики О. Аркуша, М. Мудрий [327], К. Кондратюк, В. Мандзяк [404], О. Сухий [502], С. Макарчук [438], В. Качкан [399], Л. Матюшко [443], В. Любченко [435], Ю. Михальський, А. Сова [446], О. Хімяк [520] та інші активно використовують його науковий доробок в узагальнюючих працях про москвофільство, товариство ім. Качковського, концтабори в Талергофі та Терезієнштадті.

У статті “Противник антрактів у дослідженнях історії України (Наукові візії М. Андрусяка)” Володимир Качкан подав біографію історика на підставі матеріалів 309 фонду Центрального державного історичного архіву України у Львові. Також охарактеризував напрями наукової діяльності історика [398], виокремивши праці про початки української нації, дослідження з козаччини, зокрема гетьманування Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Павла Тетері, Івана Мазепи, походження назви “Україна”. Особливу увагу В. Качкан акцентував на працях М. Андрусяка, присвячених “лівобережному гетьману протимосковської орієнтації” І. Мазепі, зокрема студію “Мазепа і Правобережжя”. Він зазначив, що оригінальною цю працю зробила документальна основа – рукописні матеріали бібліотек Оссолінських (Львів) та Чарторійських (Краків) [398, с. 246–248].

У 2000 р. надруковано статтю Лідії Тиміш “Микола Андрусяк: матеріали до біографії”. Цінність публікації у тому, що дослідниця вперше оприлюднила автобіографію історика, написану 1932 р., після обрання його дійсним членом Історично-філософичної секції НТШ. У ній він у довільній формі подав відомості про батьків, військову службу в лавах УГА й Армії УНР, освіту, наукові зацікавлення та співпрацю з відомими істориками – С. Закшевським, М. Грушевським, І. Крип’якевичем, М. Возняком, М. Кордубою, К. Студинським та іншими. Окремо вчений уклав перелік наукових праць (46 позицій), що на той час вийшли друком [169]. У вступній статті авторка виокремила й охарактеризувала основні напрями наукових зацікавлень історика, у хронологічному порядку схематично окреслила періоди його життя та діяльності [509].

Публікація іншої дрогобицької дослідниці Світлани Білої присвячена висвітленню постаті Й. Шумлянського в науковому доробку М. Андрусяка. Авторка проаналізувала монографію, діаспорні публікації, рукопис неопублікованої розвідки та зібрані істориком архівні матеріали, присвячені уніатському єпископові, зазначивши, що це перші спроби комплексного дослідження постаті. У підсумку відзначено, що воно не втратило наукової

вартості й досі, хоча сучасна наука розглядає епоху Шумлянського на ширшому історичному тлі із залученням більшої кількості джерел [336]. Продовжила вивчення цієї проблеми Л. Тиміш, дослідивши біографії єпархів Української Церкви, які написали львівські історики міжвоєнного періоду – С. Томашівський, М. Чубатий, Й. Сліпий, Р. Лукань, В. Заїкін, М. Возняк, М. Андрусяк [506].

Співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України Олексій Ясь вперше узагальнив бібліографічний доробок М. Андрусяка, дотримуючись хронологічного принципу, уклав та упорядкував бібліографію його праць з 1927 по 2001 р. (загалом 203 позиції) [538], [540]. Щоправда, не всі залучені праці упорядник вносив до реєстру *de visu*, бібліографічні описи робіт, що не вдалося переглянути, подав за довідниками та покажчиками, а також використав перелік М. Андрусяка з автобіографії (46 позицій). За його оцінками, наукова спадщина вченого становить понад 500 праць, написаних, окрім української, польською, англійською, німецькою та французькою мовами. У вступній статті О. Ясь виклав біографію історика та окреслив основні напрями його наукових зацікавлень [539], [540].

В іншій публікації О. Ясь охарактеризував проблеми української історичної термінології, особливо студії щодо походження назви “Україна” в доробку М. Андрусяка. Він зазначив, що наукова дискусія навколо цього терміна часто переростала в особисту неприязнь між істориками; схарактеризував М. Андрусяка “як дослідника, що вирізнявся не тільки підвищеним темпераментом, а й схильністю до емоційних, а інколи й не зовсім коректних і толерантних критичних зауважень та висловів, що створили йому досить суперечливу репутацію”. Він зауважив, що погляди історика щодо етимології назви “Україна” від “країна” підтримували В. Січинський та С. Шелухін, однак більшість науковців (Б. Барвінський, М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Крип’якевич, Я. Рудницький) вважали, що первісно вона виникла у значенні “крайньої, межевої землі” [537].

Львівський історик Володимир Качмар, аналізуючи науково-педагогічну діяльність Михайла Марченка на посаді ректора Львівського університету, проведену роботу з деполонізації та радянзації навчального закладу, побіжно висвітлив і роботу Миколи Андрусяка як помічника проректора з навчальної частини [400].

Досліджуючи наукові взаємини польських та українських істориків Львова міжвоєнного періоду, Леонід Зашкільняк охарактеризував співпрацю Миколи Андрусяка з Польською академією знань та Польським історичним товариством, а також відомим “антиукраїнськими настроями” професором Львівського університету Станіславом Закшевським, під керівництвом якого історик захищав докторат, присвячений єпископові Й. Шумлянському [386].

Історичну медієвістику на гуманітарному факультеті Львівського університету в 1918–1939 рр. розглянули львівський дослідник Роман Лаврецький [420], [421] та польські історики Йоанна Пісулінська [550], Кароль Олейнік [549]. Їх публікації дозволяють відтворити історичне середовище, в якому формувалися наукові зацікавлення та погляди М. Андрусяка, вплив на нього наукового керівника й наставника, провідного медієвіста Львова міжвоєнного періоду С. Закшевського.

Діяльність Бібліографічної комісії Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, членом якої впродовж 1932–1937 рр. був Микола Андрусяк дослідила Наталія Черниш. Вона подала відомості про передумови створення комісії, визначила та проаналізувала напрями її наукової роботи, значну увагу приділила видавничій діяльності осередку, зокрема публікаціям членів у часописах “Стара Україна” й “Українська книга”, описала підготовку видання “Української загальної енциклопедії” – першого довідника універсального змісту, участь у підготовці якої брав і М. Андрусяк. Цінну інформацію з діяльності комісії авторка вмістила в додатках – список членів осередку; дослідження, що увійшли до серії “Матеріали до української бібліографії”; зміст журналу “Стара Україна” (1924–1925) та “Українська книга” (1937–1939) [528]. Творчий доробок Бібліографічної комісії НТШ та

окремих її членів узагальнили львівські історики Олег Піх [469], Тамара Литвин [430].

Із проголошенням незалежності України масово почали виходити історико-бібліографічні дослідження, укладено покажчики змісту галицьких періодичних видань міжвоєнного періоду – “Діла” [529], “Літопису Червоної Калини” [463], “Вістника” [370], “Просвіти” [511], “Нашої культури” [452] та інших [347], [361], де друкувався М. Андрусак. Бібліографію праць, виданих істориками-емігрантами на території Чехословаччини, зібрано у тритомнику “Праці російської, української та білоруської еміграції, видані в Чехословаччині в 1918–1945 рр.”. Зокрема в першому томі подано коротку біографічну довідку про М. Андрусяка, згадано шість публікацій, що вийшли у Празі та розкрито його псевдонім – Мстислав Всегоренко [552].

Львівський дослідник Мар’ян Лозинський, розглядаючи історію релігійного книговидання, охарактеризував видавничу діяльність Василянського Чину в Галичині. Чимало уваги приділив “Запискам Чину св. Василя Великого”, що виходили з 1924 р. за редакцією Й. Скрутеня. Статті, присвячені різним галузям церковного та чернечого життя, у ньому публікували В. Щурат, М. Возняк, М. Галущинський, І. Свенціцький, І. Крип’якевич, М. Андрусак та інші [432].

Галицькі книжкові та періодичні видання з краєзнавства і туристики 20–30-х років ХХ ст. досліджувала науковий співробітник відділу наукової бібліографії Львівської наукової національної бібліотеки України ім. В. Стефаника Наталія Кошик. Вона, серед інших, проаналізувала щомісячний ілюстрований журнал “Наша Батьківщина” (1937–1939) за редакцією літературознавця Степана Щурата, де опубліковано статтю Миколи Андрусяка “Українські історично-краєзнавчі досліді (їх вартість, дотеперішній стан і вигляд на майбутнє)” [406]. Автори монографії “Українське краєзнавство: сторінки історії”, розкриваючи основні віхи розвитку українського краєзнавства від другої половини ХІХ ст. до 1990 р.,

згадали публікації М. Андрусяка у “Нашій Батьківщині” та численних діаспорних краєзнавчих збірниках [369].

Українській проблематиці на сторінках польського журналу “Історичний кварталник” присвятили дослідження дрогобицькі історики Лідія Лазурко та Віталій Тельвак, відзначивши важливість аналізу впливу польської наукової періодики на становлення української історіографії. На сторінках цього авторитетного видання публікувалися Д. Дорошенко, М. Грушевський, М. Возняк, В. Січинський, М. Андрусяк. Останній, як звичайний член Польського історичного товариства з 1929 р., опублікував там численні рецензії на праці польських та українських колег, а також запропонував огляд здобутків найвагоміших європейських історичних шкіл та тогочасної вітчизняної історіографії [505], [422], [423], [424].

Мирослав Романюк та Марія Галушко у тритомному історико-бібліографічному дослідженні “Українські часописи Львова 1848–1939 рр.” подали інформацію про періодичні видання, де друкувався й М. Андрусяк [483], [515], [464], [465], [466], [467]. Також працівники Львівської національної наукової бібліотеки України уклали бібліографічні описи періодичних видань Галичини, Волині, Буковини і Закарпаття, що побачили світ у п’ятитомному виданні “Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст.: Матеріали до бібліографії” [464], [465], [466], [467].

В огляді маловідомих ювілейних матеріалів до 100-річчя видання “Русалки Дністрової”, який підготувала львівська дослідниця Луїза Ільницька, зокрема охарактеризовано видання Івана Тиктора “Календар для всіх на 1937 рік”. У ньому надруковано статтю М. Андрусяка “Греко-католицьке духовенство в українських національних змаганнях XVIII–XX ст.”, де серед основних заслуг греко-католицького духовенства автор виділив намагання звернутися до народу рідною мовою, починаючи від обіжників перемишльського та львівського єпископів, діяльності для освіти народу Івана Могильницького, Івана Снігурського до підтримки видання “Русалки Дністрової” Миколою Верещинським. Цим представникам

духовенства М. Андрусак протиставив митрополита Михайла Левицького та цензора Венедикта Левицького, причетних до заборони видання [392].

Огляд українських періодичних видань, які легально виходили під німецьким окупаційним режимом, зробив львівський дослідник Костянтин Курилишин. На його основі можна відтворити наукову діяльність української інтелігенції, громадських діячів, видавців і редакторів. Він також охарактеризував труднощі функціонування легальної преси періоду Другої світової війни. Це дозволило доповнити бібліографію праць М. Андрусяка, реконструювати тематику статей та укласти репертуар періодичних видань, в яких публікувався історик [417].

В. Глаголюк у збірнику “Українська журналістика в іменах” [360] вмістив статтю про основні віхи життя М. Андрусяка, окремі його праці і рецензії, короткі відгуки у пресі на літературні твори й наукові праці П. Чубинського, М. Драгоманова, І. Борщака та інших. Галина Герасимова підготувала довідку про історика для біобібліографічного довідника “Українські історики ХХ століття” [358].

У публікації про співпрацю Олега Кандиби (Ольжича) з американськими науковими установами та вченими впродовж 1932–1939 рр. згадано його листування з Миколою Андрусакком щодо видання “Записок Українського наукового інституту в Америці”, що побачили світ влітку 1939 р. у Празі [326]. Кость Бондаренко опублікував п’ять листів О. Кандиби (Ольжича) до М. Андрусяка, з особового фонду історика в Центральному державному історичному архіві України у Львові [340].

Київський історик Олександр Рубльов проаналізував співпрацю Миколи Андрусяка, Івана Крип’якевича та Михайла Грушевського над упорядкуванням бібліографії українознавства поза межами УРСР, що друкувалася в київському журналі “Україна” [485].

У збірнику праць “Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві”, який упорядкував колектив Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Мирослава Дядюк опублікувала протоколи

засідань Комісії старої історії України, які вів Осип Назарук, з цінним джерельним матеріалом не лише для вивчення науково-організаційної діяльності Історично-філософської секції НТШ, а й окремих її членів [379]. У ньому зібрано також спогади І. Крип'якевича, О. Домбровського, О. Пріцака, в яких у контексті роботи НТШ згадано співпрацю з М. Андрусяком [374], [158], [155].

Публікації львівських архівістів Івана Сварника [487], [488], [489] та Галини Громової [364] дають змогу зорієнтуватися у розмаїтті матеріалів до вивчення діяльності середовища львівських істориків у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові. Автори визначили певні групи матеріалів, які безпосередньо стосуються дослідження життєвого шляху та наукової праці поодиноких істориків, а також розкрили значення та зміст особових фондів у дослідницькій роботі.

Про київський період діяльності М. Андрусяка, зокрема його роботу у Відділі культури й освіти при Київській міській управі, довідуємося з публікацій В. Дудника [378], О. Кучерука [418], І. Верби [342], [344], [345]. В. Дудник зазначив, що хоч управа працювала під пильним наглядом німецької комендатури, вона проводила певну самостійну господарську діяльність, у культурно-освітній сфері планувала видавати пресу, монографії з окремих питань міського господарства, збірники наукових праць, популярну літературу. Культурне життя в окупованому Києві схарактеризував Віталій Гедз, умовно поділивши його на два етапи. Перший – з початку окупації до початку масових розстрілів представників української інтелігенції жовтень 1941 р. – лютий 1942 р. (період активної діяльності М. Андрусяка), та другий – після розстрілів у лютому 1942 р., позначений повним занепадом культурного життя [356].

Київський історик Ігор Верба, аналізуючи спроби відновлення Української академії наук у Києві, до заслуг Миколи Андрусяка відніс задум створення історичної бібліотеки на основі зібрання книг колишнього ректора

Львівського університету та співробітника Інституту історії України Михайла Марченка, реалізувати який так і не вдалося [344].

У монографії Івана Монолатія та Олексія Вишиванюка подано віхи діяльності державницької школи української історіографії у стінах Українського вільного університету, висвітлено її організаційний поступ, діяльність у царині історичних студій, відображено основні наукові напрями й методологічні підходи у вивченні історії України. Окремо показано працю українських істориків цього вищого навчального закладу, зокрема й М. Андрусяка, що розгорнули педагогічну, наукову й видавничу активність, спрямовану на поширення правди про історичне минуле українського народу від найдавніших часів до сьогодення [447]. Науково-організаційну та видавничу діяльність УВУ упродовж 1921–1991 рр. охарактеризував також Олег Купчинський [416].

Діяльність Українського історичного товариства розглянула дослідниця української історіографії та історії діаспори Алла Атаманенко, вперше залучивши до наукового обігу матеріали архіву товариства та його голови Любомира Винара. Серед них листування Л. Винара з М. Андрусяком у справі наукових конкурсів та публікацій в “Українському історику” [329].

Короткі відомості про М. Андрусяка можна знайти у довідкових виданнях: “Енциклопедії українознавства” [380], “Енциклопедії сучасної України” [397], “Енциклопедії історії України” [535] та “Українське козацтво. Мала енциклопедія” [338].

За час незалежності України перевидано статті історика: “У збудженій в огні столиці України” [302], “Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч” [181], “З минулого Знесіння” [206], “З минулого Золочівщини” [208], “Історія міста Ярослава (Короткий огляд найважливіших подій)” [230]. Львівський краєзнавець Василь Лаба вперше опублікував, написаний в еміграції рукопис М. Андрусяка, присвячений рідному селу Переволочна [175]. Загалом науковий доробок дослідника, за припущеннями різних вчених, складає від 500 до 800 позицій монографій, публікацій, рецензій, оглядів, відгуків

українською, польською, англійською, німецькою, французькою мовами [535].

Таким чином, певний поступ у вивченні життєвого шляху, наукової та громадської діяльності М. Андрусяка за останнє двадцятиліття суттєво не позначився на загальній картині дослідження. Щоб розкрити цілісний образ вченого сучасним історикам необхідно докласти ще чимало зусиль.

Джерельною базою вивчення життєвого шляху, наукової та громадської діяльності М. Андрусяка став комплекс документів, які за типово-видовим принципом можна поділити на декілька груп. Це опубліковані й неопубліковані документи офіційного та особового походження: накази, звіти, запрошення, офіційне та приватне листування, автобіографії, мемуари, рукописи праць і рецензій М. Андрусяка, а також рецензії на його статті.

Безперечно, визначальні джерела дослідження – це неопубліковані архівні матеріали. Більшість неопублікованих джерел, що відображають наукову та громадську діяльність Миколи Андрусяка, зберігається у ЦДІАУ у Львові [38–85]. Особовий фонд історика (388) налічує 63 справи, значну його частину (22 справи) розсекретили в час загального розсекречення архівних документів 1989 р. [481]. Серед них – рукописи з історії та історіографії України, бібліографія і статті з історії Церкви; листи від І. Гладилевича, М. Грушевського, Д. Дорошенка, В. Дорошенка, О. Кандиби, М. Кордуби, В. Кубійовича, О. Лотоцького, Й. Скрутеня, Й. Сліпого, Є. Чикаленка, А. Шептицького та інших (справи 30–42). Більшість із документів особового фонду вперше залучено до наукового обігу.

Матеріали фонду можна умовно поділити на декілька груп. До першої відносимо особисті документи: свідоцтва про народження та освіту, залікові книжки, медичні довідки, посвідчення [38, арк. 2–4, 5–12, 25–65]. До другої – рукописи праць та рецензій “Іван Мазепа”, “Назва «Україна»”, “Історія Карпатської України”, “Українська історіографія (1039–1930)”, “Історіографія України (1921–1930)”, “Шлях до державності й соборності”, “Галицька катедра в Крилосі”, “Про українську шляхту”, “Західноукраїнські

землі” тощо. Частина з них не публікувалася, зокрема розвідки “Українська історика за царського режиму”, “Українська Церква” [40], [41], [42], [43], [44], [45], [46], [47], [48], [49]. Сюди ж відносимо матеріали, зібрані для творчої діяльності: нотатки до історії сіл Золочівщини, бібліографія з історії Церкви, визвольних змагань, бібліографічний покажчик публікацій І. Старчука, картотека українських часописів та інші [50–61], [77–85].

Третю групу становить епістолярна спадщина – службові та приватні листи [522]. Серед службових листів – від Наукового товариства імені Шевченка у Львові, “Просвіти”, Польської академії знань у Кракові, Польського історичного товариства у Львові, наукових установ, редакцій газет і журналів; а приватних – відомих українських та польських істориків М. Грушевського, І. Гладилевича, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, С. Закшевського, М. Кордуби, І. Кривецького, О. Лотоцького та інших [62–76]; військовика та письменника О. Думіна, філолога І. Кокорудза, польського правника П. Домбковського та інших громадських діячів. Листи самого М. Андрусяка збережено серед матеріалів інших фондоутворювачів, наприклад, в особовому фонді Івана Крип’якевича (357), Осипа Назарука (359), Кирила Студинського (362), Йосафата Скрутеня (376) та інших.

Варто відзначити, що матеріали Миколи Андрусяка є також в інших фондах цього архіву: НТШ (309), редакції журналу “Нові шляхи” (311), Української загальної енциклопедії (328), Державної екзаменаційної комісії для кандидатів на вчителів середніх шкіл (175), Протоігуменаті монастирів Чину св. Василя Великого (684), Греко-католицької богословської академії у Львові (451) [89, арк. 1], [88, арк. 49] та деяких інших. Простежити родовід історика дають змогу метричні книги с. Переволочна з фонду Греко-католицької митрополичої консисторії (201) [2, арк. 50 зв., 67, 81 зв., 91 зв., 139 зв.], де подано дати хрещення його та сестер.

З особистих документів, що збереглися у фонді НТШ, відзначимо автобіографію та бібліографію праць з 1927 по 1932 рр., облікову картку члена НТШ [13, арк. 2] та картку із зазначенням адреси вченого [12, арк. 14].

У збірці збережено матеріали про діяльність історика на посаді бібліотекаря Товариства [5, арк. 234 зв.–244], [6, арк. 21–23; 21, арк. 3], [23, арк. 16, 22], [24, арк. 1], [25, арк. 71]. У фонді 309 зберігається також листування вченого з Президією НТШ у справі публікації статей з критикою Товариства в періодичних виданнях “Новий час” та “Напередодні” [11]. Діяльність М. Андрусяка в комісіях історичного спрямування (Старої історії України, Нової історії України, Бібліографічній, Статистичній) відображена у протоколах засідань [8], [9], [18], частину з яких писав він сам, обіймаючи посаду секретаря [8], [9].

Виняткове значення мають протоколи засідань Комісії старої історії України в записках громадсько-політичного діяча, члена НТШ, адвоката та журналіста Осипа Назарука. Його нотатки творчих дискусій, що відбувалися на засіданнях комісії, – цінне джерело для вивчення діяльності цієї структури товариства та висвітлення ролі окремих її членів у науково-дослідному процесі. Ці протоколи відклалися в особовому фонді історика (359) в невеликих записних книжках поряд із реферованими працями та нотатками з джерел [31], [32], [33], [34].

У 311 фонді (Редакція українського журналу “Нові шляхи” м. Львів) [28] є рецензія Миколи Андрусяка на статтю Петра Чубського “До питання про джерела II частини «Fata morgana» М. Коцюбинського”, опубліковану в 1929 р. у цьому журналі [291, с. 386]. У фонді 406 (Редакція газети “Нова Зоря”) збережено рецензію отця-василіянина, капелана УСС, письменника Макарія Каровця на монографію Миколи Андрусяка, присвячену Йосипу Шумлянському [86, арк. 80–87], та машинопис рецензії невстановленого автора на працю “Гетьманський уряд і панахида за Мазепу в Києві 1918 р.” [87, арк. 1–4].

Рукописи та машинописи статей та рецензій, подані М. Андрусяком до редакції “Записок Чина св. Василя Великого”, збережено у 684 фонді. Це, здебільшого, роботи, присвячені історії Церкви та козаччині (маєткові справи П. Тетері) [91–99]. У цьому ж фонді зберігається також лист історика до

редактора “Записок ЧСВВ” Йосафата Скрутеня щодо гонорару за надруковані статті [90]. Ще один лист до нього знаходиться в особовому фонді Й. Скрутеня (376) і стосується підготовки статей до “Записок ЧСВВ” [37].

Автобіографії історика за 1928 та 1933 рр., подані на розгляд Державної екзаменаційної комісії для кандидатів на вчителів середніх шкіл, збережено у 175 фонді. До особової справи Миколи Андрусяка належить також рукопис наукового дослідження “Йосип Шумлянський перший львівський уніатський єпископ (1667–1708)”, заяви та засвідчення допуску до іспитів, екзаменаційні картки з оцінками, протоколи іспитів з історії та німецької мови [1].

У Державному архіві Львівської області (ДАЛО) серед матеріалів Ф. 26 (Львівський університет) виявлено рукопис докторської дисертації Миколи Андрусяка, його студентські реферати й статті, рецензії на дослідження Казимира Левицького, Францишека Висмерського, Володимира Черевка, Яна Воронжака, Антона Лукашевського й рецензії студентів на його роботи [107–117]. Також збережено особові картки, заповнені М. Андрусяком у студентські роки для деканату факультету, копію докторського диплома [118], [119].

В Архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України знаходяться документи, що стосуються реформування Наукового товариства імені Шевченка у Львові наприкінці 1939 р. Зокрема, збережено план праці товариства у зв'язках з Академією наук УРСР, проект реорганізації НТШ, а також звіт про роботу Історично-філософської секції від 5 листопада 1939 р., який підписав І. Крип'якевич. У звіті охарактеризовано діяльність комісій – Старої історії України; Нової історії України; Археологічної; Національної економіки, соціології і статистики; Музикологічної; Історично-джерелознавчої та Правничо-термінологічної [120, арк. 115–119].

Накази про призначення М. Андрусяка на посаду помічника проректора з навчальної частини (від 24 жовтня 1939 р.), що стосувалися службових питань та переведення на посаду старшого бібліотекаря (15 грудня 1939 р.)

збережено у Ф. 119 Архіву Львівського національного університету імені Івана Франка та серед матеріалів Музею історії університету [122, арк. 16, 128]. У науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка збережено список працівників із зазначенням особових даних М. Андрусяка, складений наприкінці 1939 р. [129].

Серед комплексу документів особистого архіву І. Крип'якевича, який 2007 р. передали до відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, є два листи М. Андрусяка до І. Крип'якевича як голови Історично-філософічної секції НТШ. У рукописному варіанті “Словника західноукраїнських вчених”, який підготував І. Крип'якевич, знаходиться стаття, присвячена М. Андрусяку, де коротко подано його наукові інтереси до 1935 р. [123], [126], [127]. Також збережено конверти з фотокопіями портретів історика – два різних в шести примірниках [124], [125]. Інвентарний опис архіву уклав та опублікував Ярослав Федорук [328]. У фонді Михайла Возняка зберігся лист, написаний під час перебування М. Андрусяка у Школі підхорунжих резерву піхоти у Замброві (*Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty w Zambrowie*), з проханням віднести до редакції “Діла” рукописи статей [128].

Документи, пов'язані з діяльністю М. Андрусяка, збережено також в архівних збірках Києва. Так, у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України віднайдено рукопис неопублікованої статті М. Андрусяка “Історіографія українських державних змагань 1917–1921 рр.”, написаної, очевидно, під час перебування в окупованому Києві наприкінці 1941 р. У ній проаналізовано перші спроби систематичного історичного аналізу української революції й державного будівництва в 1917–1921 рр., бібліографічні реєстри, джерела та історичні нариси, видані в Західній Україні та УССР, а також у Берліні, Варшаві, Відні, Парижі, Празі [102]. У фонді Сергія Шелухіна є примірник статті Миколи Андрусяка “Зв'язки Мазепи з Станиславом Ліщинським і Карлом XII”, опубліковану у “Записках НТШ” 1933 р. [101, арк. 99–112].

У Державному архіві Київської області (ДАКО) виявлено документи, що характеризують діяльність М. Андрусяка на посаді директора Інституту історії України та заступника керівника Відділу культури та освіти Київської міської управи (листопад 1941 – лютий 1942 р.). Серед них списки співробітників Київської міської управи, списки директорів та співробітників інститутів при Академії наук [105, арк. 2–5], наказ Відділу культури та освіти Київської міської управи про призначення членів президії УАН та директорів її установ [104, арк. 52–53], [103, арк. 1, 10], наказ про реорганізацію апарату Відділу [104, арк. 77], доповідна записка директора інституту історії України М. Андрусяка про стан інституту та його роботу в умовах окупації [106, арк. 1] й інші.

Пошук архівних документів, що відображають життя та творчість Миколи Андрусяка, необхідно проводити надалі, доповнюючи наявний перелік. Зокрема, наразі недоступний для дослідників архів Українського історичного товариства, який передають до відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, листи історика можна віднайти в особових фондах та приватних збірках інших науковців, громадсько-політичних, культурних діячів ХХ ст. Невідома доля приватного архіву вченого в еміграції.

Не менш важливі та інформаційно насичені, ніж архівні, друковані джерела до вивчення біографії та творчої спадщини історика. На численний фактологічний матеріал про діяльність вченого в комісіях НТШ у Львові натрапляємо не лише у “Хроніці Наукового товариства імені Шевченка” [135–144], [503], яку видавали з метою ознайомлення з багатогранною діяльністю Товариства, а й у місячнику “Сьогочасне і минуле” [503]. Там опубліковані протоколи зборів і засідань президії Товариства, секцій і комісій, списки членів, інформація про нові видання, біографії та некрологи дійсних членів НТШ. Аналогічні матеріали про діяльність ученого в Польському історичному товаристві, звичайним членом якого він став

1929 р., подають в “Sprawozdaniu Zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego” [145–151] – додатку до “Квартальника історичного”.

У дисертації використано також збірники документів, які безпосередньо не розкривають змісту досліджуваної теми, однак допомагають зрозуміти особливості національно-культурного розвитку України середини ХХ ст. Це, зокрема, такі видання, як: “Культурне життя в Україні. Західні землі” [133], “Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб” [132], “Історія Національної академії наук України (1941–1945)” [131] тощо.

Під час написання роботи використано тогочасну суспільно-політичну, популярну і фахову періодику першої половини ХХ ст.: “Діло”, “Записки ЧСВВ”, “Нова Зоря”, “Новий час”, “Напередодні”, “Літопис Червоної Калини”, “Життя і знання”, “Вістник” тощо. Не забуто й закордонні періодичні видання: “Пробоем” та “Наступ” (Прага), “Україна” (Париж), “Українські вісті” (Берлін), “Рід та Знамено” (Франкфурт), “Краківські вісті” (Краків), “The Slavonic and East European Review” (Лондон), “Богословія” (Рим), “Київ” (Філадельфія), “Свобода” (Джерсі-Сіті), “Логос” (Йорктон), “Наш вік” (Торонто), “Ukrainian Quarterly” (Нью Йорк) та багатьох інших.

До окремої групи опублікованих джерел належать видані праці історика, які відображають не лише наукову діяльність, а й факти його біографії. Деякі з них безпосередньо інформують про життя вченого, зміну наукових зацікавлень у різні періоди. Мемуарними є статті історика: “В юнацькій школі: Після трагедії УГА”, “Серед останків УГА: (Спомини)”, “Стрілецька вандрівка 1 січня 1920 року”, “Із стрілецьких спогадів”, “Ще про юнацьку школу”, “У збудженій в огні столиці України (Славній пам’яті мучеників за Україну в Києві в 1941–42 рр.)” (під псевдонімом Никон Немирон), “Жмуток спогадів у зв’язку з редагуванням д-ром Олегом Кандибою «Збірника Українського наукового інституту в Америці»” [172], [173], [274], [277], [225], [292], [203], [302] та багато інших. Загалом перелік праць вченого нараховує близько 400 статей, рецензій та розвідок, майже половину з них виявлено при збиранні матеріалів для цього дисертаційного дослідження.

Однак зібрана бібліографія потребує подальшого доопрацювання, очевидною є можливість її дальшого доповнення.

У комплексі з іншими джерелами друковані праці дають змогу найповніше дослідити і відтворити життя та науково-організаційну діяльність історика. У процесі написання роботи використано праці М. Андрусяка з історії Української Церкви, козащини, краєзнавства, історіографії, національно-культурних процесів у Галичині в ХІХ ст. – на початку ХХ ст., біографічні нариси, розвідки з генеалогії, геральдики та ономастики.

Актуальність та важливість наукового доробку вченого засвідчують численні передруки його публікацій за роки незалежності України [181], [206], [219], [175], [208], [230]. Однак частина досліджень історика й досі залишається неопублікованою.

При вивченні наукового доробку історика, укладанні бібліографії праць встановлено невідомі раніше криптоніми та псевдоніми, якими підписувався вчений. Це, зокрема, М. А., М. А-як, Н. Андрусяк, Нікола Андрусяк, Никон Немирон, М. Переволочинець, Никандр Літописець, Мстислав Всегоренко.

Отже, археографічну основу дослідження складають різноманітні за змістом та характером опубліковані та неопубліковані джерела, чимала кількість яких вперше введена до наукового обігу. Їх критичне осмислення та узагальнення дозволяють об'єктивно реконструювати життєвий шлях та науково-організаційну діяльність Миколи Андрусяка. Загалом історіографічна та джерельна база достатньо репрезентативна для розкриття дисертаційної проблеми.

Розділ II

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Упродовж останніх десятиліть в історичній науці все більше уваги приділяють персоніфікації минулого. Головним персонажем історичних подій вважають особу, біографію якої необхідно вивчати з урахуванням особистісно-індивідуального змісту, що спонукає дослідника не просто назвати факти і події з життя та діяльності, а й поглиблено вивчити особистісну сутність, яка часто пояснює причини й наслідки в біографічних фактах. Просопографія як тип історико-біографічного дослідження особистості відображає “живу” людину в сукупності усіх притаманних їй особистісно-людських даних, а не традиційно формалізовану датами і заслугами постать. Як і біографістика чи генеалогія, просопографія описує життя соціалізованої людини. Водночас ці дисципліни відрізняються від неї метою дослідження. Біографістика зосереджується на висвітленні у хронологічній послідовності життєпису особи, приділяючи мало уваги суспільним чинникам, які визначили її життєвий шлях. Натомість для генеалогії важливі походження та родинні зв’язки. Просопографія ж акцентує увагу на соціальному становленні людини, на яке впливають різноманітні чинники [442, с. 251–252].

Дослідники трактують просопографію по-різному: одні розглядають її як спеціальну історичну дисципліну, для інших – це метод реконструкції життєвих шляхів соціальних груп, створення їхніх колективних біографій. Водночас розрізняють індивідуальні та масові просопографічні студії. Ця дисертаційна робота – приклад індивідуального просопографічного дослідження, присвяченого історика та громадському діячеві Миколі Андрусяку.

Просопографічний опис особистості передбачає такі компоненти:

1) відтворення шляхів формування в родинному й приятельському середовищах, знаменних подій, які ставали визначальними у виборі професій або світоглядних засад, сфер діяльності та місць перебування особи;

2) особистісні характеристики: походження, вдача, темперамент, сюжети приватного життя, психологічні й фізичні стани в різні періоди, спонукальні мотиви творчих злетів та невдач, поведінка в різних життєвих обставинах, взаємини з оточенням;

3) особливості манер, звичок, притаманних конкретній людині;

4) внутрішній світ особи: переживання особистих і громадських подій, ставлення до них через рефлексії, відображені в певних джерелах;

5) деталі приватного життя, їх вплив на основну діяльність;

6) родинний статус, стосунки між членами родини, ступінь впливу на особистість близьких людей або приятелів;

7) шляхи самореалізації особистості.

Відтворення особи за таким описом покаже її не просто відомим діячем, а й звичайною людиною, яка перебувала в щоденних сферах особистісно-людських взаємин, моральних виборів, приватного життя, покаже її різнобічно [497, с. 8].

Потребу просопографічних досліджень, зокрема новітньої доби, актуалізував львівський історик Ярослав Дашкевич, вказавши відмінність такого дослідження від біографічних, оскільки завдання біографістики – написання біографії, заповнення колонок особової анкети, складеної за науковими довідково-інформаційними параметрами, створення так званих формальних біографій, які дають матеріал для довідкової роботи. Натомість просопографія, на думку історика, поглиблює біографічний матеріал шляхом врахування людського й особистісного в історії. Найважливіша ознака просопографічних даних – правдивість і об'єктивність інформації, відтворення відомої особи в сукупності позитивних і негативних сторін життєпису. Зважаючи на таке призначення просопографії, Я. Дашкевич вважав її вищим ступенем біографістики, оскільки вона відтворює “живі”

образи історії на матеріалах конкретних джерел [368, с. 40–47], [367, с. 24–30].

Для просопографічного дослідження необхідно застосовувати міждисциплінарні наукові підходи та історико-джерелознавчі методи опрацювання джерел. Методологія історії характеризується різноманітними підходами до вивчення минулого, що обумовлено відмінностями світоглядів вчених та розуміння історичних реалій. Кожен дослідник має право обирати власні методологічні основи осягнення минулого, які, на його думку, є найоптимальнішими для розв'язання конкретної наукової проблеми.

У сучасному науковому розумінні методологія – це сукупність підходів, способів, методів, що застосовуються у процесі наукового пізнання; це галузь теоретичних знань та уявлень про сутність і форми, закони, порядок та умови їх застосування. Вона формується як на підставі загальних принципів пізнання, так і під впливом особливостей предмета дослідження конкретної науки. Звернення історичної науки до методології зумовлено дотриманням строгих правил і прийомів: по-перше, дослідження явищ і процесів; по-друге, роздумів над підсумками дослідження і виведення на їх підставі певних умовиводів; по-третє, перегляду раніше сформульованих положень і висновків, чи то в бік відмови від них, часткового корегування, чи подальшого розвитку. Наявність таких правил та їх дотримання дають змогу порівняти, перевірити результати окремих узагальнень, зокрема праць радянської і пострадянської доби. Це відкриває можливості для формування історичної науки як системи вивіреного знання, здатного забезпечити отримання конкретних передбачуваних результатів його застосування в аналогічних умовах. Наявність і використання таких правил дозволяє також визначити, до того ж досить достовірно, вірогідні погрішності спостереження, експерименту, вказуючи діапазон (допустимі межі) надійності знання [396, с. 27].

Спробуємо з'ясувати методологічні засади та підходи, що окреслюють основні контури просопографічного дослідження, яке реконструює наукову

та громадську діяльність Миколи Андрусяка. Пріоритетне місце в методологічному інструментарії історика належить принципам дослідження, найважливішими серед яких вважаються історизм, об'єктивність, всебічність.

Принцип історизму передбачає врахування соціального, політичного, релігійного, культурного контекстів з огляду на їх роль у житті суспільства, вплив на інтелектуальну діяльність історика. Тобто, кожен факт необхідно аналізувати у процесі свого виникнення, становлення, зміни і розвитку. Історизм забезпечує розкриття впливу родинного оточення, професійного середовища, зміни суспільно-політичної ситуації на становлення поглядів М. Андрусяка.

Інший важливий принцип – об'єктивності – передбачає неупереджений, об'єктивний науковий підхід до дійсності, її пізнання та практичного перетворення. Він означає вивчення закономірностей розвитку історичних процесів у сукупності фактів і подій – суперечливих, багатограних, позитивних, негативних, типових, нетипових. У просопографічному дослідженні фігурують дві сторони: дослідник як суб'єкт і дослідник як об'єкт вивчення. Фактично, йдеться про подвійну суб'єктивізацію історичного пізнання, оскільки маємо не лише обмеженість знання дослідника, а й суб'єктивність творчості М. Андрусяка як об'єкта пізнання. Усвідомлюючи неможливість досягнення абсолютно об'єктивного знання, все ж, прагнемо на підставі джерел відтворити життєвий шлях та наукову діяльність вченого у міжвоєнній Польщі, окупованому нацистами Києві, повоєнній еміграції в Німеччині та США. Принцип всебічності застерігає дослідника від однобічності й суб'єктивності в оцінці історичного джерела. Важливо виявити і проаналізувати всі джерела з відомостями про життєвий шлях, наукову та громадську діяльність Миколи Андрусяка.

Метод – це одне із найважливіших питань будь-якої науки, оскільки в підсумку йдеться про те, як одержати нове знання та як застосувати його у практичній діяльності. За допомогою методів нагромаджується і систематизується емпіричний матеріал. Методи пов'язані з метою, об'єктом і

науковими завданнями. Саме специфічні риси об'єкта дослідження визначають як сукупність методів, так і конкретну техніку їх застосування. У просопографічних дослідженнях використовується ціла система методів, а саме: загальні для всіх гуманітарних наук, спеціальні та міждисциплінарні. У цьому дослідженні для вирішення поставлених завдань використано такі загальнонаукові методи, як історико-генетичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, біографічний, а також методи аналогії, дедукції та індукції, синтезу і аналізу.

Суть історико-генетичного методу полягає у послідовному розкритті властивостей, функцій і змін реальності, що вивчається, у процесі її еволюції. Він дає можливість показати причинно-наслідкові зв'язки й закономірності історичного розвитку в їх безпосередності, а події та постаті охарактеризувати в індивідуальності й образності. У цілому ж історико-генетичний метод універсальний і гнучкий інструмент дослідження, спрямований, насамперед, на аналіз розвитку. Цей метод допоміг розкрити послідовність сутності і зміни обраної для дослідження реальності – життєвий шлях, громадську та наукову діяльність М. Андрусяка.

Порівняльно-історичний метод – сукупність пізнавальних засобів, процедур, які дають змогу виявити подібність і відмінність між явищами, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне й специфічне в їхньому розвитку. У кожному порівняльно-історичному дослідженні ставляться конкретні пізнавальні цілі, які визначають коло джерел й особливості застосування способів зіставлень і порівнянь об'єктів вивчення та можливість встановлення ознак подібності й відмінності між ними. За характером подібності порівняння поділяють на історико-генетичні та історико-типологічні, де подібність – результат суспільних, соціально-політичних закономірностей, притаманних самим об'єктам, і порівняння, де подібність – наслідок взаємовпливу явищ. На цій основі виділяють два види порівняльно-історичних методів: порівняльно-типологічний, що розкриває подібність генетично не пов'язаних об'єктів, і власне порівняльно-

історичний, що фіксує подібність між явищами як свідчення спільності їхнього походження, а розходження між ними – показник їхнього різного походження [337, с. 12–13], [413, с. 24], [456, с. 52–58]. Порівняльно-історичний метод уможлиблює поглиблений аналіз наукового доробку Миколи Андрусяка, що відображає наукові зацікавлення автора у часовому проміжку від княжої доби до середини XX ст.

Проблемно-хронологічний метод є різновидом хронологічного. Він передбачає поділ більш або менш широкої теми на низку вузьких проблем, кожна з яких розглядається у часовій послідовності. Так, завдяки проблемно-хронологічному методу, вдалося розробити періодизацію життя і творчості М. Андрусяка. За допомогою біографічного методу показано родинне оточення, наукові контакти та творчий шлях історика.

У просопографічних дослідженнях застосовуються також метод аналізу і синтезу. Аналіз – це процес розумового або фактичного розкладання цілого на частини, а синтез – поєднання різних елементів предмета в єдине ціле. Аналіз дає змогу вивчити окремі сторони об'єкта, вдатися до наукових абстракцій, виявити певні поняття. Подальше їх поєднання призводить до виявлення глибшої сутності цілого. Системний підхід неможливий без органічної єдності аналізу та синтезу. За допомогою цих методів досліджувалося, як на життєві принципи та наукові зацікавлення Миколи Андрусяка впливали складні етнополітичні процеси, сучасником й учасником яких був сам історик.

Метод аналогії означає перенесення властивості одного явища на інше. Очевидно, заздалегідь мають бути визначені ще й інші подібні ознаки, які дають можливість застосувати цей метод, встановити необхідні зв'язки і відхилення між ознаками явищ, що існують у реальній дійсності. У певному значенні аналогія – це різновид порівняння, оскільки вона спрямована на вивчення подібності та відмінності явищ. У багатьох випадках висновки за аналогією не можуть бути доказом, але дають підстави для гіпотез на основі достовірних фактів, зокрема про те, що М. Андрусяк належав до

державницького напрямку української історіографії, головними репрезентантами якого були С. Томашівський, І. Крип'якевич, І. Кревецький та інші. Проте обсяг і рівень цих фактів не є достатнім аргументом щоб перетворити припущення на повноцінну теорію. Тому висновок про можливі гіпотетичні зв'язки ще не набуває повної достовірності – вона потребує достатніх доказів та підтверджень. Важливість гіпотези в тому, що вона є засобом розв'язання суперечностей між новими фактами і теоретичними поглядами, які застаріли. Гіпотеза уможлиблює висунення проблем, які сприяють ефективнішому веденню наукових пошуків, дає можливість перевірити всі можливі шляхи дослідження й обрати науково обґрунтовані [413, с. 24], [456, с. 52–58].

Широко застосовуються й такі загальнонаукові методи, як індукція та дедукція. Індукція – це рух думки від одиничного до всезагального, від знання меншого ступеня до знання вищого її ступеня. Дедукція – рух від всезагального до одиничного. З цих визначень бачимо, що теоретичним підґрунтям для виникнення й існування індукції та дедукції є діалектний взаємозв'язок одиничного, особливого і всезагального. За допомогою методу дедукції досліджено вплив соціально-політичного та національно-культурного життя в Україні та еміграції на діяльність та творчість вченого. Метод індукції дав змогу простежити, як погляди Миколи Андрусяка вплинули на розвиток історичної науки. Прагнучи до об'єктивності й неупередженості у висвітленні історичного минулого, вчений, все ж таки, завжди залежав від соціально-політичної ситуації в країні, де він жив. У зв'язку з цим він повинен був виробити стратегії інтелектуального самовираження за умов неминучого стилістичного та методологічного наслідування. Микола Андрусяк реалізовував свій науковий потенціал у складних умовах бездержавності України, Першої та Другої світових воєн, заокеанської еміграції.

Через початок Першої світової війни М. Андрусяку доводилося декілька разів переривати навчання в гімназіях краю, переводитися з однієї до іншої.

Служба у збройних силах ЗУНР і УНР загартувала юнака, посилила його державно-соборницькі прагнення. Оскільки в міжвоєнний період польські державні чиновники витісняли українську мову зі шкільництва, не допускали заснування не лише українського університету, а й поодиноких українських кафедр у наявних, майбутньому історикові довелося здобувати знання в польському Університеті Яна Казимира. Під впливом медієвіста Станіслава Закшевського вчений зацікавився історією Церкви, зокрема діяльністю львівського єпископа Йосифа Шумлянського.

НТШ, дійсним членом якого став М. Андрусак, гуртувало західноукраїнських вчених та, незважаючи на існування в Радянській Україні Академії наук, у 30-х роках залишалося практично єдиним у світі науковим українознавчим осередком. На формування наукових поглядів Миколи Андрусяка в міжвоєнний період значний вплив мали українські вчені – Михайло Грушевський, Іван Кревецький, Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, Михайло Возняк, Володимир Дорошенко та інші. Під їхнім впливом історик зацікавився церковно-релігійними відносинами XVII – першої чверті XVIII ст., українською історіографією, історією українського козацтва і національно-культурними процесами в Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст. та почав їх досліджувати. Миколу Андрусяка поряд із В'ячеславом Заїкиним, Борисом Крупницьким та Дометом Олянчиним, зараховують до молодшого покоління представників державницького напрямку української історіографії.

Нові умови для наукового й культурного життя на західноукраїнських землях виникли після приєднання Західної України й Північної Буковини до Радянської України, коли наукові установи нерідко були ідеологічним придатком партійного апарату. Історики ставали заручниками марксистсько-ленінської методології, досліджували нав'язану тематику, що визначалася тогочасною політичною кон'юнктурою, а не інтересами української історичної науки. Після розпуску НТШ створено філіали інститутів АН УРСР – літератури, мовознавства, фольклору, археології, економіки, історії

України. Серед кандидатів на посаду директора останнього був і М. Андрусак. Вчений також декілька місяців пропрацював помічником проректора з наукової роботи радянського Львівського університету. Разом з Олександром Оглоблиним, Костянтином Штепою, Левом Окиншевичем, Наталею Полонською-Василенко та іншими він активізовував наукове життя Києва, працював директором Інституту історії України УАН і заступником керівника Відділу культури й освіти Київської міської управи (жовтень 1941 – лютий 1942 рр.).

У липні 1944 р. М. Андрусак з великими труднощами вдалося залишити Україну й він короткочасно мешкав у Празі. Після закінчення Другої світової війни радянські війська встановлювали контроль над територією країн Східної Європи, в яких у передвоєнні та воєнні роки осіла і розгорнула національно-культурницьку й наукову роботу українська еміграція. Це змушувало емігрантів шукати порятунку в західних зонах окупації, в Німеччині та Австрії. На західнонімецьких землях, у таборах для переміщених осіб, у відносно сприятливих умовах гуртувалися науковці з колишніх східно- та центральноєвропейських центрів (Варшави, Праги, Подєбрад, Берліна, Відня) та емігранти з Західної України й Наддніпрянщини. Співпраця з Леонідом Білецьким, Іллею Витановичем, Борисом Крупницьким, Володимиром Кубійовичем, Олександром Оглоблиним, Віктором Петровим, Наталею Полонською-Василенко, Володимиром Янівим та іншими в Мюнхені та Аугсбургу в 1945–1948 рр. сприяла поширенню національних культурних та освітніх традицій, які дискримінувалися або заборонялися на Батьківщині. В українській історичній та суспільно-політичній думці в еміграції альтернативний варіант опозиційної науки реалізовувався через національно-державницькі ідеї, які в Радянській Україні від 30-х років заборонили.

Однак чутки про можливу репатріацію до СРСР ускладнювали психологічну атмосферу серед емігрантів, зокрема й науковців. Наприкінці 40-х років із Німеччини розпочалося масове переселення до Америки,

Канади, Австралії. У 1949 р. до США переїхав М. Андрусак. На життя та відносини між різними генераціями істориків-емігрантів впливали фахова підготовка, необхідність адаптації до інтелектуальної атмосфери західного наукового світу, поступова зміна дослідницьких пріоритетів тощо [541, с. 352–391]. Розпорошеність українського наукового життя за кордоном, постійне заробітчанство суттєво звужували дослідницькі можливості вчених. В умовах еміграційного життя М. Андрусак друкував здебільшого науково-популярні студії з краєзнавства, княжої доби, козаччини, церковної історії XVII – першої чверті XVIII ст., над якими працював ще у Львові. Таким чином, на життєвий шлях, наукову та громадську діяльність М. Андрусяка впливали політична ситуація, соціокультурні передумови, інтелектуальне середовище, до якого він належав.

Отже, використання методологічних засад, заснованих на загальнонаукових принципах об'єктивності, історизму, використання системного аналізу і комплексного підходу створили умови для висвітлення життєвого шляху, наукової та громадської діяльності Миколи Андрусяка.

РОЗДІЛ III

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА

3. 1. Родинне оточення та ранній період діяльності

Микола Андрусак, єдиний син у багатодітній селянській родині Григорія Андрусяка й Анастасії Рудко, народився 20 лютого 1902 р. у с. Переволочна Золочівського повіту (тепер Буський р-н Львівської обл.) [38, арк. 1], [169, с. 468], [358, с. 10]. Про дитячі та юнацькі роки майбутнього історика відомо небагато, здебільшого, із фрагментарних спогадів про військову службу в лавах УГА й Армії УНР та автобіографії 1932 р.

У розвідці, присвяченій історії рідного села, він припускав, що прізвище “Андрусак” надавалося нащадкам окремих Андріїв [175, с. 6–36]. “Мій прапрадід називався Андрій, але чи від нього, чи ще від переднішого Андрія пішло прізвище, мені не відомо”, – писав М. Андрусак. Він згадував, що в Переволочній Андрусяків мешкало родин із десять, які між собою “не були цілком посвоячені” [175, с. 12]. Дід по батькові Андрій (1832–1887) був селянином, а баба Марія (1837–1928) походила із заможної родини Івахових. Від 1840-х років, у селі існувала школа-дяківка, в якій вона “провчилася лише день і вивчила напам’ять назви початкових букв: аз, буки, віди, глагол” [175, с. 17], – згадував М. Андрусак. Сини її старшого брата Микити – Григорій і Петро – тривалий час були війтами громади.

Батько майбутнього історика – Григорій Андрійович (2 січня 1870 р. – 2 грудня 1953 р.) навчався у школі, де викладав вчитель-поляк Цвєчинський. Він “все натякав батькові, що ми, слов’яни, повинні триматися разом, а німці – вороги всіх слов’ян”. На початку 1916 р. Григорія Андрусяка мобілізували на військову службу до австрійської армії, де він прослужив до закінчення Першої світової війни [175, с. 25]. Від осені 1926 до осені 1927 р. Григорій Андрійович обіймав посаду війта і, дбаючи про культурний розвиток села, встиг збудувати громадський будинок для читальні “Просвіта” й товариства “Сокіл”, а також подбав, щоби громада відремонтувала будинок священика.

“Члени «Просвіти» влаштовували в читальні так звані «чайні вечори», під час яких виступали перед присутніми з рефератами на різні історичні теми, а потім пили чай, співали, танцювали”, – згадував мешканець Переволочної, двоюрідний брат Миколи Андрусяка Григорій Сірський [493, с. 48].

Мати Миколи – Анастасія Андріївна (9 січня 1877 р. – 14 липня 1952 р.) селянка з Переволочної. Дід по мамі – Андрій Рудко (30 листопада 1843 р. – 15 лютого 1915 р.) і баба – Катерина Мельник (народилася у с. Стовпині 1849 р. – 9 квітня 1922 р.) “неписьменні, але статечні господарі” [175, с. 12–13]. У 1914 р. їх заарештували як москвофілів, за те, що “наймолодший син Михайло виїхав до Росії (вступив до православної духовної семінарії в Орлі); найстарший син Стефан був змобілізований з кіньми на військову підводу; два інші служили в армії: учитель Яворівської гімназії Іван був до кінця війни надпоручником («оберлейтенантом») в австрійській армії, а Гриць служив кіннотником усю війну” [175, с. 22, 24]. У цей час, як відомо, австрійська військова адміністрація запроторила тисячі українців, насамперед москвофілів, до концтаборів Талергофу та Терезієнштадту. Дід М. Андрусяка помер у Терезієнштадті 1915 р., а баба після звільнення змушена була ще два роки перебувати у Гмінді [169, с. 468].

Зі свідоцтва про майновий стан, збереженого серед документів особового фонду М. Андрусяка у ЦДІА України у Львові, дізнаємося, що на 1927 р. родина мала три морги орного поля та майно – хату, стодолу, стайню, пару коней, дві корови та порося [38, арк. 67, 70]. Отже, вона не належала до заможних.

Окрім сина Миколи, в родині було ще чотири доньки – Марина (1893–1969), Текля (1897–1975), Парасковія (1899–?) та Ольга (1910–?) [2, арк. 50 зв., 67, 81 зв., 91 зв., 139 зв.], [175, с. 12–13]. Коли найстаршій Марині виповнилося 16 років, парох призначив її старшою церковною сестрою, в обов’язки якої входило “збирати гроші від людей в часі богослужіння”. 1910 р. вона вийшла заміж за сина заможного господаря Івана Іваніва на присілок Каштеляни. Друга, Текля, ходила разом із батьком співати на хори,

а коли його мобілізували до австрійського війська, заступила в господарстві: “їздила кіньми й косила, словом виконувала всю чоловічу роботу”, – згадував М. Андрусак. Їй навіть довелося дякувати в церкві, підміняючи хворого дяка, оскільки “в селі не було тоді чоловіків-хористів, бо до 50-ти років служили у війську, а ті, що мали понад п’ятдесятку – повмирали”. Текля вийшла заміж восени або взимку 1919–1920 р. за селянина з рідного села Федора Сірського і заміжною вже не співала в церкві [175, с. 36].

Її місце зайняла інша сестра – Парасковія, яка в 1920-х роках виступала в кожній театральній виставі місцевої читальні “Просвіта”, та в 1930-х роках “була активною в підтримуванні місцевої кооперативи та влаштованих делегаткою золочівського кружка «Союзу українок», курсів варення та трикотарства для жінок і дівчат” [175, с. 36].

1905 р. парафіян із Переволочної відвідав митрополит Греко-Католицької Церкви Андрей Шептицький. Ось що згадував про цей візит М. Андрусак: “Я мав у 1905 р. три роки і маю про приїзд митрополита до села неясний спогад. Проварила мене і два роки старшу від мене сестру Параню попід привітальну, замаєну зеленими галузками «браму», влаштовану на дорозі до церкви біля скромної громадської пошитой снопами хати, в якій містилася аж до Першої світової війни громадська канцелярія. Мама говорила, що митрополит приїхав, але ми його не могли бачити, бо ми йшли позаду інших людей. Мої старші сестри Марина і Текля йшли, мабуть, у гурті шкільних дітей, а тато належав до церковного хору, і читав часом у церкві на Службі Божій «Апостола»” [175, с. 36]. Дату візиту митрополита М. Андрусак пізніше прочитав на грамоті, що висіла оправленою під склом у церковній захристії.

У рідному селі діяла народна школа і читальня “Товариства ім. М. Качковського”, організована з ініціативи о. Никифора Соловського і дяка Петра Кирика. Оскільки першим селянином із Переволочної, що здобув вищу освіту, був директор “Народного Дому” у Львові, москвофіл Василь Лагола, деякий час у селі панували москвофільські настрої. “Переважно

москвофільського напрямку держалася інтелігенція, що вийшла з переволочанських селянських родин, – Лаголи й споріднені з ними Івахови й Рудки. Останні й були ріднею моєї матері” [169, с. 468], – згадував історик. “Не знаю, до якої гімназії ходив мій дядько Михайло Рудко, – чи до Академічної, чи до німецької, – до якої радив дядько Іван моєму батькові віддати мене, щоб я добре навчився німецької мови” [175, с. 22]. Однак батько хотів бачити Миколу священиком. Місцевий студент богослов’я Петро Івахів переконав, що так станеться, якщо син “держатиметься української партії” [175, с. 20–21]. Тому він 1912 р. віддав Миколу до Бродівської цісарсько-королівської вищої реальної гімназії ім. кронпринца Рудольфа [38, арк. 2–4], [256, с. 347–348], [207, с. 106]. На початок ХХ ст. вона стала своєрідним осередком культурно-освітнього життя не лише м. Броди, а й всього повіту та найближчих околиць. Хоча гімназія була німецькою, а від 1907 р. почала переходити на польську мову викладання, українці мали можливість здобути тут добру освіту. Варто відзначити, що її закінчили художник Іван Труш, військовик Мирон Тарнавський, вчений-етнограф, основоположник української наукової фольклористики Осип Роздольський та інші. М. Андрусак, як і інші позаміські гімназисти, мешкав в українській Бурсі ім. Маркіяна Шашкевича. Вона збудована на початку ХХ ст. за сприяння о. Сафрона Глібовицького, мала два поверхи та вміщувала до 50 гімназистів. На першому поверсі була велика зала з довгими столами і лавками, їдальня і умивальня, а на другому – кімнати учнів та префекта. Бурса мала стати для молоді осередком українського національного і релігійного виховання, а також протистояти впливу москвофілів, позиції яких у краї були досить сильними. У ній існувала також українська бібліотека, а з часом створено й хор [499, с. 12–18], [516, с. 19–32], [145, с. 30–58].

Вчинок батька не схвалили дядьки по матері, Іван та Михайло Рудки, але саме це допомогло Григорію Андрійовичу уникнути Талергофу, куди, як зазначалося, потрапили бабця і дід по материнській лінії. Однак, як свідчать

шкільні свідоцтва, у Бродях Микола провчився лише рік [38, арк. 2–4], навчання перервала Перша світова війна. Три роки лихоліття він пробув у рідному селі, втративши надію на закінчення гімназії, оскільки 1916 р. його батька мобілізували до цісарської армії. Поновити гімназійні студії йому вдалося за сприяння односельчанина, викладача Української приватної гімназії в Яворові Петра Івахіва. Він переконав матір відіслати сина до Яворова, аргументуючи тим, що “там можна було дешево прожити” [169, с. 469], [539, с. 251–259]. Як згадував М. Андрусак, завдяки о. Івахіву, він добрався до Яворова та оселився у передміщанина на Загородах Гриця Балакима. У гімназії вивчав українську, латинську, грецьку, німецьку та польську мови, історію, географію, релігію, прекрасно знав фізику та математику. Згідно з річним свідоцтвом від 15 червня 1918 р., мав відзнаки та характеризувався відмінною поведінкою [38, арк. 6, 7]. Проте навчання в українській приватній гімназії теж тривало недовго – до Першолистопадового повстання 1918 р. Після розпаду Австро-Угорської імперії та проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) молодий гімназист два тижні “ходив вартувати біля різних магазинів, опісля ж, коли вже змобілізовано відповідну кількість війська”, зміг повернутися додому. У цьому йому допоміг о. Чайківський, який в урядових справах їхав на підводі-санях до Тернополя і підвіз юнака до Красного, звідки він поїздом добрався до прифронтової станції Ожидів, неподалік рідного села [398, с. 242]. На цей час (після 21 листопада) столицю ЗУНР, яку захопили поляки, оточили бойові групи новоствореної Галицької армії (ГА, з листопада 1919 р. – Українська галицька армія (УГА). Незважаючи на труднощі українсько-польської війни, провід ЗУНР чималу увагу приділяв духовній основі суспільства, зокрема через реформування системи народної освіти. 13 лютого проголошено Закон про основи шкільництва, яким публічні школи оголошено державними, наступного дня спеціальним законом націоналізовано приватні гімназії, водночас відкрито 20 гімназій [429, с. 98–99]. Відтак М. Андрусак радо відновив навчання у новоствореній Державній

українській гімназії в Золочеві. Однак потужний наступ польського війська в середині травня спричинив відступ стрілецтва й української влади на південь Тернопілля. Тож, не закінчивши навіть четвертого класу, юнак разом із золочівськими гімназистами 23 травня 1919 р. зголосився до 4-ї Золочівської бригади Другого корпусу Галицької армії, в якій прослужив до кінця квітня 1920 р. [38, арк. 8], [169, с. 468], [207, с. 83].

3. 2. Служба в УГА й Армії УНР

Фронтовому періоду життя, вишколу та вихованню стрілецтва М. Андрусак присвятив декілька історико-мемуарних студій, опублікованих на сторінках “Літопису Червоної Калини” [172, с. 18–20], [173, с. 7–8], [274, с. 113–115], [277, с. 17], [225, с. 9–10].

Командантом його вишкільного куреня Золочівської бригади призначено сотника Олександра Малиновського, командантом сотні – гімназійного учителя, сотника Сологуба. Під час травневого відступу галицьких бригад курінь “робив скорі марші через Поділля аж до села Щупарки в Зборівському повіті” [215, с. 150], де набирали стрільців для граничної сторожі над Збручем. Сотник Сологуб радив гімназистам іти з ним, однак М. Андрусак залишився вартувати. “Нам було ближче до Збруча в напрямі на Окопи, але ми рушили на північ. Виглядало, наче наші пішли вперед. Ми йшли вздовж Збруча на північ і над вечір зайшли до села, що звалось, здається, Вербівка і лежало мабуть недалеко Скали. Там ми заночували і зранку таки перейшли Збруч у селі, що лежало обабіч Збруча” [207, с. 83–84]. Після блискавичного чортківського пролому Галицької армії у червні 1919 р., варту знову об’єднали з сотнею вишкільного куреня О. Малиновського. Її командантом став чотар Петро Кабаровський, колишній зборівський повітовий комендант [215, с. 150]. На літній постій сотня затрималася в с. Бодачівці, де після жнив започатковано рекрутування юнаків до війська. “Виявилось, що наші брати нічим не різняться від галичан, і можна було раніше провести мобілізацію” [207, с. 84–85], – зауважив Микола Андрусак. 31 серпня 1919 р. сотню

перекинули до Жмеринки, де вояки з часописів довідалися про тимчасове здобуття об'єднаним українським військом Києва, а відтак захоплення його Добровольчою армією Антона Денікіна. Зі Жмеринки група передислокувалася до Вінниці й увійшла до 16-ї бригади [215, с. 151].

Наприкінці жовтня 8-й полк, у якому воював М. Андрусяк, відійшов із Вінниці до бараків цукроварні в Щедровій біля Летичева, де поповнився волинськими та подільськими новобранцями. У цей час галицькі бригади охопила епідемія тифу, яка змусила командування УГА 6 листопада укласти перемир'я з А. Денікіним і тимчасово перейти в стан Добровольчої армії. “Тяжко хорі лежали в такій кімнаті, де вже від самих трупів можна було згинутися. Всі лежали на соломі, повній вошей так, що коли у мене минулася горячка, я злякався, коли побачив, який їхній рій загніздився у моїм кожусі” [277, с. 17], – згадував М. Андрусяк.

Переконавшись у небоєздатності галицьких корпусів, командування Добровольчої армії дозволило головнокомандувачу УГА генералу М. Тарнавському зняти з фронту свої частини й відправити їх на лікування у місцеві шпиталі. Однак більшість стрілецтва прагнула якнайшвидшого розриву з білою гвардією. Знаючи про настрої стрілецтва, створений наприкінці 1919 р. ревком УГА розпочав таємні переговори з представниками Червоної армії про можливість організації спільного антипольського фронту [359, с. 8–11], [429, с. 278].

2 січня М. Андрусяк разом із напівхворими стрільцями вирушив на возах у дорогу в напрямку Бару та Станиславчика [277, с. 17], [215, с. 151]. Прибувши 6 січня до с. Мурахва, вояки відпочили і на другий день Різдвяних свят подалися в напрямку Томашполя, Комаргорода і Вапнярки. 20 січня стрільці зупинилися на постій у с. Ободівка на Вінничині, де через два тижні започатковано об'єднання знесилених галицьких частин з Червоною армією [277, с. 17], [274, с. 113].

У перших днях лютого серед стрільців поширювалися чутки про примирення УГА з Червоною армією, а 12 лютого це стало безсумнівним

фактом, бо до команди полку прийшли відозви та розпорядження Начального ревкому Червоної української галицької армії (ЧУГА) про передачу галицьких бригад 44-й, 45-й і 58-й стрілецьким дивізіям XII армії. Планувалося їх використання на польському фронті. Примирення спричинило реорганізацію галицьких бригад – із частин в Ободівці (8-й полк 4-ї Золочівської бригади, 3-тя і 7-ма бригади) створено самостійний курінь. Можна лише уявити, як боями та хворобами були знекровлені війська, коли із залишків трьох бригад створено один етаповий курінь.

10 березня в Ободівці відбулися курінні збори, на яких обирали делегатів до майбутньої Ради ЧУГА. Однак вже наступного дня курінь зліквідували, старшин приєднали до Коша ЧУГА, а стрільців розподілили до трьох куренів 1-ї бригади Червоних українських січових стрільців (ЧУСС) на чолі з Альфредом Шаманеком (2 березня його замінив Богдан Білинкевич). Вояків 4-ї Золочівської бригади скерували до бригади УСС Другого корпусу генерала М. Тарнавського. Її перший полк, у якому служив М. Андрусак, стояв у с. Берлівці неподалік Бершаді [274, с. 114], [429, с. 290–291] [402, с. 78–85].

Після стройового огляду “товариша командуючого” ЧУГА Василя Порайка 13 березня перша бригада відмарширувала до Рудниці, звідки через Жмеринку, Вінницю, Бердичів прибула на станцію Демчин. Оскільки далі поїзд не їхав, відділи пішки вирушили в район Чуднева, де дислокувалася 44-та стрілецька дивізія XII армії. Місцеве населення зустрічало галичан прихильно. Селянин із Демчина, в якого М. Андрусак тимчасово замешкав, висловився так: “Побачивши наших стрільців, зрадів, бо думав, що ми знову прогнали більшовиків...” [274, с. 115].

Однак із перших днів перебування у складі Червоної армії стрільці й особливо старшини відчували ворожість і політичну недовіру з боку більшовицьких функціонерів. У цей час армійський ревком поступався місцем парткому Компартії Східної Галичини. Несподівано скасовано посади капеланів, а також старшинські звання і відзнаки (тризуб замінила зірка),

замість синьо-жовтих прапорів впроваджено червоні. Усе це спричинило обурення стрільцтва на фронті, а відтак виступ проти Червоної армії і приєднання 25–27 квітня двох бригад до частин Армії УНР, що воювали у союзі з польським військом [429, с. 288–306].

Проти ночі 27 квітня 1920 р. у Глубічку між Житомиром і Бердичевом розформовано 3-й курінь Першого полку бригади ЧУСС, який склав зброю польському війську. Старшини куреня, поручники Іваницький та Галушка агітували стрільців вступити до Армії УНР. Однак на цю пропозицію пристало небагато галичан, серед них і М. Андрусак, більшість прагнула повернутися додому. Відтак юний стрілець пробув майже тиждень у 6-й запасній бригаді Армії УНР у Бердичеві, потім зголосився до Кам'янецької пішої юнацької школи, на чолі з полковником Олександром Пучківським [172, с. 18], [510, с. 357].

Наприкінці травня 1920 р. з ініціативи полковника Миколи Лорченка та за підтримки ректора Кам'янецького університету Івана Огієнка (виділив приміщення та допомагав матеріально) сформовано Юнацьку школу [382, с. 4–6], [445, с. 3–5], [542, с. 28]. Вона складалася з однієї пішої сотні й кулеметної чоти, згодом сформовано третю пішу, кінну та гарматну сотні. Основне завдання Юнацької школи – дати юнакам, поряд із середньою освітою, військовий вишкіл. Її діяльність здійснювалася в умовах постійної зміни місця дислокації, відриву від навчання, незадовільного матеріально-побутового забезпечення, спричиненого фронтовими умовами.

М. Андрусяка скеровано до кулеметної сотні, командантом якої був сотник Ліханський, молодшим старшиною – хорунжий Созонті. 10 червня Юнацька школа відмарширувала з Вінниці в напрямку Кам'янця, а вже за місяць подалася через Жванець, Коломию, Станиславів, Ходорів, Стрий, Дрогобич, Самбір, Хирів, Перемишль, Ярослав, Ланцут, Ряшів аж до Ясла. У липні 1920 р. керівництво Юнацькою школою в Яслі, перейшло від полковника Олександра Пучківського до Миколи Шаповала. Невдовзі її передислоковано до будинку станиславівської в'язниці на Дуброві, де в

період ЗУНР стояв Кіш УСС [235, с. 85]. У недавній каплиці Коша створено бібліотеку школи, де також проводилися виховні лекції. Серед доповідачів були міністр уряду УНР учений-металознавець Іван Феценко-Чопівський (про економічні основи самостійної України), діяч ЗУНР і УНР Осип Безпалко (про український національний державний світогляд) та інші. Цикл доповідей про українське національне державне будівництво виголосив і генерал М. Шаповал, наголосивши на неможливості розбудови української держави без участі галичан: “Ми можемо зректися на якийсь час Волині, Чернігівщини, і це нам не перешкодить у будівництві української держави, але без Галичини ми української держави не збудуємо” [292, с. 4–5], [235, с. 85], [172, с. 19].

Зі Станиславова Юнацьку школу перевели до Надвірної. Деякі з юнаків-галичан, що мали знайомих у тих прикарпатських околицях, залишили її. М. Андрусак згадував: “У мене було бажання, щоби ми якнайскоріше відступили до чехословацької границі; там міг би я дістатися до своїх Галичан. Хоч до мене відносилися товариші наддніпрянці дуже ввічливо, то все таки душевно не чувся я добре” [172, с. 18–19].

Тим часом у вересні 1920 р. Червону армію вибито з Придністров'я й юнаки знову повернулися до Станиславова, де Юнацьку школу розміщено в будинку “вселюдної школи” на вул. Липовій, а заняття проводилися неподалік в українській гімназії. Майже двомісячне перебування у недавній столиці ЗУНР дозволило відновити заняття з військової справи та українознавства. Викладали учителі гімназії, відомі діячі науки і культури – Кость Кисілевський (мову), Андрій Чайковський та Лев Лепкий (літературу), Степан Рудницький (географію України), професор Кам'янецького університету Василь Біднов (історію України). Щоправда, серед лекторів-військовиків (насамперед командирів-наддніпрянців) були й такі, “що з трудом говорили по українськи”, – згадував М. Андрусак [172, с. 19].

У кінці жовтня юнакові вдалося відвідати родину в Переволочній. Дізнавшись, що зможе продовжити перерване в гімназії навчання, він,

повернувшись з відпустки, навіть подав рапорт на звільнення з Армії УНР, однак, розгляд його справи затягнувся, оскільки школа виїхала за Збруч [172, с. 20]. Уже в Кам'янці на звіті куреня сотник Володимир Немоловський заявив: Андрусяка не затримують, однак він не повинен звільнитися з української армії під час війни. Це вплинуло на юнака і він залишився на Великій Україні [173, с. 7], [510, с. 298].

3 листопада 1920 р. частини Армії УНР перебралися зі Станиславова до Кам'янця. Найпізніше подалися на схід вагони з Українською державною скарбницею, під охороною чоти кулеметної сотні Юнацької школи, до якої належав М. Андрусяк. Для підтримання зв'язку з фронтовими частинами вислано 1-шу пішу сотню та чоту кулеметників під проводом сотника В. Немоловського. Наближаючись до передкам'янецького с. Мокші, вояки довідалися від селян, що Кам'янець захопили більшовики. Сотня, в якій воював М. Андрусяк, звернула на південь і вночі перейшла в с. Манівці р. Смотрич і подалася до Волочиська [173, с. 7]. 21 листопада вояки прибули на станцію Фридрихівку, де перебували частини Армії УНР та повстанські загони Станіслава Булак-Балаховича (балаховичівці). “На Сході чимраз більше чуто постріли, говорили, що бій іде під Чорним Островом. Пізно ввечері прибув до сотні полковник Дилецький та забрав свого сина-юнака, очевидно, ситуація була складна. На другий день прибула до Волочиська також Юнацька школа (тобто 2-га і 3-тя піші, кінна та гарматна сотні, решта кулеметників). Однак іншого виходу, як перейти Збруч та зложити зброю в руки поляків вже не було” [173, с. 7–8], – згадував М. Андрусяк.

22 листопада 1920 р. в околицях Підволочиська окремі частини Армії УНР склали зброю. М. Андрусяк, переодягнувшись у селянське вбрання, щоб уникнути інтернування в польські табори, подався до рідного села [235, с. 85], [173, с. 8]. Юнацьку школу, яку закінчили до 1923 р. три випуски хорунжих піхоти і кінноти інтернували в Ланцут, а згодом перевели до Вадовиць [382, с. 6], [403, с. 61–84].

Служба у збройних силах ЗУНР та УНР, особливо на Великій Україні, ще більше загартувала юнака, посилила його державно-соборницькі прагнення й актуалізувала необхідність подальшої наукової праці, насамперед в історичній галузі.

3. 3. Навчання у Львівському університеті

Повернувшись наприкінці 1920 р. після військової служби в арміях ЗУНР і УНР до Галичини, М. Андрусак вирішив продовжити перерване війною навчання та впродовж п'яти місяців готувався до вступних іспитів у сьомий клас Академічної гімназії у Львові, які успішно склав у червні 1921 р. Очевидно, вибір цієї гімназії зумовило те, що в ній навчався його дядько Іван Рудко, гімназійним товаришем якого був Іван Кревецький, майбутній історик і бібліограф, директор бібліотеки НТШ у Львові [175, с. 20]. Упродовж двох років юнак, окрім обов'язкових руської (української), польської, латинської, грецької і німецької, як надобов'язкові предмети вивчав ще англійську та французьку мови, мав відмінні оцінки з релігії, історії, географії, математики та стенографії, яку теж вивчав додатково [38, арк. 9–12]. М. Андрусак закінчив гімназію наприкінці травня 1923 р., склавши іспит зрілості: гімназиста визнано “зрілим з поступом добрим до студій в школах академічних” [38, арк. 13].

Продовжити освіту М. Андрусак вирішив в Університеті Яна Казимира, який після українсько-польської війни 1918–1919 рр. переїхав до величної будівлі Галицького сейму. Нова польська адміністрація часто використовувала право на обмеження у зарахуванні студентів, насамперед осіб непольської національності, які, до того ж, не служили в польській армії. З особливою недовірою ставилися також до тих українців, що воювали в лавах УГА, їх навчання взагалі вважалося “небажаним” і “шкідливим” [496, с. 83–85]. Однак 1923 р. М. Андрусаку вдалося вступити на філософський, а згодом (після його поділу 1925 р. на гуманістичний і математично-природничий) продовжити навчання на гуманістичному відділі університету

[38, арк 14–24, 44–53]. Викладання велося виключно польською мовою та й більшість студентів були поляками. Серед незначної кількості українців, що навчалися одночасно з Миколою Андрусяком, потрібно згадати Івана Гладилевича, Івана Карпинця, Романа Зубика [550, s. 233–249]. Тоді ж на факультеті остаточно сформувалися наукові школи польських істориків, відомими репрезентантами яких були вихованці професора Францішека Ксаверія Ліске – Людвіг Фінкель, Францішек Буяк, Станіслав Закшевський та інші.

Навчальний рік поділявся на триместри, в кожному з яких студенти прослуховували по 10–13 предметів. М. Андрусяк відвідував лекції Я. Птасьніка (середньовічні міста, історія лицарства, дипломатика, палеографія), К. Хилінського (епоха пелопоннеських воєн, історія Греції і Риму), Ф. Буяка (суспільна та економічна історія в XVII–XVIII ст., економічна історія Польщі), В. Долмаєра (історія старонімецької літератури, німецька література XVI–XIX ст.), К. Твардовського (етика, грецька філософія, теорія пізнання, вступ до психології), М. Вартенберга (вступ до метафізики), К. Айдукевича (логіка), С. Закшевського (козацькі війни, джерела до козацьких воєн, польська історіографія, семінар з історії Польщі) та багатьох інших [38, арк. 58–61].

Керівники семінарів заохочували студентів писати рецензії на реферати колег. Зокрема збереглися рецензії М. Алексевича (1927) та А. Красницького (1928) на роботу М. Андрусяка “Й. Шумлянський перший львівський уніатський єпископ” та Й. Яцняцької (1926) “Православне питання за Владислава IV”. М. Андрусяк теж рецензував праці колег-істориків – К. Левицького “Князь Костянтин Острозький і брестська унія” (1929), Ф. Висмерського “Дорошенко за Собеського в 1665–1676 рр.” (1926), В. Черевко “Війна Хмельницького з Річчю Посполитою” (1927), Я. Воронжака “Бій під Хотиним в 1621 р.” (1929) та А. Лукашевського “Петро Конашевич-Сагайдачний” (1925) [110–117].

З 1925 р. М. Андрусак відвідував семінар із польської середньовічної історії під керівництвом завідувача кафедри польської історії (з 1907 р.) С. Закшевського. Він згадував, що професор-медієвіст давав опрацьовувати теми польсько-українських відносин, причому українцям, переважно з національної історії (щоправда, окремі сучасні дослідники вважають, що він мав антиукраїнські настрої) [386, с. 550–551]. В автобіографії М. Андрусак писав: “Вже на просемінарі звернув проф. Закшевський на мене увагу через те, що я часто збирав голос у дискусії. Тому й прийняв мене на семінар, звільняючи від вступного передсемінарійного колоквіуму” [169, с. 469–470]. Відвідуючи семінар, дослідник-початківець одержав завдання написати рецензію на працю А. Лукашевського, присвячену гетьману П. Конашевичу-Сагайдачному. Відтак йому довелося проаналізувати політику короля Владислава IV (1632–1648) щодо православних у Польщі. Цю тему студент опрацьовував на третьому році навчання, написавши реферат (зданий 5 грудня 1925 р.). Автор зазначав, що цій проблемі в польській, українській та російській історіографії не присвячено жодного монографічного дослідження. Щоправда, справа православ’я у політично-релігійному контексті висвітлена в працях М. Грушевського “Історія України-Руси”, Л. Кубалі “Єжи Оссолінський” та В. Чермака “Плани литовської війни Владислава IV”, які і використав студент [109].

За порадою та підтримкою С. Закшевського М. Андрусак записався і на п’ятий рік навчання. Професор навіть допоміг йому з отриманням стипендії, письмово засвідчивши, що той з 30 жовтня 1925 р. по 30 червня 1927 р. був слухачем його семінару та підготував три рецензії “Петро Конашевич-Сагайдачний”, “Політичні і церковні стосунки Русі з заходом за часів Ізяслава Ярославича (1054–1078)” та “Дорошенко за Собеського (1665–1677)”, а також два власних семінарських дослідження [38, арк. 71]. Під час навчання студент заробляв просвітянськими лекціями і лише на останньому році навчання, за сприяння С. Закшевського, почав отримувати щомісячну стипендію (45 злотих).

Зацікавившись діяльністю уніатської Церкви в XVII ст., М. Андрусак попросив професора з наступного навчального року дозволити вивчати недосліджені матеріали львівських архівних збірок до життєпису єпископа Йосифа Шумлянського. С. Закшевський схвалив намір молодого дослідника і дозволив готувати докторат із цієї проблеми [169, с. 469].

Здобувати ступінь доктора в Львівському університеті можна було на підставі розпорядження Міністерства віросповідань і народної освіти від 11 вересня 1924 р., згідно з яким докторант мав виконати чотири умови: по-перше, подати диплом про отримання вищої освіти; по-друге, подати написане польською мовою наукове дослідження – результат ґрунтовного вивчення джерел, літератури, що засвідчувало самостійність та оригінальність власних висновків. Необхідною була також рецензія наукового керівника. Рецензії С. Закшевського часто не перевищували однієї сторінки. Він цінував докторантів за ретельне використання джерел та літератури, але, водночас, і за об'єктивність, сумлінність, ретельність [550, s. 236].

Останній пункт – складання двогодинного іспиту з головного предмету й одногодинного з додаткового предмету, а також філософії. Іспити були платними, на гуманістичному факультеті – 50 злотих. М. Андрусак згадував: “Видатки, зв’язані з докторськими іспитами й промоцією, покрити я завдяки щедрій допомозі акад. Михайла Грушевського, який платив мені за збирання бібліографічних матеріалів” [169, с. 473].

28 травня 1930 р. М. Андрусяка повідомили, що його докторат на тему “Йосиф Шумлянський – перший львівський уніатський єпископ 1667–1708. Його життя та діяльність” затверджено і він може приступити до складання іспитів, про терміни екзаменів він мав домовитися з деканом гуманістичного відділу [38, арк. 85].

Екзаменатором із головного предмету найчастіше був С. Закшевський, що приймав іспит з історії Польщі. Знання М. Андрусяка 23 лютого 1931 р. він оцінив на “достатньо” [38, арк. 91]. С. Закшевський досить суворо

оцінював студентів, найчастіше на “достатньо” і “недостатньо” [550, s. 234]. Достеменно не відомо, який додатковий предмет обрав докторант, однак найчастіше складали історію освіти і шкільництва або німецьку мову. 16 грудня 1930 р. молодий вчений склав одногодинний іспит з філософії [38, арк. 91]. Після успішного складання екзаменів комісія приймала ухвалу про призначення докторського ступеня та сповіщала про це ректора і сенат, які її затверджували [550, s. 233–235]. Звання доктора філософії М. Андрусяку присвоєно 18 березня 1931 р. [38, арк. 91], а диплом із текстом, написаним латинською мовою, він отримав 24 березня [119, арк. 530]. Рукопис його докторату (275 сторінок) зберігся серед документів Львівського університету у Державному архіві Львівської області [107].

Молодого вченого підтримали не лише польські, а й українські науковці, зокрема І. Крип'якевич та М. Грушевський. Останній, як керівник Історичної секції Всеукраїнської академії наук (ВУАН), потребував інтенсивних контактів із колегами-галичанами, оскільки планував продовжити археографічну працю, започатковану у львівський період своєї наукової діяльності, та опрацьовувати матеріали архівосховищ і бібліотек Москви, Ленінграда, Львова, Кракова, Варшави, Відня, Парижа, Ватикану. Досліджувати фонди українського походження, які перебували поза межами УРСР, йому допомагали співробітники Наукового товариства імені Шевченка у Львові [485, с. 748], зокрема І. Крип'якевич. За його згодою організовано групу співробітників Історичної секції та Комісії Західної України ВУАН, за допомогою яких М. Грушевський приступив до створення бібліографічного реєстру “Західна Україна”. Новий реєстр книг, статей і рецензій охопив широкий спектр наукових проблем – археологію, матеріальну культуру, мистецтво; соціальну, культурну та політичну історію (включно з економікою, правом, історичною географією, й допоміжними науками); мову й літературу (театр, критика), етнографію та фольклор, краєзнавство, некрологію, біографістику [428, с. 346].

За сприяння І. Крип'якевича, збирати бібліографію доручили випускникові університету М. Андрусяку [220, с. 51]. Уже в грудні 1928 р. М. Грушевський отримав першу частину карток і вислав до Львова гонорар (70 доларів) для І. Крип'якевича та М. Андрусяка. Оплачувалася робота по 7,5 американських центів за одну анотовану бібліографічну картку. Після року такої співпраці М. Грушевський скаржився І. Крип'якевичу, що бібліографічні картки М. Андрусяка мають неточності. Однак, незважаючи на певні огріхи, закликав продовжувати упорядкування бібліографії [154, с. 346]. Як історик-початківець і працівник Бібліотеки НТШ М. Андрусяк підготував західноукраїнську бібліографію за 1928 р., опубліковану у двох випусках київського журналу “Україна” (1929). Він також зібрав інформацію про видання першої половини 1929 р., яку надіслав М. Грушевському [317, с. 121–122]. Однак її друк заборонила радянська цензура [152, с. 49]. Чи не через цю співпрацю сучасні історики, зокрема І. Верба, зараховують М. Андрусяка до львівських учнів М. Грушевського [343, с. 34].

В особовому фонді Миколи Андрусяка збереглися листи від представника Історичної секції ВУАН, учня Михайла Грушевського Віктора Юркевича, який повідомляв про отримання і публікацію зібраних матеріалів, дякував за виконану роботу та пояснення до карток [69, арк. 11, 12]. Листувався з молодим вченим і сам М. Грушевський. За рік (з 9 лютого 1930 р. до 5 лютого 1931 р.) М. Андрусяк отримав від нього чотири листи. Вони стосувалися, перш за все, термінів виконання, доручення з укладання бібліографії та виплати гонорару. М. Грушевський також просив львівського колегу зробити копії недоступних у Києві та потрібних йому в дослідницькій роботі праць М. Драгоманова, В. Щурата та інших. Листи-подяки засвідчують виконання цих доручень [63, арк. 1–5]. В автобіографії М. Андрусяк згадував, що завдяки цій співпраці зміг оплатити докторські іспити, а завдяки “співробітництву в його історичних видавництвах ... віддячитися заслуженому батькові української сучасної історіографії, одначе,

на жаль, наслідком його теперішньої долі й упадку видавництв не можуть цього сповнити” [169, с. 473].

М. Андрусак був досить активним у студентському житті. У 1926 р. з ініціативи Іллі Витановича (Барана) (історика господарства, з 1937 р. директора Кооперативного ліцею у Львові), Івана-Костянтина-Онуфрія Гладилевича (політичного діяча та журналіста), Романа Зубика (історика Львова, економіста), Миколи Пасіки (з 1926 по 1939 р. співредактора львівських газет і журналів “Поступ”, “Нова Зоря”, “Батьківщина” тощо) при “Студентській громаді” утворилася нова секція студентів-істориків – “Історичний кружок”. М. Андрусяка вибрано до її складу, а вже на другому засіданні призначено керівником [169, с. 470], [360, с. 6], [539, с. 252–253]. Серед матеріалів особистого фонду М. Андрусяка збереглося посвідчення члена товариства [38, арк. 78].

На зібраннях Секції виголошували реферати, зокрема М. Андрусак: “Ідеологія українських суспільних верств на Україні в першій половині XVII ст.”, “Про інтерпретацію історичних джерел”, “Яка користь є для студента-історика з власної фахової організації”, “Записки хорвата Ю. Крижанича про Україну”, “Праця українських істориків за царського режиму”, “Нерозв’язані питання в українській історіографії” та “Досліди над минулим України”. Наприкінці 1926 – на початку 1927 р. через внутрішні суперечки в товаристві М. Андрусак, І. Гладилевич та М. Пасіка спробували відокремити “Історичний кружок”, а згодом просили дозволу в ректораті університету заснувати окреме науково-історичне “Товариство студентів-українців гуманістичного Виділу Львівського університету”, однак безуспішно [169, с. 470], [398, с. 242–243]. М. Андрусак згадував, що сенат не дозволив його відкрити через термін “українців”, а тогочасний ректор-палеонтолог Юзеф Семірадзький заявив, що “сам з Харкова, але там населення не говорить по-українськи, тільки по-малоруськи” [152, с. 52].

Члени секції “Студентської громади” написали листа до М. Грушевського з пропозицією співпраці. У відповідь вчений запропонував

опрацьовувати матеріали, що стосувалися Галичини австрійського періоду, та надіслав примірники двомісячника “Україна”, “Наукового збірника Історичної секції ВУАН” та четвертий том своєї праці “Історія української літератури”. Так було започатковано бібліотеку “Історичного кружка”, яку доповнив І. Гладилевич [297, с. 17–18]. За два роки секція зібрала бібліотеку, в якій, зокрема, був комплект “Історії України-Руси” М. Грушевського. М. Андрусак згадував, що М. Грушевський “по-батьківському ставився до молодих істориків”. Тому на 60-ліття історика в 1926 р. студентський “Історичний кружок” надіслав йому зі Львова вітальну телеграму. У листопаді 1928 р. польські студенти напали на Академічний дім, де знаходилася бібліотека “Історичного кружка”, і під час погрому її знищили. Після того, як Микола Андрусак склав повноваження голови, секцію очолив прихильник праворадикальних поглядів Микола Дужий, а невдовзі – “речник крикливої націоналістичної молоді Володимир Янів” [169, с. 470], [297, с. 18]. Однак “Історичний кружок” скоро припинив діяльність.

На молодого історика, що збирав матеріали про діяльність Йосифа Шумлянського зранку в Бібліотеці НТШ, а по обіді в Бібліотеці Оссолінських, звернув увагу літературознавець та дійсний член НТШ Михайло Возняк. Він порадив М. Андрусякові на підставі зібраних й опрацьованих матеріалів написати статтю про боротьбу за єпископський престіл перемишльської православної кафедри в 1632 р. та передати її тогочасному редакторові “Записок НТШ” І. Крип’якевичу. Так, у 1927 р. у цьому авторитетному науковому виданні побачила світ публікація історика-початківця “Іван Хлопецький, перемиський православний єпископ-номінат в 1632–1633 рр.” [169, с. 470], [224, с. 130–140].

Знайомство з відомими діячами української науки вирішило подальшу долю М. Андрусяка. І. Крип’якевич познайомив його з М. Кордубою, а той як референт Бібліотеки НТШ посприяв прийняттю М. Андрусяка на посаду бібліотечного помічника 22 листопада 1927 р.

Шукаючи вихід зі скрутного матеріального становища Микола Андрусак приватно давав уроки Ірині Левицькій, доньці громадського й політичного діяча Галичини кінця XIX – початку XX ст. Костя Левицького [169, с. 471]. Він також подав документи до Державної екзаменаційної комісії, щоб одержати можливість викладати в середніх школах історію як основний предмет і німецьку мову як додатковий [1, арк. 8]. На основі поданого наукового дослідження про Йосифа Шумлянського та необхідних документів його допущено до складання іспитів [38, арк. 74]. Перший, з німецької мови, відбувся 6 листопада, а другий, з історії, – 20 листопада 1928 р. [1, арк. 29–34].

Отримавши дозвіл навчати дітей історії та німецької мови у школах з руською (українською) мовою викладання, як колишній учень Академічної гімназії Микола Андрусак звернувся до голови “Рідної школи” у Львові, філолога Іллі Кокорудза (1927–1933) з проханням допомогти влаштуватися на роботу. Заручившись його підтримкою, молодий вчитель одержав посаду в гуманітарній дівочій гімназії “Рідної школи”, де з кінця грудня 1928 р. по кінець червня 1929 р. у нижчих класах викладав німецьку мову [66, арк. 1]. Кар’єра приватного або гімназійного викладача в поєднанні з публіцистикою була типовою для багатьох галицьких учених того часу.

Подальшому вчителюванню завадила військова служба [38, арк. 82, 83, 86]. У серпні 1929 р. М. Андрусак мобілізовано до польського війська – Школи підхорунжих резерву піхоти в Замброві Ломжинського повіту. Він згадував: “Тут було нас українців більше тридцятки. Відносини були можливі. Якщо було в мене нагадування на військо, то тільки тому, що воно відірвало мене від праці. Тому старався я спершу викрутитися, вдаючи хворого, однак безуспішно” [169, с. 471].

Песимістичну налаштованість Миколи Андрусяка та складність перших місяців військової служби у школі підхорунжих висвітлює листування з приятелями Василем Левом, Іваном Гладилевичем та Володимиром Михайловичем [62, арк. 6–10], [68, арк. 5–24], [67, арк. 2–3 зв.]. Зокрема,

один зі співзасновників “Історичного кружка” І. Гладилович у листі від 17 жовтня 1929 р. писав: “Дуже мене турбує твій песимістичний настрій у листах... Думаю, що конечним є дивитися на всі ті справи з більш «наплювательної точки зрення» і не занадто тим перейматися... З листа довідуся, що товариство твоє менше симпатичне й зле себе серед нього почуваєш. Турбуєшся ще теж осінню й зимою, щоб не набратись перестуди. Думаю, Миколо, що коли будеш вважати на себе, а головнo коли пильнуватимеш, щоб мати завжди сухі онучі й шкарпетки, то нічого тобі боятися. Військо має якраз то до себе, що робить чоловіка спеціально відпорним на зміни температури... Держися, хлопче, бадьоро й не спускай носа ні хвоста додолу!” [62, арк. 8–8 зв.].

Інший приятель, мовознавець та історик літератури Василь Лев, листом від 24 листопада 1929 р. закликав колегу “не піддаватись та не попадати в песимістичний настрій, бо шкода нервів” [67, арк. 2]. Вчитель Володимир Михайлович, з яким певний час історик винаймав квартиру, 12 квітня 1930 р. писав: “Бачу зміни, які постають у Вас підo впливом військового бурлацького життя... Факт, що військо не вимагає інтелектуалізму. Не дивуюся офіцерам, що вони переважно ляльки та бездушні кілка великої машини, яка заодно одну і ту саму роботу виконує. Мені видається, що Ви й при таких обставинах від них самих багато навчитесь, а головнo, що не треба всім занадто перейматись, а часом навіть треба «дурака валять»” [68, арк. 12].

Приятелі листовно підтримували дух та позитивний настрій Миколи Андрусяка, переповідали новини зі Львова, справи НТШ, повідомляли про діяльність спільних друзів. Так, В. Лев писав, що замість М. Андрусяка в бібліотеці НТШ працюють Д. Бучинський та ще якийсь незнайомий йому пан. Цю ж інформацію підтверджував В. Михайлович [67, арк. 2; 68, арк. 5]. У науково-видавничих справах молодий історик листувався з І. Крип’якевичем та М. Возняком, звертаючись з проханням переглянути та посприяти публікації його розвідок [128], [30, арк. 1–1зв.].

Згадуючи службу, М. Андрусак зауважив, що домагався відзначення українських свят, передплачував “Діло” (неофіційний орган Українського національно-демократичного об’єднання) та “зажадав від колег-поляків, щоб за гроші із зрезигнованого підхорунжими жалування передплачувано для “першої стрілецької компанії” “Новий час”, що за редакції Дмитра Палієва був більше конфіскований, ніж “Діло” [152, с. 52]. Це спричинило невдоволення польського командування, зокрема капітан Міхал Костеркевич на зборах заявив, “що не може дозволити, щоби за компанійні гроші на адресу компанії приходив часопис ворожий польській державності”, отримавши відповідь від М. Андрусяка, “що він передплачує український часопис зі Львова, який переходить польську цензуру, а передплачує тому, щоби не чулися осамітненим на чужині” [152, с. 52–53].

Військове командування внесло українця до списку “неблагонадійних”, тому деякі лектори “ставили мені лихі ноти на репетиціях і я був приготований на те, що мене викинуть з підхорунжівки до полка”. Однак, “побоюючись, мабуть, щоб я як простий солдат не ширив протидержавного духа серед солдатів, задержано мене в підхорунжівці”, – згадував М. Андрусак [169, с. 472].

Наприкінці червня 1930 р. він закінчив Школу підхорунжих резерву піхоти в Замброві й був скерований до 30-го піхотного полку Канівських стрільців (“*Strzelców Kaniowskich*”) на Цитаделі у Варшаві. Тут йому вдалося прочитати характеристику на себе із замбрівської школи. Звучала вона ось так: “Інтелігентність посередня, дисципліна значна, вишкіл задовільний, старанність значна, службова лояльність значна, державна лояльність під знаком запитання, моральна цінність достатня, зовнішній вигляд пересічний, володіння командами пересічне, володіння стройовими командами непевне, поведінка на службі цілком добра, поза службою дуже добра. Взагалі – задовільний. Надається на командира секції і дружини” [169, с. 472]. Історик зазначав, що стосовно державної лояльності майже всі українці одержали подібну характеристику.

У 30-му піхотному полку він проходив перепідготовку, що тривала близько 40 днів на рік, починаючи з 1931 і по 1939 р. Це засвідчують заяви до НТШ із проханням звільнити його від обов'язків бібліотекаря на час військової служби [10, арк. 38], [15, арк. 27], [138, с. 42–43]. Солдати 30-го піхотному полку, переважно білоруси з Гродненщини, що називали себе “русинами”, співали перекручені на свій лад українські народні й стрілецькі пісні. М. Андрусяк згадував, що його приятелі-поляки через це приймали їх за українців [169, с. 472]. Як і в підхорунжівці, він отримував українські часописи (“Діло”, “Нову Зорю”, “Новий Час”), гуртуючи довкола себе земляків-українців. Траплялося, що підстаршина, побачивши в його руках українську газету й озирнувшись, чи не йде хто з вищої влади, говорив до М. Андрусяка українською мовою. Історика дивувало: серед військовиків є стільки земляків. Польські старшини не могли не звернути уваги на старшину, який отримував національні видання, тож часто обговорювали з ним польсько-українські відносини, однак М. Андрусяк шкодував, що, з огляду на мундир, не міг відверто висловлюватися на цю тему [169, с. 472].

Після двох військових літніх вишколів М. Андрусяка підвищили до старшинського рангу підпоручника. Під час військових маневрів у 1934 р. він “заімпонував генералові дивізії, коли відмовився виконати його наказ, заявляючи, що з плютоном не буде переходити Варти, тому що його розвідка донесла, що по противному боці є полк”. Після вправ кадрові старшини говорили М. Андрусякові, що він з усіх резервних старшин має найкращу характеристику “як бойовик” [152, с. 53].

Узимку 1939 р., скориставшись дозволом старшинам ходити поза службою в цивільному вбранні, на запрошення студента Олега Штуля, виголосив історичні недільні доповіді в Українській студентській громаді. Довідавшись про це, поліційний агент навідав його помешкання у Львові [152, с. 53–54]. Можливо, це послужило приводом до обшуку в будинку його батьків у Переволочній, який 31 березня 1939 р. провела польська прокуратура окружного суду в Золочеві. М. Андрусяк скаржився до

прокуратури Золочева, що “в невідомих ані мені, ані моїм родичам цілях провели постерункові слідчої служби ревізію. При нагоді цієї ревізії забрано плік моєї кореспонденції з різних часів і кілька книжок. Тому, що ані ця моя кореспонденція, ані забрані книжки з точки погляду якого-небудь слідства не мають жадного значіння – прохаю цю кореспонденцію, яка має для мене пам’яткове значення, як і книжки звернути”. 30 травня 1939 р. йому відповіли, що конфіскований календар “Революціонер” та фотографії діячки УВО Ольги Басараб залишають як докази у справі [39, арк. 1, 2].

Сам М. Андрусак, згадуючи військову службу, писав, що 1929 р. його пригнічував сам вигляд польського мундира та після закінчення школи підхорунжих був задоволений, що одержав військове звання. “Перші військові вправи (1931) були для мене справжнім відпочинком, а вже другі (1932) не тільки відпочинком, але й розрадою після цього факту, коли мене Виділ НТШ безцеремонно звільнив з функції бібліотечного урядовця. Наслідком цього моя майбутність є під знаком примусової голодівки” [169, с. 472].

Після повернення з військової служби, знову постало питання працевлаштування. В автобіографії М. Андрусак згадував: “Судилося мені жити в часі, в якому нема місця для інтелігентів без родинних зв’язків із «заслуженими патріотами та батьками народу» – в українських установах. Не зважаючи на те, що я вигребую дещо з минулого України, нема для мене місця ні в школах «Рідної школи», ні в Бібліотеці НТШ” [169, с. 472].

Пішовши на військову службу, Микола Андрусак не встиг отримати платні за працю в гуманітарній гімназії “Рідної школи” у Львові за червень 1929 р. у сумі 96 злотих і заповів залишити ці кошти на потреби установи. На запит, куди спрямували гроші, директор Омелян Терлецький “щось мняв, що мусить пошукати, куди вони пішли й на тому скінчилося”, – так записав в автобіографії М. Андрусак (вересень 1932 р.) [169, с. 472]. З листування відомо продовження цієї справи [73, арк. 2, 3, 5]. У листі від 5 жовтня 1932 р. повідомлялося, що гроші отримав дійсний член НТШ, математик Мирон

Зарицький і Миколі Андрусяку треба звертатися до нього. На докір щодо звільнення з гімназії зазначено, що його ніхто не усував з посади, а він втратив її через мобілізацію на військову службу [73, арк. 2–2 зв.]. У листі від 21 лютого 1933 р. М. Андрусяку повідомили, що М. Зарицький переслав частину грошей, які можна отримати [73, арк. 5]. Невдоволення М. Андрусяка спричинило також і те, що його шкільні години О. Терлецький віддав “своїй своячці пані Туринівній – дочці багатих батьків, що потребують платні з «Рідної школи» не на кусок хліба, а на різні примхуваті панські витребеньки” [169, с. 473].

М. Андрусяк співпрацював із багатьма галицькими ученими, однак взаємини з деякими складалися не дуже добре. Сповнений енергії та схильний до дискусій, запальний історик зазнав чимало поневірянь у пошуках роботи. Недарма відомий сходознавець Омелян Пріцак, згадуючи Миколу Андрусяка, характеризував його як “людину тяжкої вдачі” [539, с. 253]. Ймовірно, саме емоційність М. Андрусяка призвела до конфлікту з відомим радянофілом, головою НТШ, академіком ВУАН Кирилом Студинським. М. Андрусяк згадував, що останній прагнув “обсадити товариство своєю родиною, весь час докучав, щоб я йшов на вчительську роботу... К. Студинський не міг знести мене; коли Історично-філософічна секція вибрала мене дійсним членом, очорнював, як тільки міг, перед проф. Кордубою мою дотеперішню наукову працю. Для мене було дивним, чому він не висловив своїх гадок мені, бож прецінь як старша людина й голова товариства, якого я був урядовцем, міг це зробити. Та інтригуючи проти мене, він навіть не здогадувався, що мені на жадних почестях не залежить. Свій вибір на дійсного члена вважав я тільки наложення на мене обов’язку працювати для української науки, що я робив досі по змозі й без того титулу. А тепер й після остаточного затвердження мене дійсним членом не знаю, чи зможу виконати вложений на мене обов’язок після відібрання мені змоги проживати у Львові. Тому більше послідовно поступив би Виділ

НТШ, якщо б редукуючи мене, одночасно й не затвердив мене дійсним членом” [169, с. 473].

Ще в університеті М. Андрусяк почав писати перші наукові розвідки. Дебютна публікація молодого амбітного історика, за сприяння І. Крип’якевича, побачила світ в авторитетних “Записках НТШ” [220, с. 50], [219, с. 574], [224, с. 130–140], його студії з’являлися також у “Записках ЧСВВ”, а рецензії – в київській “Україні” [272, с. 574–581], [319, с. 136–138]. У 1927–1931 рр. М. Андрусяк писав розвідки і до галицької преси – часописів “Нова Зоря”, “Новий час”, “Мета”, “Неділя”, “Життя і знання”, “Діло”, “Літопису Червоної Калини” [169, с. 475–476]. Бажаючи працювати для всього українського народу, а не для однієї партійної групи, він не відмовлявся від написання статей. Завдяки “особистій приязні з товаришем по фаху й ровесником І. Гладилевичем помістив статейку в редагованому ним «Поступі» [284, с. 289–298], хоч стояв від ідеологічної групи, що біля нього гуртувалася, осторонь. Коли ж звернувся до мене дир. Антін Крушельницькій із зазивом співробітничати в «Нових шляхах» [289, с. 124–128], [318, с. 386], що – по його словам – мали бути літературно-науковим журналом на національній безпартійній платформі, я також згодився, вірючи йому на слово” [169, с. 473].

М. Андрусяк згадував: “Крушельницький імponував мені в той час своїми виступами в «Рідній школі» проти підлої роботи д-ра Остапа Макарушки, що всякі махінації прикривав плащиком свого фальшивого національного патріотизму, а покривджених рідньошкільних учителів оголошував руїниками «Рідної школи», якщо хто з них упоминався за своєю належитістю. Тому, власне, я не глядів на упередження українського громадянства до Крушельницького й, шануючи його, згодився співробітничати в «Нових шляхах», та після їхньої появи вилізло шило з мішка й тому я занехаяв співробітництво. Цей випадок був для мене наукою на майбуття” [169, с. 473–474]. Судячи зі спогадів, М. Андрусяк не поділяв

радіофільських поглядів і радше симпатизував центристам – українським націонал-демократам.

Листування з І. Гладилевичем засвідчує, що М. Андрусяк боляче переживав свою тимчасову співпрацю з ліворадикалами. І. Гладилевич 6 жовтня 1929 р. писав йому до Замброва, що «Нові шляхи» й далі записують тебе стало між співробітниками, як це «Поступ» робить. Отже, таки мав я рацію, що їм ходило про твоє ім'я» [62, арк. 6 зв.]. У наступному листі від 17 жовтня 1929 р. він писав, “згадкою про «Нові шляхи» не хотів я тебе вразити, ні докучити. Знаю твої переконання й шаную їх, бо вони ясні, чесні й отверті. Думаю, одначе, що ти занадто дразливий на пункті «сплямленності» про яку пишеш. На всякі ж опінії публічні не варт ніколи звертати найменшої уваги” [62, арк. 8 зв.]. Взагалі у всіх листах І. Гладилевич висловлював щиру підтримку та турботу про колегу та друга М. Андрусяка, зокрема він писав, що “ти ж після наших планів повинен стати другим Грушевським” [62, арк. 6 зв.].

М. Андрусяк подавав статті майже у всі українські галицькі часописи, “в більшості йшов до редакції з готовим фейлетоном і пропонував його, деякі писав на замовлення”. Однак згодом вирішив обмежитися й писати тільки до тих, з редакцій яких до нього зверталися, оскільки в деяких, “після довшого мого співробітництва, дали відчутти, що роблять мені ласку” [169, с. 474].

О. Домбровський згадував, що “наскільки йому відомо, М. Андрусяк не був політично заангажований. У 1920-х роках виходив, видаваний советською амбасадой, чи радше посольством, журнал «Вікна», на сторінки якого час від часу дописував М. Андрусяк. Советський видавець платив авторам доларами, тому дехто з галицьких інтелектуалів, які вели нужденне життя, давався ловити на советську вудку” [153, с. 73–74]. Однак при перегляді цього радіофільського журналу публікацій історика не виявлено.

Отже, наукові зацікавлення М. Андрусяка у студентський період охоплювали, насамперед, проблеми церковної історії та козащини XVII ст. Обрання теми дослідження залежало від настанов старших колег. Так, за

порадою Івана Кревецького, він збирав матеріали про діяльність “Галицько-Руської Ради” в 1848–1851 рр., на прохання С. Закшевського, писав огляди української історіографії 1921–1930 рр. до авторитетного польського часопису “Квартальник історичний”. Значну допомогу М. Андрусякові надавав літературознавець М. Возняк, який “виводив” його на краківські та варшавські книгозбірні, архіви та приватні колекції, допомагав матеріально, “навіть в останні часи рятував перед голодівкою” [398, с. 243]. Багато цінних вказівок надав І. Крип’якевич.

Аналіз дитячих та юнацьких років, військової служби, перших кроків у науці М. Андрусяка дають змогу підсумувати, що значний вплив на формування його світогляду справило: по-перше, сімейне виховання на традиціях християнської моралі, поваги до старших, національних традицій, рідної мови і культури; по-друге, здобуття освіти й наукова праця під керівництвом визначних діячів польської та української історичної науки С. Закшевського, І. Крип’якевича, М. Грушевського, М. Возняка, І. Кревецького, М. Кордуби та інших; по-третє, участь у національно-визвольних змаганнях початку ХХ ст. – гартування характеру в лавах УГА й Армії УНР, а також служба в польському війську; по-четверте, педагогічна діяльність. Цьому періоду життя вчений присвятив декілька історично-мемуарних статей. Тоді ж розпочалося становлення його як історика, співпраця з львівськими науковими та періодичними виданнями, визначення життєвих та наукових пріоритетів.

РОЗДІЛ IV

ФАХОВА ТА СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

4. 1. Діяльність у громадських товариствах

Історики, а також любителі й популяризатори минулого активно співпрацювали з багатьма науковими товариствами, які займалися дослідженням і поширенням історичних знань. Провідним центром, що гуртував українських вчених у міжвоєнний період, і надалі залишалося Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Дослідники української минувшини працювали передусім в Історично-філософічній секції та її комісіях. Завдяки сприянню та рекомендаціям І. Крип'якевича та М. Кордуби студент Університету Яна Казимира М. Андрусак зміг влаштуватися на роботу до Бібліотеки Товариства [169, с. 470]. Її директор І. Кревецький повідомив молодого історика, що з 22 листопада 1927 р. він може приступити до виконання обов'язків [70, арк. 1]. Головним завданням бібліотеки, згідно зі звітами директора, було збирати та поповнювати колекцію літератури з українознавства, чим вона вирізнялася не лише з-поміж бібліотек краю, а й закордонних. Читачами були, передусім, дійсні члени НТШ та студенти-українці, нерідко книгозбірню відвідували вчені німецької та єврейської національностей [136, с. 32–65], [137, с. 73–75]. На той час у бібліотеці, окрім Миколи Андрусяка, працювали Іван Кревецький, Володимир Дорошенко, Федір Дудко, Степан Стрілецький [35, арк. 173], [376, с. 84].

Урядовцем бібліотеки історик працював, з перервою на польську військову службу (серпень 1929 – 1930 рр.), до кінця червня 1932 р. У цей час НТШ переживало складні часи: світова економічна криза спричинила зменшення бюджету і скорочення наполовину бібліотечного персоналу – із семи урядовців та одного-двох стипендістів до трьох урядовців й одного стипендіста. Це позначилося на діяльності бібліотеки, оскільки навіть попередня кількість працівників не відповідала актуальним потребам [136,

с. 32–37]. Спеціальним листом від 18 березня 1932 р. Виділ НТШ повідомив М. Андрусяка про скорочення та оголосив, що, згідно з тогочасним законодавством, він отримуватиме платню до кінця липня [70, арк. 8], [23, арк. 16]. Історик невдоволено сприйняв звільнення, неодноразово нагадуючи в листах до Виділу та голови Товариства, що фактично “опинився без життєвих засобів” [70, арк. 18–19]. І. Кривецький і В. Дорошенко, як найбільш оплачувані працівники, погодилися віддати йому 10 % власної платні. Ухвалою Виділу НТШ від 28 вересня 1932 р. М. Андрусяка прийняли стипендистом із місячною оплатою 50 зол. [16, арк. 55]. “Як директор Бібліотеки НТШ І. Кривецький був справжнім товаришем, а не наставником працівників цієї бібліотеки, світив їм прикладом своєї точності у виконванні службових обов’язків та у збереженні бібліотечного майна. Не зважав на членів Виділу НТШ, ні на близьких друзів, коли хто провинився, затримуючи довше визначені в бібліотеці книжки”, – так характеризував старшого колегу М. Андрусяк [279, с. 520].

Історик добросовісно ставився до службових обов’язків, письмово повідомляючи директора про причини, з яких не міг приступити до праці (хвороба, військові вишколи тощо) [26, арк. 43–44], [27, арк. 4–4 зв.], [10, арк. 38], [15, арк. 27], [138, с. 42–43]. За сумлінну працю Виділ на засіданні 2 січня 1931 р. призначив йому та іншим працівникам бібліотеки “святочний додаток”. Так, І. Кривецький та В. Дорошенко отримали по 60 зол., Я. Пастернак та М. Деркач – по 50 зол., М. Андрусяк – 40 зол. Окрім того, призначено по 30 зол. М. Деркач та М. Андрусяку на оплату помешкання [5, арк. 243–244 зв.].

25 грудня 1930 р. молодого вченого обрано звичайним, а 11 квітня 1932 р., через рік після захисту докторату, – дійсним членом Товариства. Починаючи від 16 квітня 1932 р., він виконував обов’язки секретаря на загальних зборах та заступника секретаря Історично-філософської секції НТШ, регулярно відвідував засідання секції та комісій, передвиборчі наради, брав активну участь у дискусіях, вносив пропозиції щодо нагальних потреб

Товариства та висував кандидатури у члени виділу і контрольної комісії, виступав із доповідями на святкових зібраннях, виголошував численні реферати [4, арк. 57–57 зв., 60 зв., 67 зв., 69, 71–73], [7, арк. 22, 26–32 зв.], [3, арк. 6–81], [135], [136], [137], [138]. Так, на засіданні 25 вересня 1929 р. він виступив із доповіддю “Павло Тетера та львівська Ставропігія”, 9 листопада 1932 р. охарактеризував “Політичне становище України за гетьманування Мазепи”, 29 грудня 1933 р. – “Зносили Мазепи з правобережними козаками” [29, арк. 55], а 6 травня 1934 р. подав огляд тогочасної української історіографії. І. Крип’якевич реферував праці молодого колеги 22 листопада 1927 р. і 21 січня 1929 р. (“Іван Хлопецький, перемиський православний єпископ-номінат в 1632–1633 рр.” та “До історії боротьби між П. Дорошенком та П. Суховієм в 1668–1669 рр.”) [29, арк. 50, 52]. Більшість із виголошених доповідей молодого вченого надруковано в “Записках НТШ”.

Історик, як й інші члени товариства, регулярно отримував запрошення та відвідував святкові засідання з нагоди ювілеїв діячів НТШ Зенона Кузеля, Василя Щурата, Омеляна Огоновського, пам’яті Тараса Шевченка, відкриття виставок [70, арк. 4, 6, 7, 16, 20, 71].

21 жовтня 1935 р. М. Андрусак звернувся до Виділу НТШ із проханням повернути його “в стан службовика”, який він втратив через матеріальну скруту Товариства в червні 1932 р. і з того часу рахувався стипендистом [17, арк. 10]. Заяву історика, очевидно, розглянули, однак перевели на посаду урядовця (службовика) лише 1937 р. [137, с. 86], [70, арк. 55]. Загалом кількість бібліотечного персоналу з 1932 по 1937 рр. не змінювалася (п’ять осіб), незважаючи на розширення бібліотеки. Її директор І. Кревецький у звітах зазначав, що основний вид діяльності працівників – каталогування нових надходжень та обслуговування читачів [22, арк. 3], [137, с. 80–83].

Гостро стояло також питання розширення приміщення. Очевидно, через брак місця, зданий на депозит архів Директорії УНР зберігався у пивницях бібліотеки. Історик згадував, що влітку 1933 р. документи архіву хотів

переглянути генерал-наддніпрянець Павло Шандрук, однак, відкривши деякі пачки, “добув тільки кільканадцять примірників військових статутів армії УНР”. Розуміючи важливість цих документів, М. Андрусак на засіданні Історично-філософічної секції 28 грудня 1934 р. порушив питання про невідповідність приміщення та кращі умови зберігання. Долю архіву обговорювали і на засіданні Виділу, однак краще приміщення так і не було виділено. Його долю вирішив меценат української науки Андрей Шептицький, за сприяння якого “останки архіву УНР, що збереглися від щурів і вогкості, приміщено у вибудованій коштом митрополита «Бібліотеці Студіону»” [70, арк. 18–19], [102]. Отже, М. Андрусак не байдуже ставився до обов’язків і як джерелознавець розумів важливість збереження для нащадків унікальних архівних документів.

Для поживлення наукової праці Президія НТШ ініціювала створення при секціях наукових комісій, які виконували роль науково-дослідних осередків і гуртували не тільки науковців зі стажем, але й молодшу генерацію, що одержала можливість поглибити свої знання в галузі українознавства [379, с. 306–307]. Для планового ведення наукової діяльності в НТШ передбачали, а 13 січня 1936 р. прийняли ухвалу створити при товаристві дослідно-навчальну установу – Інститут українознавства, який координував би діяльність комісій. Однак спроба легалізувати його діяльність на урядовому рівні не вдалася. Проте, незважаючи на невдачу, частково цей намір компенсувало те, що поставлені завдання перейняли й активно реалізували новостворені комісії [137, с. 40–41], [449, с. 24–33], [425, с. 8–10]. У діяльності комісій історичного спрямування – Старої історії України, Нової історії України, Бібліографічної, Історично-джерелознавчої – брав участь М. Андрусак. Для кращого висвітлення діяльності комісій та відображення ролі М. Андрусяка в них вважаємо за доцільне розглянути роботу кожної окремо, відповідно до того, як починав працювати історик.

У міжвоєнний період дещо змінилися завдання Бібліографічної комісії, що діяла з 1909 р. Якщо спочатку осередок ставив за мету створення на

наукових засадах репертуару книги з усієї України, то в міжвоєнний час завдання звузилися до бібліографування друків, виданих лише на західноукраїнських теренах [528, с. 36–47, 71–81], [469, с. 105–122], [430, с. 123–138]. Тоді діяльністю комісії, яка координувала зусилля науковців у ділянці української та українознавчої бібліографії, керував Володимир Дорошенко, а членами були Іван Кривецький, Володимир Левицький, Іван Крип'якевич, Кирило Студинський, Богдан Барвінський, Мирон Кордуба, Іван Шендрик, Василь Щурат, Іван Огієнко та інші. На засіданні 22 березня 1932 р. її членами обрано Миколу Андрусяка, Марію Фуртак-Деркачеву та Євгена-Юліана Пеленського [18, арк. 7 зв.], [482, с. 33].

Микола Андрусяк відвідував усі зібрання до 1937 р., брав активну участь у дискусіях про стан українського книговидання і бібліографування. Вже на наступному засіданні після обрання, 17 вересня 1932 р., він зреферував працю Ілька Борщака “Україніка за кордоном. Критико-бібліографічний огляд західноєвропейських публікацій про Україну та українців від початку друкарства до наших днів (книги, періодика, мапи та іконографія)” (Вип. I; до 1750 р.). Вказавши на методологічні огріхи та невикористання відомих джерел, запропонував повернути текст для доопрацювання [18, арк. 7 зв.]. Цю пропозицію після обговорення підтримали й інші члени комісії. 1 січня 1937 р. М. Андрусяк виступив із доповіддю “Післявоєнна історіографія української книги”, а 1 березня зреферував огляд Петра Зленка про бібліотеки українських єрархів XVII–XVIII ст. [18, арк. 14, 18].

Історичним для осередку стало зібрання 13 жовтня 1934 р., на якому В. Дорошенко запропонував змінити назву комісії на бібліологічну. Свою пропозицію він мотивував тим, що “в сучасній науці менше присвячується уваги самій описовій і списувальній бібліографії, а більше науці про книжку взагалі, т. зв. книгознавству (бібліології)” [18, арк. 9]. Присутні на цьому засіданні В. Левицький, К. Студинський, Я. Гординський, М. Деркачова, І. Шендрик, В. Січинський та М. Андрусяк одноголосно підтримали цю пропозицію.

Бібліологічна комісія НТШ у час фактичних заборон книгознавчих досліджень початку 30-х років XX ст., репресій проти бібліографічних інституцій, передусім Українського інституту книгознавства, та припинення публікації багатьох видань не лише перебрала функції провідного книгознавчого осередку України, а й наполегливо шукала можливостей для започаткування власного фахового періодичного видання. Тому, коли Українське товариство бібліофілів у Львові звернулося до Бібліологічної комісії з пропозицією об'єднати наукові й організаційні зусилля та започаткувати випуск спільного книгознавчого часопису, члени одноголосно її підтримали [528, с. 36–47, 71–81].

На об'єднаних засіданнях Бібліологічної комісії та Українського товариства бібліофілів 17 грудня 1936 р. та 1 січня 1937 р. остаточно вирішено всі організаційні питання, обрано назву видання – “Українська книга”, оскільки в центрі досліджень історичної та бібліографічної тематики завжди були саме українські друки – різних періодів, друкарень, змісту тощо. Книгознавці Галичини небезпідставно сподівалися, що новостворений часопис сприятиме розгортанню ґрунтовних “навколокнижкових” дослідів та оприлюдненню їх результатів [528, с. 72–73], [472, с. 305–309], [471, с. 18–21], [473, с. 294–300]. За пропозицією М. Андрусяка редактором журналу обрано Є.-Ю. Пеленського [492, с. 758]. В “Українській книзі” публікували свої розвідки І. Крип'якевич [407–410], М. Андрусяк [263], [210], [275], П. Зленко, М. Возняк, В. Дорошенко та інші. Загалом у Львові спільними зусиллями Бібліологічної комісії НТШ та Українського товариства бібліофілів було підготовлено та видано у 1937–1938 рр. по десять чисел часопису, в 1939 р. – лише один зшиток; опрацьовані редакцією ще два не вийшли через події вересня 1939 р. та приєднання західноукраїнських земель до СРСР, що призвело до заборони діяльності такого авторитетного осередку, як НТШ [528, с. 74–75]. Його неоціненні книжкові набутки, передусім унікальну колекцію українознавчих видань, частково було

знищено, а частково передано на зберігання іншим науковим та культурним установам Львова.

З 4 травня 1933 р. М. Андрусак брав активну участь у діяльності Статистичної комісії НТШ – виконував обов'язки секретаря (до 21 жовтня 1935 р.), на наступних засіданнях (до 17 червня 1938 р.) був присутній як член комісії. Перше засідання після тривалої перерви (останнє відбулося 3 липня 1927 р.) відкрив заступник директора Історично-філософічної секції НТШ Володимир Вергановський. Він заявив, що від часу останнього засідання президія комісії не дійсна у зв'язку зі смертю її голови Володимира Охримовича у 1930 р. і відсутністю у країні заступника голови Станіслава Дністрянського та секретаря Василя Панейка. Для відновлення її діяльності В. Вергановський пропонував переобрати президію й вибрати нових членів [9, арк. 2 зв.–3]. Так, до вже наявного 21, кооптовано 4 нових, присутніх на засіданні – Володимира Кубійовича, Ігоря Федіва, Ярослава Пастернака, Миколу Андрусяка та ще 8 осіб, яких запропонували присутні. У ході роботи комісії до її членів зарахували ще 13 осіб, та, на пропозицію Карла Коберського, дозволили відвідувати наукову частину засідань всім, хто цікавиться соціально-економічними проблемами [9, арк. 7 зв., 9, 17, 31 зв.].

Відтак, новим головою обрали Володимира Кубійовича [9, арк. 3 зв.], заступником голови – Карла Коберського, а секретарем, за пропозицією Миколи Андрусяка, – Романа Зубика [9, арк. 6 зв.]. Однак фактично Р. Зубик так і не приступив до секретарства, оскільки пропустив перші засідання, не повідомивши причини. Обов'язки секретаря з 4 травня 1933 р. по 21 жовтня 1935 р. виконував М. Андрусак [9, арк. 2 зв.–17]. Усього за цей період він запроваджував сім засідань комісії.

Серед напрямів майбутньої наукової діяльності Статистичної комісії В. Кубійович визначив збирання матеріалів для демографічних досліджень західноукраїнських земель у співпраці з Греко-католицькою консисторією в Галичині, яка мала право використовувати статистику населення для своїх потреб [9, арк. 3 зв.]. З різних причин засідання Статистичної комісії

відбувалися нерегулярно, за три роки (з 4 травня 1933 р. по 17 травня 1935 р.) їх проведено всього чотири. Вони стосувалися здебільшого організаційних питань, з науковими доповідями виступали Володимир Кубійович (реферував переведений ним перепис у деяких повітах Галичини) та Северин Пастернак (подав статистику українських інженерів і студентів Високих технічних шкіл у Західній Україні й еміграції 1919–1932 рр.) [9, арк. 6 зв, 9 зв.]. За пропозицією Миколи Андрусяка 28 жовтня 1933 р. до комісії прийнято нових членів – Івана Гладилевича, Євгена Храпливого, а за пропозицією Володимира Кубійовича – інженера Володимира Несторовича [9, арк. 7 зв.].

Визначальним для подальшої долі комісії стало засідання 17 травня 1935 р., на якому Ілля Витанович запропонував розширити напрями діяльності, змінити назву та відновити видання “Студій з поля суспільних наук і статистики”. Після обговорення цієї пропозиції вирішено порозумітися у справі реорганізації з головою комісії В. Кубійовичем. Її розгляд продовжено на наступному засіданні 21 червня 1935 р. К. Коберський, І. Витанович та Є. Храпливий повідомили, що порозумілися з головою, який зможе прибути до Львова лише восени. Після тривалих дискусій К. Коберський поставив на голосування пропозицію досвідченого кооператора І. Витановича про перейменування Статистичної комісії на Комісію національної економіки, соціології і статистики, яку підтримали шість із десяти присутніх членів. З приводу невиконання обов’язків секретаря (Р. Зубик) вирішено, що до перевиборів президії їх виконуватиме М. Андрусяк [9, арк. 10–11].

Наступне засідання перейменованої комісії відбулося після літніх канікул, 7 жовтня 1935 р. На нього приїхав В. Кубійович та висунув пропозицію звільнити його від керівництва, оскільки, перебуваючи у Кракові, не міг повноцінно виконувати обов’язки та тому, що “сам він заінтересований дослідями в ділянці демографії, підчас праця в Комісії спрямовується в напрямі економічно-соціальних досліджень” [9, арк. 12].

Також зазначив, що в порозумінні з Виділом Товариства має намір створити при НТШ під своїм керівництвом Демографічний інститут, який перебере на себе видавництво “Статистичного річника”. М. Андрусак заявив, що наразі комісія не зможе, з формальних причин, піти йому назустріч, оскільки спочатку треба знайти гідну заміну. Його підтримав і Є. Храпливий, висловившись, що члени не готові до перевиборів. Після обговорення М. Андрусак запропонував найближче засідання присвятити перевиборам, а І. Витанович додав, що одночасно можна провести і вибори редактора “Студій з поля суспільних наук і статистики” – друкованого органу комісії. Присутні одногolosно прийняли ці пропозиції та призначили наступне засідання на 21 жовтня. На нього прибули К. Коберський, І. Витанович, Є. Храпливий, І. Карпинець, В. Несторович, М. Корчинський, А. Жук, М. Андрусак, Р. Зубик та І. Федів. Спершу присутні розглядали питання реорганізації. М. Андрусак, що виконував обов’язки секретаря, запропонував обрати головою К. Коберського, заступником А. Жука, секретарем І. Витановича, а редактором “Студій” Є. Храпливого. А. Жук – Є. Храпливого (одночасно і редактором “Студій”), Р. Зубика і І. Витановича відповідно. М. Корчинський запропонував провести таємне голосування, що схвально сприйняли присутні. Йому ж доручили контролювати голосування. Новий провід комісії обрали у складі: голова – К. Коберський, заступник голови і редактор “Студій” Є. Храпливий, секретар – І. Витанович [9, арк. 15].

Наступним питанням обговорювали пропозицію В. Кубійовича щодо створення окремого Демографічного інституту. Після дискусії члени Комісії національної економіки, соціології і статистики вирішили, що “1) демографія є частиною загальної статистики, розроблення якої є її завданням, може виконуватися в її рамках і не потребує створення окремої установи; 2) не мають нічого проти існування статистичного бюро, з тим що воно буде існувати як орган при Комісії і його завданням буде видання «Статистичного річника»” [9, арк. 15 зв.].

Заступник голови Є. Храпливий запропонував проводити звичайні засідання першого понеділка щомісяця, а надзвичайні, в організаційних справах, – додатково в окремо визначені дні. І. Витанович, звітуючи про діяльність комісії, відзначав, що за 1935–1936 рр. відбулося 11 зібрань – це був найактивніший час її діяльності в міжвоєнний період. З доповідями на них виступали Є. Храпливий (“Вплив кризи на західноукраїнське село”), К. Коберський (“Кредитові відносини в галицькому селі в останніх 5 роках”), І. Федів (“Українська етнографічна територія в світлі польських статистичних праць”), І. Витанович подав матеріали, які отримав від празьких учених-емігрантів через В. Дорошенка для використання у виданнях НТШ, що стосувалися життя і праці українського статистика О. Русова [9, арк. 17 зв.–26 зв.]. М. Андрусак відвідував усі засідання комісії до 17 червня 1938 р., однак з рефератами не виступав.

Загалом у другій половині 30-х років Комісія національної економіки, соціології і статистики гуртувала понад 40 вчених (кооператорів, істориків, географів, літературознавців, філологів), завдяки зусиллям яких побачили світ декілька томів “Студій з поля суспільних наук і статистики”.

На першому організаційному засіданні Комісії нової історії України 21 жовтня 1934 р. голова І. Крип’якевич окреслив основні напрями її діяльності, акцентуючи увагу на потребі дослідів “новішої історії Галичини і північно-західних українських земель”. Згодом члени комісії ухвалили програму подальших досліджень, яку хронологічно поділили так: “І. Галичина від Хмельниччини до першого поділу Польщі (1657–1772 рр.); II. Галичина під Австрією 1772–1848; III. 1848 р. і упадок підданства; IV. Автономічна доба Галичини до 1914 р. і розвиток українського конструктивного життя; V. Галичина в часі світової війни 1914–1918 рр.; VI. Методологія (потреба соціологічного поглиблення історичного розвитку українського життя в Галичині від 1650–1918; схоплення і піднесення головних моментів і чинників, що формували національну й соціально-політичну свідомість; підготовка джерельного матеріалу, техніка збору, критична оцінка й

сегрегація, проблема методичного підходу до критики й аналізу матеріалів до історії найновіших часів)” [8, арк. 2, 9 зв.–12]. На той час у комісії працювали Микола Андрусак, Іван Витанович, Костянтин-Іван Гладилевич, Роман Зубик, Іван Карпинець, Ігор Лоський, Микола Пасіка, Роман Роздольський, Марія Струтинська, Омелян Терлецький, Іван Копач, Омелян Пріцак, Іван Шендрик, отці Теофіл Коструба та Йосафат Скрутень.

Обов’язки секретаря Комісії нової історії України від 21 жовтня 1934 р. до 15 квітня 1938 р. виконував М. Андрусак [70, арк. 75, 79]. Він також виголосив доповіді з історії України та історіографії: “Досліди над політичною діяльністю М. Грушевського” (5 лютого 1936 р.); “Мазепа як культурний діяч” (5 лютого 1937 р.); “Огляд історичних видань в УСРР за 1932–1936 рр.” (31 березня 1937 р.); реферував розвідки про Юрія Венямина Остермана та його збірку матеріалів до історії Галичини XIX ст. (16 грудня 1934); праці Л. Василевського про українську справу як міжнародну проблему та О. Деруги про ставлення Петра I до уніатів і церковної унії в 1700–1711 рр. (2 квітня 1936 р.) [8, арк. 2, 9 зв.–26 зв.]. М. Андрусак зацікавлено слухав і повідомлення своїх колег, зокрема І. Крип’якевича: “Історичний огляд етнографічних меж Галичини і Холмщини на заході” (5 листопада 1935 р.), “План Інституту українознавства при НТШ” (5 лютого 1937 р.); І. Витановича “Програма дослідів історії Галичини від часів Хмельниччини” (11 лютого 1935 р.) та інші [8, арк. 28 зв.], [137, с. 53–54]. За період роботи Комісії нової історії України від 21 жовтня 1934 до 22 травня 1939 р. проведено 27 засідань, на 1938 р. нараховувала 17 осіб.

5 жовтня 1935 р. І. Крип’якевич передав керівництво Комісією нової історії України І. Витановичу, обіцяючи і надалі корегувати її діяльність [8, арк. 19–21]. Натомість очолив новостворену Комісію старої історії України, членами якої були археологи Йосиф Пеленський (заступник голови), Ярослав Пастернак (секретар), Маркіян Смішко, історики Теофіл Коструба, Богдан Барвінський, журналіст Микола Дужий, військовик й археограф Іван Шендрик, адвокат і письменник Осип Назарук та інші. Регулярно відвідував

засідання та брав активну участь в обговоренні запропонованих питань, хоч і не виступав із доповідями, М. Андрусяк [31, арк. 106–118 зв.], [32, арк. 122–124 зв.], [33, арк. 116–126], [34, арк. 124–126], [70, арк. 61, 63, 69, 73, 85, 87, 88, 89, 101, 102], [137], [138]. Голова комісії, наслідуючи свого вчителя М. Грушевського, наближав науково-організаційний процес до традицій наукової політики колишнього довголітнього голови товариства. Тематика доповідей ґрунтувалася на дослідженні проблем доби Київської Русі-України і Галицько-Волинської держави. Часто, особливо у зв'язку з інтерпретацією літописних даних, згадувалося прізвище М. Грушевського [379, с. 306–329]. За порівняно короткий час діяльності Комісії старої історії України її члени зробили помітний внесок до української історіографії, опублікувавши низку досліджень у “Записках НТШ”, а з березня 1938 р. – у місячнику “Сьогодні й минуле”.

Створення неофіційного Семінару з історії України для українських студентів-істориків Львівського університету ініціював 1936 р. Теофіл Коструба. Потреба такого семінару була спричинена необхідністю підготовки молодих, зацікавлених у науці кадрів, які згодом змогли б перейняти естафету від старшого покоління учених та продовжувати традицію НТШ часів М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка. “Польський” Львівський університет, де минуле України згадували фрагментарно та суб’єктивно, а явища, події і факти пов’язували з історією Польщі, не давав можливості одержати належний рівень знань з історії та культури України.

Діяльність семінару в рамках НТШ була можлива лише у складі Історично-джерелознавчої комісії (або дидактично-історичної, як її іноді називали М. Андрусяк та О. Домбровський), оскільки Товариство не мало права проводити наукових семінарів. Голова НТШ Іван Раковський прихильно поставився до організації викладів, а директор бібліотеки Володимир Дорошенко дозволив студентам користуватися її фондами. Викладачами запрошено І. Крип’якевича (опікун), О. Терлецького (голова), М. Андрусяка (заступник голови), О. Домбровського (секретар), Т. Кострубу

[372, с. 313], [155, с. 125], [351, с. 61], [349, с. 4], [330, с. 13]. Учасників семінару було близько 20 осіб, серед них Адам Антонович, Олександр Бережницький, Володимир Борис, Олександр Домбровський, Галина Книш, Теофіл Коструба, Олімпія Матківська, Бронислава Поспішіль, Омелян Пріцак, Ольга Сенів, Ярослава Степанюк, Пелагія Фостик [372, с. 315], [158, с. 562], [153, с. 44–47], [517, с. 23–27]. Час від часу вони виголошували реферати, рецензуючи чи обговорюючи різні публікації, потім розпочиналася дискусія [153, с. 47].

Виклади на семінарі проводилися раз у тиждень, увечері, в приміщенні головної читальні Бібліотеки НТШ. О. Пріцак згадував, що це “дуже вигідно, оскільки можна було брати потрібні книжки... не виходячи з будинку”. Цьому сприяв і В. Дорошенко, що був “дуже ліберальною людиною”, хоча, здебільшого, видавав студентам книги М. Андрусак, який обіймав також посаду бібліотекаря [372, с. 314], [158, с. 562]. О. Домбровський писав, що на семінарі панувала приязна атмосфера та пошана до викладачів, які, переобтяжені науковою й педагогічною працею, знаходили час, щоб передати свої знання молодшому поколінню [153, с. 47].

Іван Крип'якевич науково-популярним стилем викладав історію козаччини, особливу увагу приділяв добі гетьманування Богдана Хмельницького, а Микола Андрусак ознайомлював студентів з методологією науково-дослідної праці. На відміну від старшого колеги, що за згадками студентів “викладав спокійно, нагадуючи стиль М. Грушевського, привітно та дружньо ставився до студентів”, М. Андрусак хоч і “був людиною тяжкої вдачі”, “мав добру наукову підготовку й викладав задовільно”, “повний емоцій звик не раз випитувати студентів з виложеного матеріалу, вимагаючи підготування з викладу на виклад” [372, с. 316], [158, с. 562], [153, с. 47]. О. Домбровський згадував, що “він мав трохи задиркуватий характер, часом говорив дещо дидактичним тоном, але ми, студенти, старалися недобачувати того або приймали це радше «на весело»” [153, с. 47]. О. Терлецький «старшої дати» пан, сполучав у своїй особі становище гімназійного

професора австрійського стилю зі становищем науковця” читав курс “Історії литовсько-польської доби”, а Т. Коструба, формально ще студент університету, “солідно готувався до своїх викладів” “Історії княжої доби” [153, с. 47].

Історично-джерелознавча комісія проводила огляд джерел і літератури, здебільшого княжої доби, аналізуючи також бібліографію пізнішої епохи. На її зібраннях обговорено поділ історії України на періоди, зокрема слов’янські часи, видання літописів, добу перших князів – до Володимира Великого, а також літературу про початки церковної унії та добу Мазепи. Члени Комісії розпочали збір підручної бібліографії історії України (на кінець 1937 р. зібрано понад 3 тис. карточок) [137, с. 54–55].

Щоправда, зошит, у який секретар семінару О. Домбровський записував протоколи засідань, “загинув серед подій і метушні воєнної завірюхи” [372, с. 314]. Він згадував, що засідання “складалися перш за все з викладу, після чого слідували запити чи думки дискусійного порядку включно з методологічними заввадами доповідача. До того долучалися замітки з домени джерельних матеріалів та бібліографії” [375, с. 265]. Час від часу, за порадою викладача, студенти реферували публікації, однак їх основним завданням було підготувати підручну бібліографію до історії України. За задумом Т. Коструби, вона повинна складатися з трьох томів: перший (опрацьовував О. Домбровський) присвячений відомостям грецьких і латинських авторів про територію України; другий (О. Пріцак) – арабським джерелам; третій (Т. Коструба) – візантійським джерелам [373, с. 224]. На жаль, семінар діяв лише до червня 1939 р. і проект так і не вдалося реалізувати.

Після семінару студенти обговорювали академічне життя, де І. Крип’якевич у напівприватних розмовах згадував часи М. Грушевського як його колишній студент [375, с. 266]. Декілька разів І. Крип’якевич проводив для студентів екскурсії старою частиною Львова, розповідаючи про давні пам’ятки міста.

У листі до І. Крип'якевича як голови Історично-філософічної секції НТШ [127], [328, с. 75, 134, 137, 144, 160] М. Андрусак просив спростувати інформацію у хроніці другого випуску “Сьогочасного й минулого” про виконання ним обов’язків заступника голови Історично-джерелознавчої комісії, оскільки від листопада 1937 р. участі в її діяльності, через непорозуміння з дирекцією секції, він не брав. Воно виникло між істориком та керівництвом через критику у львівських періодичних виданнях науково-видавничої справи НТШ зокрема, та безініціативності в науковій роботі загалом [211], [252], [283].

У статті М. Андрусяка “За огнище української науки”, опублікованій 1 березня 1937 р., охарактеризовано часи головування в товаристві М. Грушевського та його науково-організаційну роботу, завдяки якій НТШ почало виконувати роль національної Академії наук, згуртувавши та виховавши багатьох дослідників. Водночас автор актуалізував проблеми товариства міжвоєнного періоду, закликавши керівництво підтримувати справу М. Грушевського “в час, коли припинено наукові дослідження Українською академією наук у Києві” [211].

М. Андрусак зазначив, що в 30-х роках значно погіршилася видавнича діяльність, через несприятливі матеріальні умови Товариство навіть передало друк атласу України приватному видавцеві. Він закликав Виділ всіляко підтримувати молодих дослідників, які самовіддано працювали для української науки. Цією публікацією автор пропонував “дібрати свіжих сил до праці в проводі НТШ, щоб в останньому знайшлася людина, яка зуміла б провести організацію наукової праці таким темпом, яким почав вести її проф. Михайло Грушевський” [211]. За цю критичну статтю на засіданні 14 квітня 1937 р. Виділ НТШ відсторонив історика від роботи в бібліотеці і вирішив провести дисциплінарне розслідування. Однак голова товариства І. Раковський, вислухавши пояснення М. Андрусяка, призупинив виконання ухвали Виділу. Проте історик, не змінюючи поглядів, й надалі критикував діяльність керівництва та окремих членів Товариства. У статті “Один

загрожений відтинок нашого життя” [252] він звинуватив Кирила Студинського, Михайла Рудницького та Василя Сімовича в некомпетентному редагуванні та наповненні “Записок НТШ” (Філологічна секція), негативному впливі на молодих дослідників і піддав сумніву їхні наукові заслуги. Тому 16 жовтня 1937 р. І. Раковський, все ж, впровадив у дію рішення Виділу від 14 квітня [70, арк. 55], [6, арк. 21–23]. З огляду на непоступливість М. Андрусяка (в замітці про спогади священика Олекси Пристая “У старому й новому світі. Спогади священика” [283] він зауважив, що керівництво НТШ у 1920-х роках зробило неправильно, коли не опублікувало спогадів священика за його ж гроші), президія вирішила змінити тактику впливу на нього. На засіданні 15 листопада 1937 р. прийнято рішення висловити М. Андрусякові догану, але водночас допустити до виконання обов’язків у бібліотеці [11, арк. 9]. Як згадував ініціатор суперечки, І. Кревецький поділяв його погляди, допомагав складати лист-відповідь на закиди Виділу і, навіть, відмовився від посади директора бібліотеки [279, с. 520–521], [366, с. 106].

Про непоступливий характер історика свідчить те, що, незважаючи на всі попередні збори та обговорення, його не покидала думка, що “старші члени Секції не допускають до співпраці молодших і не дають їм змоги науково працювати”. 28 червня 1939 р. президія повідомила М. Андрусяка, що на його вимогу проведе розслідування цієї справи і просила надати конкретні докази таких утисків [70, арк. 82]. Очевидно, у зв’язку із початком Другої світової війни та зміною політичної ситуації цю справу так і не вдалося розглянути.

Окрім НТШ, історик брав участь у діяльності інших львівських товариств, зокрема Богословського наукового товариства. Згідно з його статутом, дійсними членами абсолютною більшістю голосів обирали активних вчених, що вже відзначилися науковою працею. Їх звільняли від сплати членських внесків, за бажанням надавали безкоштовно всі видання товариства, могли обрати головою та заступником, вони мали повний голос

на засіданнях секцій та при виборі дійсних членів. Миколу Андрусяка та ще дев'ятьох осіб, серед них Івана Крип'якевича та Івана Шпитковського, на зборах 20 березня 1936 р. обрано дійсними членами Історично-правничої секції. На той час історик опублікував декілька статей та захистив докторат із церковно-релігійної тематики, на основі якого видав монографію. Варто зазначити, що наукові збори товариства проводилися не регулярно (попередні відбулися 30 листопада 1932 р.). Головою Історично-правничої секції від 1930 р. був о. Леонід Лужницький, а секретарем Петро Хомин. Важливу роль у діяльності товариства виконували засідання секцій – Історично-правничої, Практично-богословської та Філософічно-догматичної, на яких обговорювалися запропоновані доповіді. На жаль, доступні джерела не відображають повної картини їх діяльності, оскільки збережена брошура подає інформацію лише про перше десятиліття роботи (до 1932 р.). Згідно із запрошеннями, довідуємося, що М. Андрусяк відвідував засідання Історично-правничої та Практично-богословської секцій, брав участь в останніх загальних зборах 29 травня 1938 р., на яких обрано ще трьох дійсних членів товариства – отців Степана Рудя, Петра Табінського та Степана Сампару [71, арк. 46, 55, 59, 66, 71]. Упродовж 1923–1939 рр. загальна кількість членів становила 236 осіб, зокрема 17 мирян [532, с. 139–225]. Найбільшим досягненням стало проведення 22–25 грудня 1936 р. наукового Унійного з'їзду, присвяченого 300-річчю від дня смерті митрополита Йосифа Рутського. Члени Богословського наукового товариства проводили від 1934 р. академічні вечори для інтелігенції під гаслом “За католицький світогляд”, на яких виступали з релігійними, історичними та культурно-просвітницькими доповідями Г. Костельник, Я. Пастернак, А. Іщак, Й. Скрутень, М. Чубатий, К. Чехович, Р. Зубик та інші. Академічні вечори були популярними, з 1935 р. їх проводили у провінції. Друкованим органом товариства з 1923 р. став часопис “Богословія”, в якому опубліковано студії та рецензії М. Андрусяка, зокрема “Нова праця про Берестейську унію” [250, с. 58–66], “До початків державності в Україні” [195, с. 48–76].

Після закінчення Другої світової війни в еміграції воно відновило діяльність під назвою Українське богословське наукове товариство. До нього автоматично залучали всіх колишніх членів, які опинилися за кордоном, та запрошували нових. З огляду на розпорошення, за територіальним принципом їх згуртовано у три відділи-секції – Європа, США та Канада, на кінець 1961 р. вони налічували 126 членів. Микола Андрусак належав до Американського [532, с. 139–225].

Історик отримував запрошення також на зібрання Товариства українських студентів-католиків “Обнова”, брав участь у першому в Україні “Тижні християнсько-суспільної освіти”, що проходив з 26 лютого по 8 березня 1939 р. На той час у центрі уваги була тематика праворадикальних рухів, що розвивалися в Європі, та ставлення до них християнства. Серед доповідачів варто відзначити о. д-р Миколу Конрада, першого духівника “Обнови”, науковців М. Андрусяка, К. Чеховича. Із прикінцевою доповіддю виступив о. д-р Гавриїл Костельник. Патрунував акцію митрополит Андрей Шептицький. Тиждень відбувся у рамках відзначення 950-ліття Хрещення Русі-України [71, арк. 47].

Як активний учасник національно-визвольного руху першої чверті ХХ ст., М. Андрусак 14 березня 1935 р. вступив до товариства “Молода громада” [38, арк. 119], [45, арк. 38 зв.], яке об’єднувало ветеранів УГА та Армії УНР, що перебували в Галичині. Члени товариства організовували військово-історичні лекції, святкування проголошення ЗУНР (1 листопада) та Акту Злуки (22 січня), зеленосвяточні походи на могили січовиків [381, с. 1640–1641], [524, с. 37–60], [133, с. 708].

Перші збори Воєнно-історичної та Воєнно-музейної секцій товариства “Молода громада” відбулися 22 березня 1935 р. З цього часу М. Андрусак регулярно отримував запрошення на сходи членів (найбільше 1935 р. – 7, 1936 р. – 5, 1937 р. – 2, 1939 р. – 1) [71, арк. 22, 24, 26, 31, 33, 35, 37, 39–41], [53, арк. 231 зв.], [61, арк. 7 зв., 8 зв.], [52, арк. 184]. На засіданнях обговорювали організаційні питання, виголошували реферати, зокрема,

Л. Макарушка – “Спроба характеристики української армії”, І. Карпинець – “Наші хиби і помилки у визвольних змаганнях” [61, арк. 7 зв., 8 зв.]. Раду товариства очолював Ю. Шепарович, а секретарем був М. Бонковський; головою Історично-музейної секції був Д. Лукіянович, а секретарем – І. Карпинець [164. – 1937, ч. 1, с. 2].

1 листопада 1936 р. відбулося урочисте відкриття Відділу воєнно-історичних пам’яток у двох кімнатах Музею НТШ на вул. Чарнецького (тепер Винниченка), 24 у присутності генерала Мирона Тарнавського. Його засновники закликали українські інституції і товариства, а також учасників воєнних подій збирати пожертви та речові пам’ятки з часів козаччини, Першої світової війни та українських визвольних змагань 1918–1920 рр. Громадськість підтримала цей заклик: на 1938 р. зібрано понад 3,5 тис. експонатів, за 1936–1939 рр. на утримання музею пожертвовано понад 570 тис. злотих [391, с. 3–4], [498, с. 6].

Майже за рік на базі цього відділу у приміщенні Українського товариства допомоги інвалідам на вул. Потоцького (тепер Чупринки), 48 засновано Музей історично-воєнних пам’яток НТШ. На підставі укладеної 29 травня 1937 р. угоди власником Музею вважалось НТШ, а всі видатки, пов’язані з утриманням, покривала “Молода громада”. Його управителем, за згодою НТШ, призначали секретаря “Молодої громади” Івана Карпинця [19, арк. 1–2], [498, с. 6]. У звіті про діяльність музею за період з 20 жовтня 1937 р. по 30 січня 1939 р. зазначено, що першими музей відвідало близько 50 членів “Молодої громади” 21 листопада 1937 р., очевидно серед них був і М. Андрусяк [20, арк. 1, 8].

З товариством “Молода громада” співпрацював також Видавничий кооператив “Червона Калина”, заснований 1921 р. у Львові вояками УСС і УГА з метою збору і видання спогадів та документів до історії визвольних змагань. Його очолювали відомі старшини С. Шухевич, М. Матчак, Л. Лепкий, О. Навроцький та інші. Кооператив видавав воєнно-історичний місячник “Літопис Червоної Калини” (1929–1939) та “Історичний Календар-

альманах Червоної Калини” (1922–1939), на сторінках яких друкували хроніки-літописи бойової слави конкретних полків, бригад та куренів, спогади про воєнні операції, біографічні матеріали [463, с. 17–47]. Роздуми про фронтові дороги Галицької армії в 1919–1920 рр. та Кам’янецької пішої юнацької школи опублікував і М. Андрусак (“Із стрілецьких споминів”, “В юнацькій школі: Після трагедії УГА”, “Останній відступ”, “Серед останків УГА (Спомини)”, “Стрілецька вандрівка 1 січня 1920 р.”) [172], [173], [274], [277].

У рецензії “Як прийшло до чортківського пролому” Микола Андрусак проаналізував книгу Антона Крезуба (Осипа Думіна) “Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919 рр.” (Львів, 1933) та зазначив, “що з неї читач не може довідатися, хто був ініціатором червневої офензиви і кому треба завдячити «чортківському пролому»” [296, с. 106]. Проаргументувавши, М. Андрусак прийшов висновку, що і О. Греків, і В. Курманович “наклонювали Омеляновича-Павленка, щоби Галицька Армія йшла до протинаступу; ними спонуканий рішився останній на цей крок у хвилині, коли обох перших не було в Начальній Команді. Але виконавцями пляну наступу на Ягольницю і Чортків були: Льобковіц (може і Льонер), Бізанц, Вольф і Дибуляк” [296, с. 111].

Молодий історик публікувався також у львівській газеті “Діло” [196], [177], [174], головним редактором якої у 1927–1939 р. був Василь Мудрий (заступник голови Українського національно-демократичного об’єднання), та суспільно-політичному та літературно-мистецькому щомісячному журналі “Вістник”, редактором і видавцем якого був Дмитро Донцов [290], [295], [299], [242].

М. Андрусак був також активістом наймасовішого громадського культурно-освітнього товариства “Просвіта” [133, с. 6], [390, с. 150–160, 733, 743]. 12 квітня 1929 р. він відвідав засідання освітньо-відчитової комісії при філії “Просвіти” [72, арк. 1]. Як згадував історик, взимку 1932 р. Народна організація Львова запровадила курси громадянського знання у львівських

читальнях товариства і він “мав цивільну відвагу піти разом з Агатом Добрянським до гродського старости за дозволом”, погодившись, що на першій доповіді буде присутній поліцейний агент. Після цього візиту староство видало дозвіл на функціонування курсів, на яких, окрім М. Андрусяка, доповідали О. Терлецький, Р. Зубик, І. Витанович та інші вчені. Історик публікував розвідки у виданнях товариства, зокрема “Календарі «Просвіти»” [280], [287], [269], його знамениту книгу “Нариси з історії галицького москвофільства” надруковано у друкарні Товариства [248]. На прохання членів Яворівської філії “Просвіти” Микола Андрусяк підготував статті про діяльність місцевого осередку та засновника першої читальні Осипа Лозинського [72, арк. 6], [303, с. 11–18], [253, с. 18–24].

8 червня 1939 р. вченого обрали членом Виділу “Просвіти” у Львові [72, арк. 22], [38, арк. 137, 138]. Його склад докладно розписав Василь Ленчик у спогадах про останнього голову товариства Юліана Дзеровича. Першим заступником голови був проф. В. Зубрицький, другим – редактор В. Глібовицький, секретарем – Богдан Кравців, скарбником д-р Іван Рудницький, а заступником секретаря – Микола Андрусяк [168. – 1994, ч. 140, с. 2]. Однак міське староство не затвердило Виділ, а восени 1939 р., практично відразу після вступу Червоної армії на західноукраїнські землі, припинено діяльність центральної установи, філій і читалень “Просвіти”. Клопотання щодо збереження Товариства, яке 24 вересня 1939 р. висловила делегація відомих галицьких політичних діячів на чолі з Костем Левицьким, представники нової влади проігнорували. Більше того, в будинку “Просвіти” у Львові (площа Ринок, 10) знищено майже весь архів Товариства, його центральну бібліотеку, всі портрети голів “Просвіти”, що висіли в репрезентаційній залі, а сам будинок націоналізовано [433, с. 255–261].

У 1938–1939 рр. Микола Андрусяк листувався з поетом й археологом Олегом Кандибою (Ольжичем) щодо підготовки та видання “Збірника Українського наукового інституту в Америці”. Цей інститут створено 1938 р. у США як осередок наукової діяльності еміграції. О. Кандиба розумів, що

важливо не лише створити наукову установу, яка би згуртувала українських вчених на американському континенті, а й налагодити тісні контакти з Європою, зокрема – Україною [340, с. 46–47]. Саме тому він звернувся до М. Андрусяка та М. Возняка, а через них до всіх вчених із Галичини з проханням співпрацювати та надіслати статті до цього збірника [65, арк. 17–28]. Заслуговує уваги той факт, що його планували видавати 1939 р. у Хусті – столиці незалежної Карпатської України. Але у зв'язку з угорською окупацією краю, а згодом вибухом Другої світової війни підготовка видання ускладнилася [539, с. 255–256], [326, с. 113–117]. О. Кандиба писав до М. Андрусяка з Праги, що всі матеріали до збірника пропали в Хусті та просив надіслати копію статті, якщо така існує. М. Андрусяк виконав прохання, негайно виславши її. 1939 р. “Збірник Українського наукового інституту в Америці” все ж побачив світ, привернувши увагу широкого загалу українців. У ньому опубліковано студію М. Андрусяка “Українська історіографія” [203, с. 110].

Українські вчені кінця XIX – початку XX ст. співпрацювали також із польськими науковими товариствами, зокрема авторитетним Польським історичним товариством, членами якого були знані українські дослідники І. Франко, М. Грушевський, О. Барвінський, О. Колесса, К. Студинський, А. Петрушевич, С. Томашівський, М. Кордуба, І. Свенціцький та інші. У міжвоєнний період М. Андрусяк співпрацював із Польським історичним товариством у Львові й Академією знань у Кракові, публікував статті у “Квартальнику історичному”, “Бюлетні польсько-українському”, “Польському словнику біографічному”.

У 1929 р., очевидно за рекомендацією С. Закшевського, історика обрали звичайним членом Польського історичного товариства [1, арк. 39–39 зв.], [146–151]. Серед документів М. Андрусяка збереглися запрошення на засідання, збори, наукові лекції за період з 1931 по 1938 р., судячи з яких, із доповідями історик не виступав [74, арк. 2–59]. 1933 р. на сторінках польськомовного друкованого органу товариства “Квартальника

історичного” регулярно друкували його публікації з української історіографії та рецензії на праці польських дослідників з історії церковної унії й козаччини.

Зокрема, активну дискусію з приводу Берестейської унії спровокувала поява праць К. Левіцького “Князь Костянтин Острозький і Берестейська унія 1596 р.” та “Питання східної і римської Церкви у політиці давньої Речі Посполитої”, що були позбавлені вузькоконфесійної зорієнтованості. Новизною характеризувався підхід до з’ясування передумов унії, зокрема щодо зовнішніх та внутрішніх чинників формування унійної ідеї. У рецензії М. Андрусяка на роботи К. Левіцького були певні критичні зауваження, але загалом констатувалося, що вони вартісні для вивчення життєдіяльності Української Церкви та унії [322, с. 650–656]. Однак рецензія польського історика К. Ходиніцького на ті ж праці, опублікована роком пізніше, мала різко критичний тон. У ній К. Левіцькому закидалося недостатнє ознайомлення з джерелами, довільність їх трактування, недостатнє знання предмета дослідження. Хиби праці рецензент пояснював перебуванням автора під впливом старої російської літератури. Полеміку на сторінках видання спричинила також теза К. Левіцького, що унія ніколи й ніде, крім Галичини, не була вкорінена [423, с. 251–252]. Власне її намагався спростувати М. Андрусяк [323, с. 348–349]. Водночас історик опублікував позитивну рецензію на працю Олексія Деруги про ставлення Петра I до церковної унії 1700–1711 рр. та польських уніатів. Перевага цього дослідження, відзначив рецензент, – те, що воно написане на багатому джерельному матеріалі, а вада – наслідування тенденційного стилю російських істориків, який привів дослідника до пастки “польської заангажованості” [321, с. 334–337].

На замовлення редакції часопису М. Андрусяк рецензував дослідження з історії козаччини. Так, у рецензії на працю І. Борщака “Мазепа – людина і історичний діяч” він погоджувався з негативною оцінкою поглядів М. Костомарова на гетьмана як зрадника. Водночас, рецензент критикував

ідеалізацію постаті та діяльності Мазепи [325, с. 287–288]. М. Андрусак прорецензував на сторінках “Квартальника історичного” дослідження Я. Волінського “Король Ян III Собеський і справи України 1674–1675 рр.”, в якому ґрунтовно висвітлено спроби польсько-українського порозуміння уряду Яна III та гетьмана Петра Дорошенка [324, с. 427]. Як дописувач часопису історик спричинився також до розширення джерельної бази козакознавчих студій. У рубриці “Miscellanea” він опублікував низку документів, що висвітлювали останні роки життя та діяльності правобережного гетьмана Павла Тетері [312, с. 556–561].

На прохання свого вчителя С. Закшевського М. Андрусак підготував для “Квартальника історичного” огляд української історіографії 1921–1930 рр. Як стверджує сучасна дослідниця Польського історичного товариства та його друкованого органу Лідія Лазурко, польські вчені загалом з повагою ставилися до намагання українських колег утвердити патріотичний образ минулого своєї землі, протистояти політичному та комуністичному диктату, розвивати незалежні наукові інституції в Європі та Америці. Здобутком нарису М. Андрусяка був аналіз діяльності українознавчих інституцій не лише в давніх центрах української історичної науки Львові, Києві, Харкові, Вінниці, Кам’янці-Подільському, Одесі, Полтаві, Дніпропетровську та Ужгороді, а й таких новостворених осередків, як Відень, Прага, Берлін і Варшава, яким судилося відіграти помітну роль у збереженні патріотичної історіографічної традиції [307, с. 57–64]. Друга частина цього дослідження присвячувалася проблемам розвитку української історіографії в тематичному, концептуальному та джерелознавчому аспектах. Автор окреслив основні українські історіографічні школи та схарактеризував формування й утвердження нових напрямів і дослідницьких традицій. Водночас з аналізом класичних на той час праць Миколи Василенка, Михайла Грушевського та Дмитра Багалія, Микола Андрусак окреслив концептуальні новації державницької школи української історіографії запропоновані у працях В’ячеслава Липинського, Дмитра Дорошенка,

Володимира Січинського та інших [308, s. 299–318]. Цією публікацією автор зробив вдалу спробу популяризувати здобутки української історичної науки для європейського читача.

У 30-х роках М. Андрусак публікував нариси і рецензії також в інших польських виданнях, зокрема варшавському часописі “Бюлетень польсько-український”, який виходив у 1932–1938 рр. На сторінках видання мали можливість публікуватися польські й українські автори, представники різних ідеологічних і політичних поглядів, що не завжди відповідали редакційній лінії часопису. Серед українців його дописувачами були І. Кедрин-Рудницький, Д. Дорошенко, П. Шандрук, П. Зайцев, М. Кордуба, Р. Смаль-Стоцький, В. Кубійович, В. Дорошенко та інші [470, с. 15–16]. М. Андрусак подавав до видання розвідки з історії Церкви та москвофільства, а також рецензії на праці польських колег, за які редакція погодилася виплачувати гонорар по 25 злотих за кожен публікацію, давши згоду брати статті до кожного другого номера [76, арк. 35, 36]. У збірнику до 30-ліття наукової діяльності проф. С. Закшевського побачила світ розвідка історика “Справа Київського патріархату за часів Владислава IV”, а накладом Польського наукового товариства опубліковано монографію “Йосиф Шумлянський – перший львівський уніатський єпископ 1667–1708. Його життя та діяльність” (1934).

Вчений активно співпрацював також із Польською академією знань у Кракові, написавши на замовлення редакції декілька статей для “Польського біографічного словника” [386, с. 550]. Листування з редакцією засвідчує ретельність підготовки видання: отримані статті опрацьовувалися, звірялися й при невідповідності тематиці видання могли залишитися не надрукованими [75, арк. 1–80]. Дописувачів також закликали аби поклики за обсягом не перевищували саме гасло. У словнику опубліковано життєписи Діонісія Балабана, Тихона Байбуза та Якова Чалого, що написав Микола Андрусак [304, s. 218–219], [305, s. 248–249], [306, s. 162–163]. Замовляли йому статті й про інших діячів (Дмитра Чечеля, Михайла Черкавського, Івана Бугая), однак

з різних причин не надрукували. Наприклад, статтю про І. Бугая відкладено, оскільки через брак джерел автор подав мало біографічних відомостей; про К. Бурлая редакція використала гасло, яке написав М. Кордуба; замітки про Д. Чечеля, М. Черкавського, І. Чарниша відхилені нібито через те, що вони не були пов'язані з історією Польщі [75, арк. 27, 29, 77, 79]. Редакція “Польського біографічного словника” виплатила Миколі Андрусяку гонорар за всі замовлені статті.

Отже, 30-ті роки XX ст. стали найпліднішим періодом наукової та громадської діяльності М. Андрусяка, який свої творчі плани намагався реалізувати через участь в українських та польських наукових, культурно-освітніх, богословських, комбатантських товариствах. Історик публікувався у найбільших галицьких періодичних виданнях: “Діло”, “Літопис Червоної Калини”, “Вістник”, “Життя і знання”, “Наша культура”, “Новий час”, “Напередодні” та інших. Завдяки опублікованим у цей час дослідженням з історії українського козацтва і церковно-релігійних відносин XVII – першої чверті XVIII ст. [216, с. 35–61], [233], [192], [309], національно-культурних процесів у Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст. [248], історіографічним оглядам [285], [286], [307], [308], [198], [263] тощо він став відомим істориком. Загалом, за нашими підрахунками, до 1939 р. вчений видав понад 200 монографій, статей та рецензій.

Друга світова війна і соціально-політичні трансформації в західному регіоні України загальмували науково-видавничу активність вченого. Поряд із відкриттям у Львові наукових установ АН УРСР, закінчувався процес ліквідації НТШ. До кінця 1939 р. націоналізовано його установи – книгарню, друкарню, бібліотеку, музей. Частково знищено майже готові праці товариства – один том “Записок НТШ”, журнал українознавства “Сьогочасне і минуле”, подвійне число “Української книги” та інші праці. За цих обставин рішення про саморозпуск, прийняте 14 січня 1940 р. на загальних зборах НТШ, тільки легалізувало факт його вимушеної ліквідації. Приятель М. Андрусяка Р. Зубик, що мав сміливість проголосувати проти розпуску

Товариства, загинув у в'язниці НКВС [433, с. 12–13], [339, с. 287–291]. Історик згадував, що востаннє бачився з Р. Зубиком 31 грудня 1939 р., вирішивши не йти на роботу, бо довідався, що будь-якої хвилини його “може стрінути прикра несподіванка”. Готуючись до втечі на Захід, крадькома відвідував знайомих [300, с. 3].

Подальша доля М. Андрусяка не особливо відрізнялася від більшості емігрантів-галичан: нетривале перебування за часів німецької окупації у Києві та Львові, втеча перед наступом радянських військ. Перебуваючи в таборах для переміщених осіб у Західній Німеччині, історик брав участь у культурно-освітньому та науковому житті української еміграції другої половини 40-х років ХХ ст. У цей час опубліковано праці, що здобули популярність як серед колег-науковців, так і серед студентів, зокрема курс лекцій “Історія козаччини” (1946).

Осередком, що об'єднав українських науковців-емігрантів, стало відновлене в Мюнхені 30 червня 1947 р. Наукове товариство імені Шевченка (голова – І. Раковський, заступник – З. Кузеля, генеральний секретар – В. Кубійович), діяльність якого відбувалася у трьох секціях: Історично-філософській (голова І. Мірчук), Філологічній (К. Кисілевський) та Математично-природничо-лікарській (І. Розгін). 1949 р. у Мюнхені відбулися Четверті загальні збори НТШ Західної Європи, у роботі яких взяв участь 51 дійсний член. У результаті плідної організаційно-наукової діяльності до Історично-філософської секції на правах дійсних членів увійшли М. Андрусяк, С. Баран, І. Борщак, І. Витанович, Б. Мартос, І. Мірчук, Д. Оляничин, В. Січинський, М. Чубатий, В. Щербаківський та інші [355, с. 288–290], [447, с. 11–12], [457, с. 14–15].

Головним видавничим проектом відновленого товариства стало створення “Енциклопедії українознавства” – фундаментальної науково-довідкової праці. Її проект вперше обговорено на загальних зборах редакційної колегії, яку створив В. Кубійович. Тоді ж вирішили, що “Енциклопедія українознавства” поділятиметься на два томи: перший –

загальний і другий – гасловий. Згодом планувалося видати цей довідник англійською мовою, а також розробити і видати “Енциклопедію української діаспори”. Роботу над загальною частиною “Енциклопедії українознавства” розпочато одразу після ухвалення рішення, а в червні 1949 р. побачив світ перший том. За два роки випуск довідника закінчили. Замість одного тому (обсягом 800 с.) видрукували три (обсягом 1230 с.). До швидкого опрацювання матеріалів для енциклопедії видавців спонукало те, що “низку підручників мусить заступити одна книга, що давала б найнеобхідніші знання про Україну” [528, с. 177–178].

Серед інших істориків до співпраці над енциклопедією запрошували й М. Андрусяка, який вже мав досвід написання енциклопедичних гасел, адже у 1930–1935 рр. співпрацював з “Українською загальною енциклопедією”, згодом – “Польським біографічним словником”. У загальній частині опубліковано його статті, присвячені походженню українського прапора та знамена [201, с. 30–32], [202, с. 32–33].

З початку 50-х років ініційовано підготовку другої (гаслової) частини “Енциклопедії українознавства” у вигляді алфавітного енциклопедичного словника, що доповнював й поглиблював відомості, вміщені раніше. М. Андрусяк не лише писав власні гасла, й рецензував тексти інших авторів. Водночас в американському журналі “Київ” побачили світ його рецензії. Зокрема, історик зазначав, що “Енциклопедія українознавства” – “сьогодні найпотрібніша книжка. З неї будуть користати не тільки всі українці, яким вона надзвичайно потрібна, але й усі, треба думати, чужинці, які досі черпали відомості про Україну та українські справи з чужих енциклопедій – невірних, неповних, фальшивих, тенденційних, а то й просто ворожих”. Також він наголосив важливість об’єктивності та правдивості при поданні матеріалів, тому рецензіями прагнув привернути увагу до недоліків і недоглядів, допущених у виданні. На його думку, вступну частину, де подано огляд дотеперішніх українських енциклопедій, потрібно було розпочати з видання “Украинский народ в его прошлом и настоящем” (Петроград, 1914–1916), а

не з літописних нарисів українських авторів XVII–XVIII ст. Іншим важливим недоліком М. Андрусяк вважав розбіжності щодо походження назви “Україна”, закидаючи авторам однойменного параграфу Я. Рудницькому та В. Січинському невикористання його публікації, де, на його думку, “правильно виведено назву” [313, с. 178–180], [314, с. 51–54]. Історик також гостро розкритикував статтю Я. Рудницького “Українське назовництво (ономастика)”, закидаючи авторові неправильне трактування походження назв населених пунктів, наприклад, Самбора. Недоліком гасла він вважав також те, що автор подав не повний огляд бібліографії з ономастики (з новітньої історіографії тільки власні праці та праці своїх приятелів) [315, с. 144–145]. Очевидно, причини таких випадів М. Андрусяка проти Я. Рудницького потрібно шукати в особистій неприязні між ними та небажанні вченого сприймати погляди іншого.

У 1949–1950 рр. почалася масова еміграція українських учених з Європи за океан, переважно до Сполучених Штатів Америки. У середині 1949 р. до США з родиною перебрався й М. Андрусяк, де розпочався новий, і водночас кінцевий, етап його життя та наукової праці. Там історик прожив 36 років, цей період наукової діяльності був лише на декілька років коротшим, ніж львівський (42 роки). Маючи свободу наукового дослідження, доводилося використовувати доступні для роботи джерела і книги, а також матеріали, привезені з України. Незважаючи на певні труднощі, М. Андрусяк опублікував понад 100 статей і рецензій, які охоплювали питання з різних періодів історії України.

Ми. Андрусяк одразу долучився до наукового життя, зокрема діяльності створеного ще 1947 р. Американського відділу НТШ в Нью-Йорку, головою якого переобрали І. Раковського, а генеральним секретарем – В. Кубійовича [168. – 1987, ч. 135, с. 3]. У мемуарній статті, присвяченій 40-річчю діяльності Товариства в Америці, Ярослав Падох згадував, що 23 червня 1949 р. відбулося засідання товариства, в якому взяли участь новоприбулі дійсні члени НТШ і його Управи в Мюнхені – Роман Смаль-Стоцький, Лев

Окиншевич, Микола Шлемкевич, Володимир Січинський, Кость Кисілевський, Василь Лев, Микола Андрусак [168. – 1987, ч. 135, с. 3]. Відтоді історик брав активну участь у діяльності Товариства, разом з іншими членами виступав на наукових засіданнях та конференціях у Нью-Йорку, виголошував доповіді з історії Галицько-Волинського князівства, Гетьманщини, походження назви “Україна”, тези яких опубліковано у збірниках матеріалів 4-ї та 5-ї наукових конференцій Товариства [249, с. 60–65], [259, с. 83–86].

Бурхливу дискусію щодо проблеми походження та тлумачення назви “Україна” розгорнули в еміграції на початку 50-х років ХХ ст. дослідники з різних галузей та дисциплін. Погляди поодиноких вчених пропонували як академічні підходи, так й індивідуальні реакції на наявні ідеологічні міфи та традиції, які склалися у тогочасній історичній та суспільно-політичній думці. Не позбавлені цих сюжетів і студії М. Андрусяка, зокрема, розвідка “Назва «Україна»: («країна» чи «окраїна»)” [246], в якій автор полемізував з українськими вченими, що пов’язували первісне значення цієї назви з порубіжними, межовими або окраїнними землями [537, с. 325]. “Назва «Україна» повстала з привнесеної волохами в карпато-українські землі назви «країна», «крайна» в значенні області, округи”, – відзначав М. Андрусак. Він також стверджував, що літописна назва “Україна” (“Вкраїна”) ХІІ–ХІІІ ст. виникла як відповідник староболгарського терміна “крайна” [246, с. 8].

На наукових засіданнях НТШ історики не раз обговорювали це питання, а перебіг дискусії висвітлювала американська газета “Свобода” [168. – 1950, ч. 127; 1950, ч. 144; 1958, ч. 151; 1961, ч. 150; 1961, ч. 152; 1962, ч. 44; 1962, ч. 45]. На підтвердження власної теорії М. Андрусак у 1951 р. видав нове дослідження, де вкотре досить в’їдливо піддав сумніву кваліфікацію Я. Рудницького як дослідника ономастики [245, с. 3–6]. Варто погодитися з висновками сучасного дослідника О. Яся, який докладно розглядав студії історика з означеної тематики, що М. Андрусак вирізнявся схильністю до емоційних, а інколи не зовсім коректних і толерантних критичних зауважень,

що створили йому суперечливу репутацію [537, с. 327]. Необхідно зазначити, що подібних поглядів щодо походження назви “Україна” дотримувалися В. Січинський та С. Шелухін, однак більшість українських науковців Б. Барвінський, М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Крип’якевич, Я. Рудницький вважали, що первісно назва утворилася у значенні “крайньої, межевої землі”, яка з виникненням козацько-гетьманської держави трансформувалася у значення “країна”, тобто вся національна територія. Варто згадати, що виважену позицію у рецензії на працю Миколи Андрусяка зайняв Ілько Борщак, відзначивши, що сама тема не заслуговує стільки уваги, скільки їй приділили за останні роки українськими науковцями [537, с. 327–328]. Однак статті з цієї тематики друкували й надалі, зокрема й М. Андрусяк [204, с. 248–259], [278, с. 1–28], та предмет дискусії вже не був таким актуальним, як раніше.

Історик виступав із доповідями також на численних ювілейних засіданнях, присвячених пам’ятним датам з життя та наукової діяльності повідних вчених, почесних та дійсних членів НТШ – І. Франка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, Й. Скрутеня. Зокрема, на зібранні 8 квітня 1951 р., присвяченому пам’яті заслуженого і довголітнього члена НТШ Д. Дорошенка, М. Андрусяк подав перелік й наукову характеристику його історичних праць та мемуарів. Він зазначав, що на 1951 р. бібліографія праць Д. Дорошенка нараховувала близько тисячі позицій, “стиль визначався ясністю, а поданий матеріал зводився до критичної оцінки читачів”. Потрібно зазначити, що з Д. Дорошенком історик особисто не був знайомий, але ще у 30-х роках вони активно листувалися з приводу виходу праць та розвитку української науки. Так, у листі від 21 вересня 1936 р. Д. Дорошенко писав колезі: “Становище українознавства тепер просто страшне – ми вернулися на 50 років назад... Ніяк не можу зрозуміти: невже НТШ не спроможеться хоч на пару томів «Записок» на рік, але таких, як перед війною – з хронікою, і бібліографією? Це ж чистий скандал?” [64, арк. 14–14 зв.]. На нашу думку, саме під його впливом М. Андрусяк розпочав публікацію циклу статей з

критикою діяльності товариства у 1937 р. У наступній доповіді В. Мудрий відтворив образ “доброго, ласкавого і товариського” культурного і громадського діяча, з яким доводилось йому співпрацювати в часі еміграції в Німеччині, а голова НТШ М. Чубатий розповів про участь історика у трьох міжнародних з’їздах істориків в Осло (1928), Празі (1931) і Варшаві (1933) [168. – 1951, ч. 93, с. 3].

Наприкінці 1951 р. заходами НТШ в Америці проведено вечір пам’яті дійсного члена НТШ Й. Скрутеня, що помер у Римі. Відкрив засідання М. Чубатий, коротко схарактеризувавши діяльність Й. Скрутеня як редактора “Записок ЧСВВ”. Микола Андрусак подав огляд історичних праць та власні спогади про Йосафата Скрутеня, а Василь Ленцик поділився з присутніми споминами про співпрацю з істориком в Археографічній комісії у Мюнхені 1946 р., згадав низку його доповідей. Закрив вечір Володимир Січинський, цитуючи уривки з листів Й. Скрутеня та представивши до уваги присутніх видання його праць [168. – 1952, ч. 17, с. 3].

У 1966 р. Наукове товариство імені Шевченка в Америці відзначило 110-річчя від дня народження і 50-ліття від дня смерті І. Франка двома конференціями – 28 травня і 17 грудня, а 11 лютого наступного року 100-річчя від дня народження довголітнього голови товариства Михайла Грушевського. Серед їх учасників варто згадати Р. Смаль-Стоцького, М. Стахіва, П. Коваліва, В. Ленцика, В. Лева, О. Домбровського, В. Веригу, Я. Гриневича, Я. Падоха та інших. М. Андрусак не був присутній на них, однак надав тексти доповідей, які оприлюднили Роман Кобринський (“Іван Франко та історичні концепції М. Грушевського”, “Похорон Івана Франка”) [168. – 1966, ч. 169, с. 3; 1966, ч. 235, с. 1; 1966, ч. 85, с. 1] й Марія Кобринська (“М. Грушевський як історик, народник і державник”) [168. – 1967, ч. 27, с. 1], [329, с. 291]. Матеріали цих конференцій, а серед інших і розвідки М. Андрусяка, опубліковано у ювілейних томах “Записок НТШ” [223, с. 103–117], [239, с. 7–20]. Варто зазначити, що історик неодноразово у статтях на пошану М. Грушевського прославляв “великого українця”,

наголошуючи, що його діяльність “як історика повчає нас, як слід змагатися до найвищої мети” [240, с. 3], [200, с. 7–8], [241, с. 2–4], [301, с. 2–3], [238].

Іншою значимою подією у житті української діаспори стало відзначення 700-ї річниці заснування Львова та коронації короля Данила. Святкування започаткував Комітет об'єднаних американсько-українських організацій Нью-Йорка, який 31 жовтня 1953 р. у Літературно-мистецькому клубі влаштував зібрання представників НТШ і УВАН. Головував на ньому проф. В. Дорошенко, а доповіді виголосили д-р М. Андрусак і проф. В. Січинський [168. – 1953, ч. 228, с. 1; ч. 227, с. 6]. В. Дорошенко говорив про Львів “як духовне забороло українства та української науки від заснування Львівського Ставропігійського Братства, і в ті, вже новіші часи, коли за Збручем руки наукових працівників були сковані нестерпними умовами царської дійсності”. М. Андрусак подав багато нового матеріалу з давньої історії Львова, тому присутні із зацікавленням його вислухали. На закінчення про архітектурні цінності Львова розповів В. Січинський, наголосивши на значенні доби Ренесансу [168. – 1953, ч. 234, с. 4]. Цього ж року побачив світ ювілейний збірник наукових статей, присвячений історії міста під назвою “Наш Львів”, до якого увійшло 32 публікації В. Січинського, Я. Пастернака, Л. Луціва, В. Витвицького, І. Кедрина, В. Мудрого, Н. Гірняка, І. Костюка, Р. Раковського, М. Галібея, Л. Ясінчука, Л. Мишуги та інших. Стаття М. Андрусяка “У 700-ліття Львова” складається з трьох частин. Перша присвячена останнім рокам правління Данила Романовича та характеристиці короля у джерелах (Галицько-Волинський літопис) та літературі (М. Костомаров, М. Грушевський, С. Томашівський, М. Голубець). Історик зазначив, що “трагізм Данила був у добі «жорстокій як вовчиця»”. Крім княжих міжусобиць, які існували й давніше, він мусів поборювати ще мадярсько-польську інтервенцію зворохоблених галицьких бояр та в часах татарської інвазії зворохоблених болоховців – татарських людей” [282, с. 31–38]. У другій частині висвітлено часи першої польської окупації Львова та

Галичини Казимиром III, а третя присвячена Червенській землі та її трактуванню в польській та українській історіографії.

Цього ж року в американській газеті “Свобода” М. Андрусак опублікував розвідку “Початки й назви Львова й Харкова”, де вкотре розкритикував науковий доробок Я. Рудницького, спростувавши його версії щодо походження назви “Львів” від “Львівгород” та “Харків” від р. “Харків” [266, с. 3]. Цю тему історик продовжував досліджувати і в наступні роки, зокрема у 1962 р. побачила світ його ґрунтовна англomовна розвідка “Львів від початку до 1772 р.” [310, р. 54–148]. М. Андрусак на наступних зібраннях Історично-філологічної секції виголосив доповіді з давньої історії, зокрема “Вибрані проблеми з історії Княжої України”, “Генеза і розвиток східнослов’янських народів”, “Наші королі” (до 700-ліття коронації короля Данила Романовича) [141, с. 30–35].

Значущою подією у науковому житті було відзначення ювілеїв заснування НТШ та УВАН. Так, з 26 по 28 грудня 1953 р. у приміщеннях Колумбійського університету відбувся науковий з’їзд з нагоди 80-річчя заснування НТШ. З’їзд працював у трьох комісіях – точних наук, археології та історичній, де з доповідями виступили Р. Смаль-Стоцький, М. Ветухов, В. Дорошенко, І. Лисяк-Рудницький, В. Шугаєвський. М. Андрусак охарактеризував “Досягнення новітньої української історіографії”. Широкий діапазон тематики виголошених доповідей свідчив про розвиток української науки в діаспорі в різних галузях знань [153, с. 218–219], [329, с. 102].

У 1978 р. НТШ в Америці відсвяткувало своє 30-річчя. З цієї нагоди з 24 по 26 листопада в Нью-Йорку відбувся науковий конгрес товариства, який проходив у двох секціях англійською й українською мовами. Англomовна сесія відбувалася у Колумбійському університеті, де з доповідями виступили О. Пріцак (“Сучасний стан студій України в американських університетах”), Т. Гунчак (“Українська політика і визвольний рух під час Другої світової війни”), М. Богатюк (“НЕП та економічна думка на Україні”). Україномовна сесія під головуванням О. Домбровського засідала у приміщеннях

Українського інституту Америки. Тут із доповідями виступили В. Ленчик (“Проф. Микола Чубатий як історик церкви”), В. Шандор (“Історичний розвиток русинів-українців в Угорщині”), О. Домбровський (“Ранні історичні етапи культурного процесу на землях України”), С. Волянський (“Про генеалогію і геральдику як споріднені науки української історії”). М. Андрусак виголосив доповідь на тему “Концепція Мазепинської держави та проблема українсько-білоруського національно-державного розмежування”. Окрім історичних, проходили сесії правничих і суспільних наук, географії, економії, геології та бібліографії [521, с. 137–138], [331, с. 4].

Як учасник національно-визвольного руху першої чверті ХХ ст., вчений виголосив доповідь “Світла і тіні в українських державних змаганнях” на науковій конференції з нагоди 40-річчя Листопадового зриву, яка відбулася 1 листопада 1958 р. Окрім нього, виступили проф. М. Заклинський (“Листопадові бої у Львові та їх оцінка”), сотник УГА І. Козак (“Українська Галицька Армія – її творення, організація та воєнні дії”), а також генерал-поручник П. Шандрук (“Значення Листопадового Зриву для історії української державності”) [168. – 1958, ч. 208, с. 3].

М. Андрусак також брав участь у заходах із відзначення 100-річчя “Просвіти” в 1968 р. та обраний до редакційної колегії ювілейного збірника, присвяченого 100-річчю заснування Української академічної гімназії у Львові [168. – 1968, ч. 179, с. 3; ч. 227, с. 1], виступав на дводенному Світовому конгресі української вільної науки з доповіддю “Проблеми т. зв. Приазовської Руси та початків Київської держави Русь” [168. – 1967, ч. 211, с. 1, 3]. На науковому конгресі НТШ 23 листопада 1973 р. історик розкрив питання початку християнства в Україні – в новішій українській історіографії [168. – 1973, ч. 210, с. 5].

Учений брав участь також у конференціях, що їх щорічно проводило канадське НТШ у Торонто, зокрема 13 жовтня 1957 р. С. Климник зачитав дві доповіді М. Андрусяка “Історія Української Православної Церкви митр. Липківського” та “Чи заснував митр. Шептицький церковно-археографічну

комісію у Львові в 1943–1944 рр.?». Він виступав на конференціях, присвячених 90-річчю НТШ у 1963 р., а також 100-річчю державності Канади та 50-річчю Української національної революції (1967) [168. – 1957, ч. 189, с. 3; 1963, ч. 192, с. 1; 1967, ч. 189, с. 1].

Як дійсний член Товариства з 1932 р., секретар загальних зборів, активний учасник наукових зібрань, конференцій, з'їздів М. Андрусак мав можливість працювати в управі Товариства, однак, незважаючи на поважний вік, вирізнявся підвищеним темпераментом, схильністю до емоційних, а інколи й некоректних критичних зауважень, створивши собі досить суперечливу репутацію. Згадуючи непростий характер М. Андрусяка, О. Домбровський називав його “вічним революціонером” в негативному значенні цього вислову. У спогадах він писав, що “на терені американського НТШ доходило не раз до прикрих мовних конфронтацій між Чубатим та Андрусяком, які себе майже ненавиділи. Тому, між іншим, Андрусяка не запрошували до Управи. Головним закидом його проти компетентних чинників американського НТШ було те, що, мовляв, вони відступили далеко від академічних традицій Львівського НТШ з доби Грушевського, Франка і Гнатюка та заамериканізувалися” [153, с. 177]. Закиди історика в дечому були виправданими, однак в умовах американської дійсності діяльність НТШ не могла залишатися на рівні львівського періоду.

На противагу вже наявним НТШ і УВАН, напружені відносини між якими не сприяли розвитку історичної науки, виникла ідея створення окремого товариства. Так навколо журналу “Український історик”, заснованого з ініціативи Любомира Винара, у 1965 р. виникло Українське історичне товариство (УІТ). Воно проводило роботу у двох напрямках – науково-видавничому і науково-організаційному, а його збірник “Український історик” уже в 1970-х роках став загальновизнаним органом української наукової історіографії [353, с. 122–133]. У товаристві співпрацювали представники декількох поколінь вчених, із різних українських земель, що належали до різних конфесій та були членами низки

інших наукових установ, що сприяло науковому розвитку загалом. Заради можливості публікуватися в “Українському історику”, членом товариства наприкінці 1960-х років став М. Андрусяк. У листі до його голови Л. Винара від 11 листопада 1966 р. він писав: “Якщо матиму матеріал пригожий для «УІ», пришлю Вам, а якщо надрукуєте, будемо говорити про членство в УІТ” [329, с. 132–133]. Цього ж року в журналі опубліковано рецензію історика на книгу В. Липківського “Історія Української Православної Церкви” [320, с. 95–96].

Редактор “Українського історика” велике значення надавав збиранню та публікації мемуарів, прагнучи запровадити постійну рубрику “Біографічний словник українських істориків”. Л. Винар уважав за необхідне друкувати спогади не лише про політичних діячів, а й українських учених поряд із аналітичним вивченням їхнього доробку. Для реалізації цього задуму він звертався до колег із проханням написати спогади. М. Андрусяка просив згадати співпрацю з М. Грушевським та І. Крип’якевичем. Історик відповів: “Про Крип’якевича я можу написати загально як про дослідника козаччини, Львова і інших місцевостей, знавця історіографії та редактора історичних видань, організатора історичної праці в НТШ, наскільки мені дозволять бібліографічні матеріали, які є в мене; спогади можу написати також, і що вважатимете за відповідне, зможете надрукувати” [329, с. 413], [348, с. 890–895]. Проте побачити світ цим спогадам так і не судилося, а рукопис, що зберігається в архіві УІТ, чекає на оприлюднення. Стосовно матеріалу про М. Грушевського М. Андрусяк зазначив: “Щодо конфлікту Грушевського з Томашівським, можу написати все те, що мені розповідав директор Бібліотеки НТШ Кревецький, який став директором у 1905 р. ще як студент Грушевського після «бунту» проти «аристократії» останнього М. Павлика, що після прогри втратив посаду в Бібліотеці НТШ” [329, с. 413]. Ці події він і пригадав у позитивній рецензії на монографію Л. Винара “Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка (1892–1930)”, опублікованій 1971 р. в “Українському історику” [317, с. 121–122]. На

прохання редактора в журналі побачили світ спогади М. Андрусяка про співпрацю із О. Кандибою (Ольжичем) як редактором “Збірника Українського Інституту в Америці” [329, с. 413–414], [203, с. 110–113].

Варто зазначити, що ніхто з членів редколегії, а тим більше головний редактор, не отримували жодної оплати, як і автори статей. Винятки робили тільки для старших вчених, які жили скромно. Зокрема, у 1980-х роках гонорари за статті та рецензії платили М. Андрусяку, якому на той час було поза 80 років [329, с. 393–394].

Очевидно, скрутне матеріальне становище та амбіції змушували історика брати участь у конкурсах наукових праць, які проводило Українське історичне товариство. Так, у 1971 р. оголошено конкурс на кращі наукові дослідження з політичної, релігійної, культурної, суспільно-економічної чи воєнної історії, вивчення діяльності українських діячів чи установ Львова або Львівщини обсягом не менше 100 машинописних сторінок. Преміальний фонд, який пожертвувала Анна Рижевська, поділили на три премії: першу – 500, другу – 300 та третю – 200 доларів. Авторитетне журі у складі О. Оглобина, Л. Винара та І. Каменецького наприкінці 1973 р. підвело підсумки. Оскільки на конкурс була подана лише праця М. Андрусяка “Єпископ Йосиф Шумлянський і церковна унія Львівської єпархії в 1700 р. з католицькою церквою”, вирішено присудити їй другу премію. В обґрунтуванні, поданому в бюлетені для голосування, І. Каменецький пояснив: друге місце присуджується тому, що, “крім наукової якості, вона не репрезентує нового вкладу в дослідчій праці в тій ділянці, а є перекладом на українську мову з друкованого твору” [329, с. 210–211].

Незважаючи на поважний вік, М. Андрусяк подавав свої праці і на наступні конкурси, зокрема в 1980 р. на науковий конкурс з історії України, фундатором якого став Український літературний фонд ім. Івана Франка в Чикаго. Однак і на ньому нагороду історикові здобути не вдалося. Це викликало обурення М. Андрусяка, який вислав на конкурс власне дослідження зі сподіванням на премію, “бо перебував у скрутному

матеріальному становищі”. Л. Винаряк президент Товариства неодноразово писав вченому, що його праця не була оцінена через невідповідність опублікованим вимогам до конкурсних робіт. Історик пробував свої сили і на Другому науковому конкурсі з історії України, оголошеному 1983 р. Проте цього разу його роботу не прийняли через технічні недоліки, незважаючи на те, що конкурсант пообіцяв третину нагороди віддати на Видавничий фонд УІТ [329, с. 211–213].

Таким чином, у міжвоєнний і повоєнний періоди наукова та громадська діяльність М. Андрусяка проходила в рамках авторитетних українських, польських, відновлених або заснованих в еміграції наукових товариств – НТШ, Українського богословського наукового товариства, Українського історичного товариства, Польського історичного товариства. Свої студії він популяризував у культурно-освітніх (“Просвіта”), військових (“Молода громада”), робітничих (Українське робітниче товариство “Сила”) та інших товариствах. Вчений, не входячи до жодної політичної партії, вдало поєднував діяльність у громадських товариствах із викладацькою роботою.

4. 2. Праця в навчальних закладах, наукових установах, органах влади

Займатися педагогічною діяльністю М. Андрусяк почав одразу після закінчення гуманістичного університету. Шукаючи вихід із скрутного матеріального становища та дбаючи про додатковий заробіток, історик, як уже зазначалося, давав приватні уроки доньці Костя Левицького – Ірині. Окрім цього, він подавав документи до Державної екзаменаційної комісії та після складання необхідних іспитів одержав можливість викладати історію як основний предмет і німецьку мову як додатковий у середніх школах із українською (руською) мовою викладання. Від кінця грудня 1928 р. по кінець червня 1929 р. М. Андрусяк викладав німецьку мову в нижчих класах гуманітарної дівочої гімназії “Рідної школи” та через виклик до польського війська змушений був залишити посаду [169, с. 470–471].

Прагнучи й надалі, крім наукової та громадської роботи, вчителювати, історик у 1934 р. звертався до старшого колеги та наставника М. Кордуби, який на той час перебував у Варшаві, з проханням допомогти влаштуватися на роботу. М. Кордуба писав, що спілкувався у цій справі з професором К. Хилінським, який характеризував М. Андрусяка як “дуже скромного, поважного і працьовитого”, однак, на жаль, із працевлаштуванням допомогти не міг “оскільки в Польщі істориків стільки намножилося, що можна ними обсадити всі учительські посади у всіх державах Європи, і ще оставбися чималий гурт!” [66, арк. 4]. Обидва радили молодшому колезі здобути кваліфікацію зі ще одного предмета, наприклад, української мови, однак, чи опанував він цей фах не відомо. Приватне або гімназійне викладання з науковою працею поєднували багато галицьких учених міжвоєнного періоду.

Шукаючи інших можливостей заробітку, Микола Андрусяк почав викладати в новоствореному університеті Товариства українських робітників “Сила”, що активізувало діяльність в культурно-освітньому, допомоговому та економічному напрямках. Представники товариства за участю української преси та працівників культурно-освітніх установ Львова 25 вересня 1937 р. урочисто відкрили для своїх членів перший Український робітничий університет з метою “розвивати, поширювати й плекати серед українського робітництва духовну і фізичну культуру, дати якнайширше знання-освіту кожному робітникові, який викаже до цього волю, бажання та заслужить собі на це своєю працею й поведінкою як в товаристві так і поза ним” [460, с. 263–267], [448, с. 556–557]. Лекції відбувалися, починаючи з 30 вересня 1937 р., двічі на тиждень – понеділок і четвер з 19.00 по 21.00. Університет мав 160 слухачів, із них 134 чоловіків і 26 жінок. Упродовж 1937–1938 рр. на посаді ректора та викладача історії України цього університету працював М. Андрусяк [539, с. 254], [161, с. 1]. Також викладали о. Йосип Кладочний (історія людської думки, філософія), д-р Володимир Щуровський (наука про людину, гігієна), Іван Тесля (землезнання), Іван Ковалик (мовознавня).

Планувалося також запровадити курс лекцій з літератури, національного виховання, природи, математики, фізики й соціального права.

Після двох місяців діяльності університету дописувач газети “Гомін краю” констатував, що лекції були цікавими й популярними та висловлював пошану робітникам, що “по восьми, дев’яти, а навіть дванадцяти годинній праці приходять на виклади, щоб поширити своє знання й могли тим кращі користі принести своїй Батьківщині” [161, с. 1]. Щодо партійної належності, то представники товариства “Сила” виступали проти заполітизованості робітництва, не поділяючи поглядів ні комуністів, ні соціал-демократів, вважаючи, що українське робітництво повинно бути організоване у своїх національно-професійних організаціях [459, с. 88–93], [460, с. 263–267]. З метою інформування української громадськості про стан товариства організовували громадські конференції, на які запрошували й М. Андрусяка [71, арк. 49]. Однак проіснував університет недовго, його закрили 28 квітня 1938 р. з ініціативи Львівського гродського староства. Уже наступного 1939 р., з приєднанням Західної України до СРСР припинило діяльність й товариство “Сила” [152, с. 54], [459, с. 93], [160, с. 1]. Шукаючи нової роботи, історик вкотре звертався до Кураторії львівського шкільного округу з проханням про посаду вчителя, однак 19 грудня 1938 р. отримав відмову у зв’язку з браком відповідних посад на 1938–1939 академічний рік [38, арк. 132].

Проте початок Другої світової війни, вступ Червоної армії в Західну Україну і її приєднання до СРСР кардинально змінили умови функціонування наукових інституцій в регіоні. Відтак за короткий період на приєднаних західних землях ліквідовано практично всі елементи громадянського суспільства, відображеного мережею політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх, літературно-мистецьких, наукових та інших інституцій, що існували в міжвоєнній Польщі на засадах відносно вільної самоорганізації громадян. Неоднозначно зустрів прихід радянської влади М. Андрусяк, замислюючись над майбутнім: “Я тоді носився з гадкою,

чи покидати Львів і втікати на Захід. Заки я рішився, що мені слід діяти, зайшов у другій половині жовтня 1939 р. іменований совєтською владою ректор львівського університету, київський історик Михайло Іванович Марченко до Бібліотеки НТШ у Львові ще в уніформі совєтського капітана і, представившись працівникам бібліотеки, просив мене як історика зібрати матеріали до історії західно-українських партій та принести йому до канцелярії ректорату львівського університету”, – згадував М. Андрусак [203, с. 110]. Віднайшовши потрібні матеріали, він власноруч передав їх ректорові та попросив прийняти на роботу до університетської бібліотеки помічником Богдана Барвінського. М. Марченко погодився, однак вже 26 жовтня викликав історика та запропонував посаду “помічника проректора” із навчальної частини Львівського державного університету [175, с. 31], [401, с. 292].

Новозатверджений ректор розпочав реорганізацію навчального закладу на радянських засадах. Своїми наказами він обмежив викладацько-наукову монополію польських учених, створивши дві українські кафедри – історії України й історії української літератури. 30 жовтня ректор надіслав деканам усіх факультетів розпорядження про заміну в урядовому листуванні університету польської мови українською. Польські професори львівського університету думали, що їм вдасться зберегти “польський стан посідання”, однак після приїзду до Львова дійсних членів Академії наук УРСР О. Паладіна і М. Калиновича зрозуміли утопічність цих думок. Спеціально до їх приїзду М. Марченко влаштував у залі засідань зустріч київських і львівських професорів, де голова московської комісії професор М. Гагарін зачитав новий статут університету. Невдоволення польської професури спровокувало положення про існування лише однієї польської кафедри – мови й літератури. Літературознавець Ю. Кляйнер просив, “щоб з огляду на те, що поляки втратили всі свої університети, а Львів є осередком польської культури”, дозволити існування трьох окремих кафедр – польської мови, літератури та історії Польщі. Однак М. Гагарін був категоричним: “Мы,

русские, имеем большее право иметь больше кафедр; но мы считаем, что здесь украинская республика и надо прежде всего культивировать украинскую науку и культуру. Будет Польша в составе СССР, тогда будет польский университет, сейчас нет Польши, не надо кафедры истории Польши” [300, с. 3]. Не підтримали поляки й перейменування навчального закладу на честь Івана Франка у січні 1940 р.

Наказом від 31 жовтня ректор зобов’язав “деканів факультетів та помічника проректора д-ра Андрусяка на протязі п’яти днів з дня видання цього наказу укомплектувати факультет складом кваліфікованих викладачів української мови, щоб запровадити з днем 10 листопада 1939 р. на всіх курсах факультетів Львівського державного університету викладання української мови з обов’язковим відвідуванням всіх студентів” [122, арк. 22], [400, с. 81–83], [414, с. 228–242]. Згідно з іншим наказом М. Марченка створено комісію з розгляду заяв у справі зарахування на гуманістичний факультет університету, куди увійшли професори К. Студинський, Є. Курилович, К. Маєвський, М. Андрусяк (від ректорату) та В. Гуфельд (голова) [122, арк. 16].

Фактично М. Андрусяк став посередником між польськими професорами та радянським ректором, і, як він згадував: “Виглядало, що обидві сторони з мене вдоволені. Про мене пішла погослока, що від мене залежить те, щоб дістати якесь становище в університеті, й до мене приходили різні люди, серед них і мої давні знайомі за «посадами», і мої вияснювання, що я не маю ніякого впливу, приймали недовірливо” [203, с. 111].

Однак на посаді помічника проректора М. Андрусяк працював лише до 15 грудня 1939 р., коли був переведений на старшого бібліотекаря університетської бібліотеки з оплатою згідно з бюджетом 1940 р. [122, арк. 128]. За роботу в ректораті вчений отримав 700 крб. за місяць [122, арк. 128]. Тоді університетську бібліотеку очолював Б. Барвінський, а її штат складався з 48 працівників. Напередодні Другої світової війни бібліотечний

фонд зріс приблизно до 400 тис. видань, розширено приміщення (додатково виділено сім залів) [415, с. 103–106]. Проте довго пропрацювати старшим бібліотекарем М. Андрусяку не вдалося [129].

На допитах у НКВС М. Марченко так охарактеризував знайомство та співпрацю з М. Андрусяком: “Проректором по научной части был назначен один из научных сотрудников Научного общества им. Шевченко Андрусяк, которого я знал до прихода в университет только по его научным трудам. Вскоре я узнал, что этот человек связан как в прошлом, так и в настоящем с ОУН (Организация Украинских Националистов), и он, проработав около месяца в должности помощника проректора по научной части, был отстранён мною от этой работы, переведён на работу в библиотеку, но он отказался работать в должности библиотекаря. Дальнейшая его участь мне не известна, слышал, что он ушел на немецкую сторону, куда в то время стремились идти многие украинские и польские националисты” [354, с. 100–101]. Історик міг бути членом ОУН, однак інші джерела цього не підтверджують.

Підсумовуючи українські здобутки в часі радянського “визволення” Західної України, найбільшим можна вважати діяльність університету, який безуспішно намагалося відкрити галицьке українське громадянство від початку ХХ ст. Водночас знищено українську кооперацію, перестали існувати “Просвіта”, “Рідна школа”, незалежна українська преса [300, с. 3]. Безуспішними виявилися спроби керівництва НТШ зберегти інституцію, яка потрапила під пильний контроль уповноваженої комісії з Києва, що розпочала перевірку змісту наукових публікацій членів. 11 листопада 1939 р. Президія АН УРСР скерувала до Львова групу представників – академіків О. Паладіна і М. Калиновича, директора Інституту історії України С. Білоусова та інших для ознайомлення зі станом науково-дослідної роботи, насамперед НТШ. 9 грудня Президія АН УРСР, ознайомившись із рішенням комісії на чолі з О. Паладіним, постановила: перехід НТШ в наявному стані до складу Академії наук – недоцільний. Натомість ухвалила організувати у Львові відділи київських інститутів АН УРСР з метою забезпечення науково-

дослідної роботи в галузі гуманітарних наук. Так, 2 січня 1940 р. створено відділи шести інститутів: історії України, української літератури ім. Т. Шевченка, мовознавства, фольклору, археології, економіки [434, с. 12–13].

Кандидатуру М. Андрусяка розглядали на посаду директора Львівської філії Інституту історії України. Історик згадував, що наприкінці листопада 1939 р. до нього зателефонував один із “реформаторів” НТШ літературний критик Ілля Стебун (Іцко Каценелензон) та запропонував навідатися у справі до його кімнати в “Народній Гостинниці” на вул. Костюшка. Очевидно, М. Андрусяк не міг відмовити. І. Стебун повідомив історика, що, розглянувши біографії і бібліографії праць дійсних членів НТШ, вважає його найповажнішою кандидатурою на керівника Львівської філії Інституту історії з огляду на поважну наукову й громадську діяльність [300, с. 3]. М. Андрусяк припускав, що його кандидатуру міг запропонувати І. Крип’якевич. Однак І. Стебун пригадав йому “поборювання” проф. К. Студинського за його “радянське фільство” та ширення культу Ю. Тютюнника в донцовському “Вістнику” [242, с. 369–371], [290, с. 447–451], 295, с. 228–230], [299, с. 673–675], зокрема статті про Українську галицьку армію та інші, що кваліфікували ідейно-політичні погляди автора як відверто націоналістичні. І. Стебун наголосив, що “радянська влада прощає гріхи й найбільшому грішникові, але той грішник повинен глянути критично не тільки на своє минуле, але й на минуле інших”, закінчивши тим, що історик посідає високе становище, не виключено, що посяде ще вище, але рано чи пізно, мусить скласти таку заяву. І чим швидше це зробить, тим краще буде для нього [203, с. 111], [300, с. 3]. Сам М. Андрусяк негативно ставився до радянської системи та не бачив можливостей для академічної кар’єри за нових обставин, тому відповів: “Я як історик заступав усе той погляд, що минуле слід розглядати об’єктивно, а не під кутом зору сьогочасної політики”. Він розумів, що над ним нависла реальна небезпека арешту.

О. Домбровський припускав, що М. Андрусяк “знаходився в чорному списку советської розвідки, коли йому грозив арешт з приходом советської окупації Львова. Правда, М. Андрусяк був покликаний до військової служби за Польщі й дослужився до рангу поручника. Не виключено, що це могло вплинути на опінію советських чинників про нього, як «небезпечного» для советської «родіни». Советські чинники важили людину на аптекарській вазі, щоб не пропустити якогось «ворога народу»” [153, с. 74–75].

У середині грудня 1939 р. заарештовано військово-політичних діячів Володимира Старосольського, Івана Шендрика, голову “Просвіти” Івана Брика. М. Андрусяк писав: “Я тремтів, що станеться зі мною... Коли повернувся Стебун з Києва і, розділюючи становище в філіялі Академії Наук УРСР, сказав: «Хай Андрусяк готується до тюрми», – я «оформлював» свій переїзд через німецько-советський кордон; коли Стебун довідався, що я на другому боці кордону, сказав: «Слід було його відразу розстріляти»” [203, с. 112].

У перших днях січня 1940 р. М. Андрусяк перебрався до окупованої нацистами Польщі. За сприяння працівників Українського допомогового комітету Миколи Ценка та Лева Дубаса він опинився у Кракові, де оселився в будинку українських біженців. На зібранні культурно-освітніх працівників історик зустрічався з Оленою Телігою та Олегом Кандибою-Ольжичем, який вручив примірник “Збірника Українського наукового інституту в Америці” й відбиток його статті про українську історіографію [203, с.113], [537, с. 321], [539, с. 256–257]. Від імені ветеранів УГА М. Андрусяк 4 вересня 1940 р. у Берліні виголосив прощальне слово на похороні Президента Національної Ради ЗУНР Євгена Петрушевича [513, с. 513], охарактеризувавши його як “людину совершенної чесноти й бездоганности, людину сильних моральних основ, яких уперто тримався” [273, с. 2].

Під час німецької окупації України М. Андрусяк перебував у Києві, де в 1941–1942 рр. дещо активізувалося національно-культурне життя [132, с. 218–226]. На початку жовтня 1941 р. до Києва прибули похідні групи

націоналістів-бандерівців – ОУН(б) і мельниківців – ОУН(м) із метою поживавлення національно-культурного життя міста. Лояльніші до німецької влади мельниківці здобули перевагу в налагодженні умов для функціонування міста. Створено Спільку українських письменників (голова О. Теліга), почав діяти Київський університет (ректор К. Штепа), Союз українського жіноцтва, Український Червоний Хрест. Почали виходити українські газети, зокрема “Українське слово” (редактор І. Рогач), наклад якого сягав 50 тис. [356, с. 181–205].

Київська міська управа, створена 21–22 вересня 1941 р. під головуванням проф. Олександра Оглоблина та його заступника Володимира Багазія, діяла як українська допоміжна адміністрація, “максимально використовуючи задекларовану спочатку окупантами підтримку національному рухові”. Прагнучи налагодити наукову працю, відроджено Академію наук, підпорядковану Відділу культури й освіти Міської управи та взяту на міський бюджет [345, с. 87–90], [131, с. 28–30]. Заступником керівника Відділу з 13 листопада 1941 р. по 1 лютого 1942 р. працював М. Андрусяк.

20 жовтня у приміщенні Будинку УАН (вул. Володимирська, 55) О. Оглоблин скликав нараду у справі відновлення діяльності Академії. На ній ухвалено вважати цей день першим днем відновлення діяльності УАН, призначено Президію, затверджено штат керівників відділів та окремих науково-дослідних інститутів [342, с. 224]. Згідно з наказом від 20 жовтня 1941 р., який підписав завідувач Відділу культури й освіти проф. Костянтин Штепа, виконувачем обов’язків керівника Історично-філологічного відділу призначено О. Оглоблина, директором Археологічного інституту – Н. Полонську-Василенко, а Інституту історії України – М. Андрусяка [131, с. 428–429].

Згідно зі зведеними відомостями в Інституті історії України УАН на посаді старших наукових співробітників працювали О. Оглоблин, К. Штепа, М. Карачківський, Л. Окиншевич, Н. Полонська-Василенко, П. Білик. Кожен

працівник подав наступну інформацію про себе: рік народження, національність, партійність, науковий ступінь, фах, посаду, сімейний стан, кількість шлюбів, чи був репресований, від коли в Києві та чи бажає виїхати з міста. Так, зокрема, дізнаємося, що М. Андрусак на той час був одружений з українкою імені якої не назвав [105, арк. 2].

Від початку відновлення діяльності УАН окремі науково-дослідні заклади опинилися у важкому становищі щодо вирішення як організаційних, так і фінансових питань. Приміщення гуманітарних академічних осередків зовсім не опалювались, головний корпус УАН на вул. Володимирській, 55, в якому перебували інститути зоології, геології, історії України, мовознавства, літератури та фольклору перебував у аварійному стані. З першими морозами вода, що залишилася в радіаторах, почала замерзати, внаслідок чого вся система опалення вийшла з ладу. Працювати у приміщенні доводилося при температурі – 5–8 °С [342, с. 225].

У доповідній записці про стан Інституту та роботу в умовах окупації М. Андрусак писав: “Інститут історії України в системі інститутів Української академії наук займає особливе місце. Він розробляє тематику з історії героїчного минулого українського народу. Інститут має цінну бібліотеку, спільно підібрану, яка дорівнює 25000 томів. Бібліотека в основному збереглась. Лише незначну частину (120 томів) з числа стародруків жидо-більшовики вивезли до Уфи. Туди ж вивезені рукописи незакінчених творів співробітників Інституту. Решта майна (меблі та ін.) повністю збереглась. Інститут має всі можливості до роботи в нових умовах” [342, с. 448], [130, с. 325]. М. Андрусак піклувався про створення історичної бібліотеки на основі зібрання книг колишнього ректора Львівського університету і співробітника Інституту історії України М. Марченка, проте задум не вдалося реалізувати [344, с. 68].

М. Андрусак згадував, що від початків німецької окупації Київ заповнили псевдонаукові “специ” з т. зв. групи Розеберга, а вже у грудні, для ліквідації наукових установ Києва прибув керівник робочої групи

“Наука” фон Франке. На сторінках “Нового українського слова” він цинічно заявляв: “Нема історії України, як і історії українського народу; є тільки історія української території, за яку боролись сусідні великі держави, тепер німецький народ вирішує боротьбу на свою користь” [302, с. 804]. У січні 1942 р. фон Франке розіслав листи до київських наукових установ, де зазначалося: дозволено діяти лише тим інститутам, що мають практичне значення для німців. Обороняючи Інститут історії України та мовознавчі інститути УАН, М. Андрусяк як заступник керівника міського Відділу культури й освіти писав до нього, зазначаючи, що ці установи можуть існувати, бо там працюватимуть безкоштовно, а відділ опікуватиметься приміщеннями. Однак дозволу на таке функціонування не отримав, бо “обербюргермайстер не дозволить Міській управі навіть щонайменший бюджет для цих установ, що повинні зникнути, як німцям не потрібні” [131, с. 484–487].

Фактично, ще не розгорнувши роботи, більшість науково-дослідних інститутів, серед яких й Історії України, опинилися перед загрозою закриття. 22 січня 1942 р. заступник німецького бургомістра Києва Рогавша викликав М. Андрусяка та погрожував арештом, якщо він “вестиме політику” в Києві. Андрусяк заявив, що не може працювати в управі, не маючи можливості боронити українські інтереси перед німцями [152, с. 55]. Згідно з наказом Відділу культури та освіти № 629 від 2 лютого 1942 р. у зв’язку із зменшенням обсягу роботи та потребою реорганізації апарату відділу ліквідовано “секції музеїв, бібліотек і архівів, середніх і вищих шкіл та науково-дослідних установ і секцію віросповідань”, а також скоротити низку посад, серед яких і заступника керівника відділу, яку обіймав М. Андрусяк [104, арк. 77].

Тим часом у міській управі розпочалися арешти запідозрених у підпільній діяльності. Невдовзі розстріляно І. Рогача, В. Багазія, В. Михальського, подружжя Теліг, з якими М. Андрусяк був добре знайомий. Справа видання йому перепустки на виїзд із Києва “застрягла” у німецькій

поліції. Він згадував: “За кілька днів перед моїм від’їздом [26 лютого 1942 р. – *М. Ч.*] виїхала остання група мельниківців з Києва ... Уможливив мій виїзд референт Централі Цукротресту на Київ. Централя була тоді в Житомирі, а її київський референт відсилав автом інженерів-фахівців й вписав в їхню листу й мене. Так я приїхав до Житомира” [302, с. 817].

Священик і громадський діяч Й. Кладочний згадував, як до нього прибув М. Андрусак, блідий і стривожений, зі словами: “Рятуйте! Гестапо на моїх слідах – хоче мене заарештувати. Як це станеться – мене розстріляють”. Й. Кладочний допоміг йому добратися до Житомира. Він говорив: “Якби прочитав це колись М. Андрусак, то пригадав би все, яке то було «времячко», як ми ще молоді були” [530, с. 171]. Про те “времячко” М. Андрусак згадував у публікації “У збуджений в огні столиці України (Славній пам’яті мучеників за Україну в Києві в 1941–42 рр.)”, підписавшись псевдонімом Никон Немирон [530, с. 172].

Працюючи в Києві, М. Андрусак не забував і про наукову діяльність. Він був активним дописувачем газети “Українець”, що виходила в Новоукраїнці (1941) й висвітлювала переважно актуальні на той момент фронтові події та місцеві новини. Історик опублікував у ній матеріали з рідної історії – “Коротка історія України” та “Герб і національна краса України”. У публікації “Що слід знати з рідної історії”, з одного боку, закликав виховувати школярів в українському націоналістичному дусі, а з іншого – “при вивченні історії України слід відмічати всі факти, що зв’язують Україну з Західною Європою, а головню з Німеччиною” [417, с. 339–340], [294]. Історик публікувався також у київській газеті “Українське слово”, де вмістив статті “Церковне питання в Україні” та “У сьому річницю: До 7-ця з дня смерті великою українського вченого М. С. Грушевського”.

У Києві історик написав також розвідку “Історіографія українських державних змагань у 1917–1921 рр.”, де проаналізував перші спроби організації систематичних історичних розглядів української революції й державного будівництва 1917–1921 рр., бібліографічні реєстри, джерела та

історичні нариси, видані в Західній і Радянській Україні, а також за кордоном (Берлін, Варшава, Відень, Париж, Прага). М. Андрусак, як колишній урядовець Бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка, перелічив документи та видання з цієї тематики, що зберігалися в її фондах. Рукопис так і не опублікованого дослідження зберігається в ЦДАВО України у Києві [102].

26 лютого 1942 р. М. Андрусак залишив столицю і перебрався до Львова, де пропрацював бібліотекарем відновленого НТШ (квітень 1942 р.) [25, арк. 71], викладав історію й географію у Першій українській державній гімназії та Вчительській семінарії (1943–1944), історію української Церкви в Греко-католицькій богословській академії (квітень–липень 1944 р.) [152, с. 55–56], [509, с. 466]. Вченому навіть довелося працювати статистиком в Інституті психотехнічних досліджень Львова (до кінця серпня 1943 р.) [152, с. 55–56], [509, с. 466], заснованому в липні 1941 р. на базі закритої з приходом радянської влади Психотехнічної лабораторії. Інститут займався професійною консультацією молоді, залучав до праці психологів, фізіологів та лікарів. Інститут складався з 10 відділів, що діяли в таких напрямках: “вибір знання, психотехнічний підбір, фізіотехнічні досліджування, психоекономічні досліджування ринку праці, організація праці, самоосвіта, протидіяння нещасним випадкам, прикладна реклама, логопедична порада (забереження мови) і теоретичні досліді” [458, с. 369]. Директором інституту призначено провідного фахівця у сфері психології Ярослава Цурковського. Разом із відділом шкільних справ Українського центрального комітету Інститут психотехнічних досліджень влаштовував курси “професійного освідомлення молоді” – учнів 5–7 класів, із господарським відділом – “цикли систематичних консультацій для купців і торгівельних працівників” [458, с. 370].

У березні 1944 р. М. Андрусак взяв участь у нараді щодо збереження історичних документів, на якій були митрополит Андрей Шептицький, майбутній кардинал Йосип Сліпий, архимандрит Климентій Шептицький,

директор Національного музею Іларіон Свенціцький, історики Мирон Кордуба, Іван Крип'якевич, Олександр Оглоблін, Наталія Полонська-Василенко та інші [539, с. 257].

Однак із наближенням фронту життя у Львові ставало все небезпечнішим. Усі, хто не бажав чи не міг залишатися в місті, зайнятому радянськими військами, шукали шляхів виїзду. У цей час Львів покинули Наталія Полонська-Василенко, Олександр Моргун, Олександр Оглоблін, Пантелеймон Ковалів та багато інших. З великими труднощами вдалося залишити місто й М. Андрусяку, який у липні 1944 р. переїхав до Праги, де осередком наукового життя української еміграції був Український вільний університет (УВУ). На філософічному факультеті УВУ тоді викладали Д. Дорошенко, Д. Антонович, М. Андрусяк, Л. Білецький, А. Волошин, Б. Крупницький, І. Мірчук, С. Наріжний та інші [416, с. 29–44]. Від вересня 1944 р. до середини квітня 1945 р. М. Андрусяк також працював у Слов'янському відділі університетської бібліотеки [509, с. 466], [476, с. 39–43].

Проте перебування у Празі не було тривалим – наближалися радянські війська. Постало питання про негайну евакуацію університету, яке не підтримав сенат УВУ. Це стало фатальною помилкою, оскільки відразу після вступу радянських військ до Праги бібліотеку, архів та все майно УВУ конфіскували та вивезли. Університет перестав існувати. Українська інтелігенція, залишаючи усе (книги, рукописи, майно), втікала до Німеччини, намагаючись перетнути чеський кордон раніше, ніж до Чехії вступлять радянські війська.

Після закінчення Другої світової війни М. Андрусяк перебував у таборах для переміщених осіб у Західній Німеччині (Аугсбург), брав участь у культурно-освітньому та науковому житті еміграції другої половини 40-х років ХХ ст. [437, с. 1075–1076]. У цей час Мюнхен став осередком наукового, суспільного і політичного життя української еміграції, де за підтримки громадськості, німецьких державних установ (Міністерства освіти

Баварії, Міської управи) та американського військового правління Баварії, відновив діяльність Український вільний університет. Уже восени 1945 р. йому надали приміщення і започатковано заняття на двох факультетах – філософічному та права й суспільних наук. Відновилися наукова та видавнича діяльність. У перші роки тут працювали Леонід Білецький, Юрій Бойко, Ілля Витанович, Василь Гришко, Борис Крупницький, Володимир Кубійович, Олександр Оглоблін, Віктор Петров, Наталія Полонська-Василенко, Володимир Янів та інші. Зокрема, М. Андрусак від січня 1946 р. до червня 1948 р. читав курс “Історія козаччини” [531, с. 5], [355, с. 288–290], [476, с. 39–47], [447, с. 14–16], [551, с. 142]. У мюнхенський період М. Андрусак написав низку праць, які здобули популярність як серед науковців, так і студентів, зокрема раритетні видання його університетських лекцій [227], [228], [229], [281], [254].

13 серпня 1946 р. відновлено діяльність Церковно-археографічної комісії (ЦАК) при Апостольській візитатурі в Мюнхен-Пассінг. Її засновано з ініціативи митрополита Андрея Шептицького ще у Львові 1944 р., однак тоді воєнні події перешкодили роботі цієї установи. На засіданні 28 серпня 1946 р. до її складу ввійшли представники української богословської та історично-філологічної науки, дійсні члени ЦАК – Микола Андрусак, Дмитро Дорошенко, Василь Ленчик, Іван Мірчук, Олександр Оглоблін, Домет Оляничин, Наталія Полонська-Василенко, о. Йосафат Скрутень, о. Павло Хрущ, Вадим Щербаківський. Головою комісії обрали Олександра Оглобліна. Члени-творці Церковно-археографічної комісії наголошували, що її мета – “наукове дослідження історії української Церкви в аспекті об’єктивної аналізи причин роз’єднання колись єдиної української Церкви з глибокою вірою в її майбутню єдність”. Вони прагнули вивчати історію України в загальному розрізі східноєвропейської історії [426, с. 125], [447, с. 54–55], [352, с. 36].

У грудні 1948 р. в Мюнхені відбувся III з’їзд Ліги українських політичних в’язнів, який провів В. Янів. Робота культурно-освітнього відділу

управи Ліги зосереджувалася переважно в Українському вільному університеті в Мюнхені. У Науково-дослідному інституті української мартирологів (НДІУМ), який очолював О. Оглоблін, працювали П. Курінний, Н. Полонська-Василенко, В. Янів, М. Андрусак та інші [437, с. 1075–1076].

Після Другої світової війни союзники уклали низку угод про репатріацію переміщених осіб. 1946 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила рішення про повернення біженців на батьківщину. Це спричинило нову хвилю еміграції переважно до США, Канади, Аргентини, Бразилії [500, с. 211–216]. Побоюючись примусового виселення до СРСР (з усіма можливими наслідками) виїжджали за океан й українські учені. У середині 1949 р. до США перебрався й М. Андрусак.

Окрім діяльності в НТШ та Українському історичному товаристві, науково-видавничої праці історик заробляв на життя викладацькою роботою, зокрема в Університеті українознавства при НТШ в Америці, ініційованому Асоціацією професорів УВУ з метою допомоги українським студентам американських університетів і колегій, а також всім охочим доповнити та всебічно розширити знання минулого та сучасного України. Свою діяльність університет розпочав восени 1954 р. влаштуванням курсів та семінарів. Навчання мало тривати вісім семестрів у рамках п'яти відділів (мовно-літературний, історично-правничий, мистецький, публіцистичний, економічний) з кінцевим дипломним іспитом та колоквіумами. Директором Університету українознавства на початку 1955/56 академічного року обрано Василя Лева.

Виклади відбувались у світлицях Дому української культури при НТШ у Нью-Йорку. Зимовий семестр мав три курси: 25–28 листопада 1954 р. з інавгурацією; 24, 26–29 грудня та 4–7 лютого 1955 р. Весняний семестр два: 8–11 квітня та 17–19 червня 1955 р. Семінари проводилися по суботах в бібліотеці НТШ, де студенти мали змогу ознайомитися з необхідною літературою [168. – 1955, ч. 231, с. 2, 3]. Щоб не перевтомлювати студентів,

організатори узгодили регламент лекцій – щовечора відбувалося по три лекції тривалістю 40 хвилин кожна з невеликими перервами [168. – 1955, ч. 13, с. 2].

На інавгураційному засіданні 25 листопада 1954 р. лекції прочитали: Р. Смаль-Стоцький (Українознавство у світі), М. Андрусак (Наукова й політична діяльність М. Грушевського. З приводу 20-річчя з дня його смерті), А. Яковлів (Вступ до історії українського права). Наступного дня слухачі мали нагоду слухати лекції М. Зайцева (Енергетика України), М. Величковського (Економіка України) та М. Андрусяка (Історія України). Другий курс викладів у зимовому семестрі розпочався 24 грудня 1954 р. доповіддю В. Січинського (Вступ до історії українського мистецтва). Наступними виступили В. Лев (Українське письменство після Першої світової війни) та М. Андрусак (Українська історіографія). Огляд української історіографії історик продовжив і на наступному засіданні, 26 грудня. Вчений викладав і на подальших курсах, зокрема 29 грудня 1956 р. охарактеризував “Мадярсько-українські взаємини в минулому”.

1955 р. М. Андрусак запросили викладати історію України в Українському технічному інституті – першій українській вищій школі у США, затвердженій департаментом освіти штату Нью-Йорк, що давала вищу освіту за програмами американських коледжів [168. – 1954, ч. 226, с. 1; 1954, ч. 173, с. 3], [533, с. 2], [509, с. 466]. Очолювали інститут президент, декан і професорська рада, викладати запросили професорів українських вищих шкіл, що перебували в Америці, та професорів американських університетів. На час відкриття у 1954 р. інститут мав два відділи – економічний і школу політичних наук, згодом у 1958 р. відкрито ще інженерний, філософічний та низку короткотермінових курсів [168. – 1958, ч. 98, с. 5; 1954, ч. 168, с. 3].

З 1959 р. історик викладав російську, німецьку, французьку мови та історію Росії в Північному Огайському університеті в м. Ейді, коледжі св. Вікентія у м. Лейтробі (Пенсильванія), Волш коледж у Кентоні (Огайо), Паблік гай скул у м. Данкірк (Нью-Йорк), Есампшен коледж у Вустері

(Масачусетс), Райо гренд коледж (Огайо), Вінсенському університеті (Індіана), Акронському університеті [152, с. 56]. Останній з них закінчили троє його дітей – доньки Олександра і Зиновія та син Ярослав. Зиновію у 1967 р. обрано “Міс Акрон”. Обидві доньки історика здобули ступінь бакалавра з англійської мови та мистецтва й викладали в американських середніх школах [152, с. 56], [168. – 1967, ч. 55, с. 1]. Останні роки Микола Андрусяк прожив з родиною у м. Акроні (штат Огайо). Помер 25 січня 1985 р., похований у м. Бостон (штат Массачусетс) [509, с. 466], [444, с. 139]. Кошти на похорон виділило НТШ [168. – 1985, ч. 96, с. 4].

Отже, в післявоєнний період, перебуваючи в еміграції, М. Андрусяк активно включився в культурно-освітнє та наукове життя української громади Європи й Америки. На основі лекцій, прочитаних студентам Українського вільного університету в Мюнхені, вчений видав тритомну “Історію козаччини” (1946), був не тільки активним членом НТШ, Українського історичного товариства та дописувачем його друкованого органу – журналу “Український історик”, а й видатним дослідником історії, організатором науки і популяризатором наукових знань.

РОЗДІЛ V

ОСНОВНІ НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

5. 1. Українське козацтво і церковно-релігійні відносини у XVII – першій чверті XVIII ст.

Наукові зацікавлення Миколи Андрусяка різнопланові й охоплювали широке коло питань. Вчений досліджував минувшину княжої доби, Гетьманщини, проблеми церковної історії XVII – першої чверті XVIII ст., суспільно-політичні рухи в Галичині XIX – початку XX ст., національну історіографію, генеалогію, геральдику, ономастику, писав біографічні нариси, краєзнавчі розвідки. У цьому параграфі розглянемо його публікації, присвячені проблемам історії України XVII–XVIII ст., які він розробляв у 30-х роках паралельно з вивченням національно-культурного руху в Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст.

Першою ґрунтовною науковою студією 25-літнього історика-початківця стала стаття про перемишльського православного шляхтича Івана Хлопецького. На основі опрацьованого комплексу джерел учений довів, що він був обраний кандидатом на перемишльське православне єпископство у 1632 р. та отримав королівську номінацію, однак у 1633 р. помер, не отримавши митрополичого висвячення [224, с. 130–140]. М. Андрусяк також зазначив, що в літературі існувала думка про надання королівського привілею на кафедру та його смерть у 1611 р. Він підтверджував погляди дослідників, що І. Хлопецький за підтримки перемишльської православної шляхти справді прагнув обійняти перемишльську кафедру, проте привілей на неї тоді одержав уніат Афанасій Крупецький. Історик також спростував твердження, що “Шишка” – друге родове прізвище Хлопецьких [224, с. 140]. Публікація в такому авторитетному виданні як “Записки НТШ” стала доброю заявкою майбутнього наукового росту. Відзначимо, що її появі посприяв І. Крип’якевич, зреферувавши дослідження на засіданні Історично-філософської секції НТШ [29, арк. 50].

У своїх публікаціях М. Андрусак повернув із забуття імена священнослужителів, які, крім церковної, займалися духовно-просвітницькою діяльністю, пропагуючи національну ідею [508, с. 71–75], [455, с. 25]. Це перш за все дослідження, присвячені митрополитові Юрієві Винницькому, крилошанину Іванові Могильницькому, митрополитові Михайлу Левицькому, священникові Осипу Лозинському та іншим [212, с. 325–326], [213, с. 180–204], [253, с. 18–24], [188, с. 69–80]. Однак найбільшої слави вчений досягнув дослідженням релігійно-церковної, військової та політичної діяльності Йосифа Шумлянського – неординарної особистості, що впродовж понад чверть віку був своєрідним містком між православно-візантійською і католицько-латинською цивілізаціями. Таємно задекларувавши перехід до унії ще в 1677 р., він довго очолював одну з найбільших в Україні Львівську православну єпархію і лише 1700 р. офіційно став греко-католиком.

Навчаючись у Львівському університеті, М. Андрусак зацікавився функціонуванням Уніатської Церкви в XVII ст. та з дозволу С. Закшевського почав вивчати недосліджені матеріали львівських архівних збірок до життєпису єпископа Йосифа Шумлянського [169, с. 469]. Невдовзі після захисту докторату, вийшла його монографія, де вперше в історичній науці комплексно досліджено постать владики. Ця польськомовна праця обсягом понад двісті сторінок складається зі вступу, трьох основних розділів та висновків. У вступі М. Андрусак охарактеризував архівні та опубліковані джерела й подав короткий історіографічний огляд проблеми. Перший та другий розділ присвячено церковно-пастирській діяльності львівського єпископа у 1667–1708 рр., а в третьому проаналізовано його політичну діяльність і стан маєтностей. Історик комплексно дослідив постать єпископа: подав біографічні відомості, охарактеризував усі сфери церковно-релігійного життя та національно-культурної діяльності, з'ясував боротьбу за єпископську кафедру, відносини з Львівським братством [309]. До заслуг історика можна віднести ґрунтовне вивчення світського періоду життя

владики і першопричин його боротьби за львівську кафедру. Фактологічно проілюструвавши її витoki та перебіг, автор зробив висновок, що вона була наслідком хаосу, який панував у тодішній Православній Церкві, зокрема залишками норм звичаєвого права, тобто вільного вибору владик з-поміж світських людей [309, s. 63–65]. На думку інших дослідників цього питання – І. Франка, Ю. Пелеша, зазначає С. Біла, боротьба точилася між партією католиків-уніатів, представником якої був Йосиф Шумлянський, і партією православних, яку очолювали Антоній Винницький і Єремія Свистельницький [335, с. 43–45].

У монографії реконструйовано також відносини Й. Шумлянського з Львівським ставропігійським братством, зокрема досліджено причини непорозумінь і суперечок, а також наведено факти відкритої боротьби між єпископом і братством. М. Андрусяк вважав, що основним їх мотивом були спроби підпорядкувати братство владиці, які в підсумку виявилися невдалими [309, s. 135–136].

Останній розділ монографії присвячено політичній діяльності, де висвітлено дипломатичні місії Й. Шумлянського до правобережного гетьмана Петра Дорошенка 1671, 1672 та 1674 рр. з метою примирення гетьмана з Польщею. М. Андрусяк відзначив також неоднозначність політичної діяльності владики, зокрема звернення до російського царя з проханням захисту православних у Речі Посполитій і водночас спроби схилити гетьмана Івана Мазепу на бік Польщі. Підсумовуючи, автор зазначив, що у своїй діяльність єпископ виступав провідником польських інтересів, він, все ж, таки відстоював національно-культурні інтереси власного народу [309, s. 174].

Праця М. Андрусяка неабияк зацікавила тогочасне наукове середовище, що засвідчили численні рецензії та відгуки. Першим досить високо оцінив монографію богослов і педагог, дійсний член НТШ Андрій Іщак, вказавши водночас на деякі недоліки, зокрема невикористання матеріалів російських і римських архівів [395, с. 306–308]. Фаховий науковий рівень монографії

відзначив й інший вчений – О. Деруга. Найбільшим недоліком дослідження він уважав ігнорування праць російських істориків Є. Шмурло, Ф. Тітова, С. Кургановича та інших, а також не залучення кореспонденції польських нунційів XVII ст. із польських і римських архівів. Не погодившись з деякими висновками М. Андрусяка, він відзначив, що в діяльності єпископа завжди переважали політиканство й кар’єризм, а не оборона Церкви [544, с. 373–389]. Розкритикував монографію також дослідник українського права та історії Церкви В’ячеслав Заїкін, вказавши на не зовсім задовільну джерельну базу та неврахування низки історичних праць, а також зазначив деяку її тенденційність [383, с. 1–16]. Однак були й цілком позитивні рецензії та огляди, зокрема надрукована у “Квартальнику історичному”, автора, що підписався криптонімом “Х. У.” [553, с. 690–691].

Серед неопублікованих матеріалів редакції газети “Нова зоря” зберігся рукопис рецензії отця-василіяна, капелана Легіона УСС і УГА, письменника Макарія Каровця. Рецензент високо оцінив дослідження молодого історика, наголосивши на використанні українських, російських, польських, латинських та німецьких джерел із фондів львівських та краківських архівів, бібліотек і музеїв. Він охарактеризував автора як “солідного та совісного історика”, праця якого “дає багато історичного світла на життя Церкви на Україні” [86, арк. 80–87].

Проте, на думку сучасної дослідниці С. Білої, поза увагою М. Андрусяка залишився значний фактологічний матеріал. Зокрема, недостатньо вивчені мотиви і мета релігійної та політичної діяльності Й. Шумлянського, її об’єктивна зумовленість. Не маючи доступу до римських архівів, автор не міг ґрунтовніше проаналізувати унійну програму львівського владики й ставлення до неї Рима, католицьких та уніатських кіл, відносини з папськими нунціями та Апостольською столицею [336, с. 59].

Праця Миколи Андрусяка не втратила наукової вартості й досі. Сучасні дослідники історії Церкви Ігор Сковчиляс та Світлана Біла, а також Гетьманщини Олександр Гуржій і Тарас Чухліб вважають: попри певні

недоліки, монографія залишається неперевершеним зразком написання біографічного нарису про галицьких владик і найціннішим дослідженням внутрішнього життя Православної Церкви в Галичині та суспільного й політичного контексту функціонування її організаційних структур другої половини XVII – початку XVIII ст. [494, с. 58], [365, с. 286–291].

В іншому дослідженні “Боротьба за єпископську кафедру”, що спершу побачило світ 1935 р. у “Записках ЧСВВ”, а згодом вийшло окремою брошурою, М. Андрусяк описав події затятого суперництва між Й. Шумлянським, А. Винницьким та Є. Свистельницьким за львівську єпископську кафедру упродовж 1667–1676 рр. Досягненням автора стало виявлення, опрацювання та публікація архівних матеріалів, що становлять основу джерел теми [171, с. 85–136]. Проте більша частина документів, зокрема за 1669–1674 рр., не була опублікована і збереглася у рукописі [100]. Ще одна праця історика, що так і не побачила світ, – написана приблизно у 1939 р. розвідка “Участь львівського владика Йосифа Шумлянського у міжнародній політиці України, Польщі, Москви”. У ній він зазначив, що в політичній діяльності єпископ виступав як агент польського уряду та навів приклади, на підтвердження. Зокрема, у 1671–1675 рр. владика був посередником у переговорах між гетьманом П. Дорошенком та коронним гетьманом Я. Собеським. М. Андрусяк зазначив, що за гетьманування І. Самойловича та І. Мазепи, мріючи про митрополичий престіл, владика виконував двозначну роль: з одного боку, посилав посольство до І. Мазепи з пропозицією приєднатися до Польщі, а з іншого – надсилав листи до Москви із запевненнями у вірності та прихильності. Зазнавши краху своєї дипломатії та рятуючись від гніву царя, єпископ звинуватив у всьому польського короля [336, с. 393]. Підсумовуючи діяльність Й. Шумлянського, М. Андрусяк назвав її в основному суперечливою, оскільки єпископ керувався не патріотичними мотивами, а політичною кон’юнктурою та меркантильними інтересами типового представника шляхти [94].

Перебуваючи в еміграції, М. Андрусак друкувався у зорієнтованому на аудиторію богословів і науковців кварталнику “Логос”, який видавали редемптористи. Засновником і редактором журналу був перший митрополит УКЦ у Канаді Максим Германюк, а перелік його авторів – Євген Вертипорох, Володимир Дорошенко, Олександр Домбровський, Григорій Лужницький, Ісидор Нагаєвський, Олександр Оглоблин, Микола Чубатий – свідчить про високий науковий рівень часопису [441, с. 325–327]. У ньому оприлюднено також невеликий за обсягом науково-популярний нарис М. Андрусяка з історії Львівської єпархії XVI – початку XIX ст., що був амбітною спробою подати її минуле в позаконфесійному дискурсі, з опертям на тогочасну найновішу літературу й уведені до наукового обігу в XX ст. джерела.

У 1978–1979 рр. у “Логосі” опубліковано дослідження М. Андрусяка “Львівський єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об’єднання церков” [323, с. 292–308], у якому підсумовано багаторічні студії пастирської й політичної діяльності цієї унікальної постаті Руської Церкви останньої третини XVII – початку XVIII ст., розпочаті ще в міжвоєнний період. Врахувавши зауваження О. Деруги, історик проаналізував джерела римських архівів та на їх основі відтворив перебіг переговорів єпископа з Римською курією й польським урядом. Двадцятирічне вагання львівського владики щодо прийняття унії вчений пояснив прагненням домогтися від польського уряду та Рима виконання всіх унійних умов, зазначених у Королівській декларації 1681 р. Погоджуємося з твердженням С. Білої, що історик слушно зазначив: Й. Шумлянський у діяльності керувався не духовними цінностями, а зовнішнім боком релігійних справ, тобто порядком й організацією духовенства і духовних структур [336, с. 61].

Перебуваючи за кордоном, вчений продовжував публікувати й інші статті з церковно-історичної тематики, зокрема “Греко-католицьке духовенство в українських національних змаганнях (XVIII–XIX)”, “Початки християнства в Україні” та інші [188, с. 69–80], [267, с. 5–14].

Поряд із церковно-релігійною історією українських земель у науковій спадщині Миколи Андрусяка одне з чільних місць займають дослідження Гетьманщини XVII – першої третини XVIII ст. Серед значної кількості опублікованих праць козацькій тематиці, за нашими підрахунками, присвячено близько сорока монографій, статей та рецензій, частину з яких неодноразово перевидавали як за життя історика, так і після його смерті. Більшість із них присвячені правобережному козацтву кінця XVII – першої третини XVIII ст., зокрема, гетьмануванню Павла Тетері, Петра Дорошенка, Івана Мазепи.

Досліджувати цю тематику молодий історик, очевидно, розпочав за підтримки вже знаних на той час І. Крип'якевича, М. Возняка, І. Кревецького. До того ж, ювілей з дня народження І. Мазепи актуалізував появу низки наукових статей, присвячених біографії та державотворчій діяльності гетьмана. Незважаючи на значну кількість публікацій, одним із дискусійних питань і досі залишається рік народження І. Мазепи. Вчені, які зверталися до цього питання, подавали різні датування: М. Костомаров наполягав на 1629 р., М. Возняк – на 20 березні 1632 р., Ф. Уманець називав приблизно 1633 р., І. Борщак – близько 1640 р., А. Єнсен – близько 1638–1645 рр., О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко – 1639 р. тощо [518, с. 28–37]. У 30-х роках на сторінках видань НТШ у Львові, “Червоної Калини” та “Просвіти” розгорнулася гостра дискусія з приводу достовірності кожної із запропонованих дат. Не залишилося це питання і поза увагою Миколи Андрусяка, який вслід за Михайлом Возняком і Павлом Хрущем датою народження гетьмана вважав 20 березня 1632 р. [181, с. 22–44], [209, с. 284–290], [325, с. 287–288]. Це питання залишається нез’ясованим і донині, хоча більшість істориків, услід за О. Оглоблином, роком народження гетьмана вважають 1639 р., з огляду на згадки, що під час Полтавської битви І. Мазепі було сімдесят.

1933 р. Микола Андрусяк зробив огляд літератури, присвяченої постаті гетьмана, що вийшла у 1932–1933 рр. [209, с. 284–290], охарактеризувавши

праці М. Возняка, І. Борщака, Б. Крупницького, М. Голубця, П. Хруща та інших. Рецензуючи роботу Б. Крупницького “Гетьман Мазепа в освітленні німецької літератури”, він зазначив, що автор проаналізував повідомлення у німецьких часописах про події 1687 р. в Україні, взаємини між Мазепою і Палієм, біографічні відомості, відгомін у німецькій пресі з приводу переходу гетьмана на швецький бік. Дослідження І. Борщака та Р. Мартеля “Іван Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана” в перекладі М. Рудницького М. Андрусак гостро розкритикував, зазначивши, що цей роман не можна вважати за наукову історичну студію, оскільки “документальний матеріал губиться серед перекручених фактів та безосновних фраз” [209, с. 290]. Згадав історик також праці М. Возняка “Коли народився Мазепа” та П. Хруща “Дата народження Мазепи”, автори яких на основі аналізу джерел намагалися відновити цю дату. Підсумовуючи огляд, М. Андрусак пояснював, що така кількість праць зумовлена ювілейним роком гетьмана та убачав у їх появі надію на з’ясування спірних питань щодо діяльності Мазепи [209, с. 284–290].

Не залишився осторонь дискусій щодо життєпису та політичного портрета І. Мазепи – однієї з найдраматичніших та найзагадковіших постатей в історії України, видатного полководця, громадського й культурного діяча і М. Андрусак. З 1932 р. почали виходити перші його публікації, присвячені гетьманові [251, с. 377], [226, с. 340], [189], [191], [184], [221], [265]. У статті “Нордберг про Мазепу” подано згадки про приїзд Мазепи до квартири Карла XII в Горках біля Новгорода Сіверського, залишені духівником шведського короля Юрієм Андрієм Нордбергом. Він описав зовнішність і манери українського гетьмана, який “мав уже понад 70 літ, одначе його очі блистіли, як вогонь... Притім говорив він надзвичайно розумно та чемно” [251, с. 377]. М. Андрусак процитував також інформацію Нордберга з праці “Історія Карла XII” про смерть і похорон Мазепи, не наводячи аналізу та коментарів до інтерпретації цього джерела.

Іншим, помітним, дослідженням історика стала публікація в “Записках НТШ”, що висвітлювала зв’язки Івана Мазепи зі Станіславом Лещинським і Карлом XII [216, с. 35–61]. М. Андрусяк проаналізував зовнішню політику Мазепи, відносини Гетьманщини з Запоріжжям і Правобережжям, відтворив налагодження та шляхи розвитку зв’язків із Швецією й Польщею. На підставі опосередкованих свідчень він реконструював зміст українсько-польсько-шведських домовленостей, зазначивши, що у зовнішньополітичній діяльності гетьман керувався насамперед національними інтересами, прагнув повного визволення України з-під московської влади та повернення давніх козацьких прав і привілеїв. Історик, застерігаючи себе від майбутньої критики, відзначав, що висвітлити політичну діяльність І. Мазепи можна лише віднайшовши невідомі досі джерела, які пропонував шукати не лише в українських, а й російських та польських архівних збірках. Також додав, що напевно чи такі матеріали знайдуться в досить ретельно опрацьованих шведських архівах [216, с. 60–61]. Зауважимо, що справжній зміст тристоронньої угоди між І. Мазепою, С. Лещинським і Карлом XII залишається невідомим, оскільки оригінал її не зберігся, а переговори були таємними [486, с. 281]. З позитивними рецензіями публікації М. Андрусяка “Зв’язки Мазепи із Станіславом Лещинським і Карлом XII” виступили В. Заїкін та Б. Крупницький [554, s. 501–503], [548, s. 215–216].

У 1934 р. історик підготував ще одне дослідження – “Іван Мазепа – гетьман обох сторін Дніпра”, яке, на жаль, залишилося в рукописі [41]. Однак невдовзі, 1938 р., М. Андрусяк опублікував монографію “Мазепа і Правобережжя”, що відображала взаємини гетьмана та Семена Палія. Вчений вважав добу Мазепи, як і саму постать гетьмана, найсуперечливішими проблемами в українській історіографії. Цьому сприяли історичні обставини, які склалися після Полтавської битви 1709 р. Царський уряд робив все можливе, щоби сфальшувати роль І. Мазепи в історії України. М. Андрусяк переглянув зовнішні обставини того часу й тенденції внутрішньої політики не тільки періоду гетьманування І. Мазепи, а і його попередників та

наступників, подавши гетьмана як вірного й гідного послідовника Богдана Хмельницького та Петра Дорошенка, що ставив за мету за допомогою Семена Палія приєднати Правобережжя до Гетьманщини та стати гетьманом “обох сторін Дніпра” [233].

Оскільки у 30-х роках ХХ ст. питання приєднання Правобережної України до Лівобережної, а також взаємини І. Мазепи з фастівським полковником С. Палієм не були докладно висвітлені, дослідження М. Андрусяка, що заповнювало цю прогалину в історіографії, не залишилося поза увагою його колег. Так, у листі до М. Андрусяка від 19 травня 1938 р. Д. Дорошенко, дякуючи за отриманий примірник видання, зазначив, “що до пізнання політики Мазепи вона [книга – *М. Ч.*] подає багато світлих і ясних думок, я сам тепер взявся до її читання, а коли буде де, то поділюся своїми міркуваннями з її приводу і з ширшою громадою. Шкода, що примітки винесені на кінець тексту, це утруднює читання, бо весь час треба перегортати книжку, але ж, очевидно, це не Ваша вина, а видавництва” [64, арк. 19].

Не оминув увагою наукову діяльність колеги тоді ще молодий історик, а згодом професор Гарвардського університету, директор Інституту сходознавства НАН України О. Прицак. У рецензії він високо оцінив працю “Мазепа і Правобережжя”, відзначив, що М. Андрусяк, дослідивши взаємини І. Мазепи і С. Палія, аргументовано спростував версію, нібито гетьман був представником козацької аристократії, а С. Палій – бідного козацтва. Причину зближення І. Мазепи і С. Палія історик означив прагненням об’єднати правобережне і лівобережне козацтво, а розрив відносин вбачав у впливах на гетьмана лівобережної старшини і С. Самуся, які очорнювали фастівського полковника перед І. Мазепою [479, с. 35–36]. Це дослідження історика прорецензував у “Сьогочасному й минулому” Михайло Антонович, назвавши роботу “дуже солідною та цікавою, написаною при чималому використанні архівного незнаного ще матеріялу” [436, с. 80–81]. Відгук на монографію опубліковано також у варшавському часописі “Бюлетень

польсько-український” (автор підписався криптонімом “К. S.”) [547, s. 437–438].

Іншу невелику замітку М. Андрусяка “Гетьманський уряд і панахида по Мазепі в Києві 1918 р.” декілька разів передруковували різні періодичні видання. Вона відображала ставлення уряду Павла Скоропадського до панахиди за І. Мазепу в Софійському соборі у Києві, що відбулася з ініціативи Українського військового товариства “Батьківщина”, яке заклиало всіх свідомих українців взяти в ній участь. Автор процитував протокол засідання Ради Міністрів з приводу свята пам’яті гетьмана Івана Мазепи (від 9 липня 1918 р.), на якому вирішено, що “з канонічного погляду відправлення панахиди по гетьмані Мазепі не може бути допущено, поза як над ним було проголошено церковне прокляття. Щодо встановлення 10 липня... національного свята і в цей день не працювати в урядових установах – відмовлено, бо роль Мазепи в історії спірна. Рада Міністрів визнала небажаним, щоби хто-небудь з її членів був присутнім на панахиді” [185, с. 1]. Цим фейлетоном автор прагнув привернути увагу до ставлення гетьманського уряду до пам’яті українських визвольних змагань, не схвалюючи такі його дії, однак не критикуючи їх, а навівши цитати з джерел. Серед матеріалів редакції газети “Нова зоря” збережено машинопис рецензії невстановленого автора на цю публікацію. Він вважав її “новою грудочкою грязі, киненою на свіжу історію гетьманського правительства Великої України” [87, арк. 1–4].

1939 р. у спеціальному томі варшавських “Праць Українського Наукового Інституту”, присвячених І. Мазепі, опубліковано статтю М. Андрусяка “Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч” [183, с. 69–87]. Її текст апробовано на засіданні Комісії нової історії України ще 5 лютого 1937 р. [138, с. 48]. У ній вчений зазначив, що в історичну науку гетьман увійшов як керманіч протимосковського зриву, який, на жаль, не увінчався успіхом, і Мазепа – політик затіняв Мазепу – культурного діяча, хоча його діяння на цій ниві були значними і вартими уваги дослідників. Тому він

поставив за мету зібрати розпорошені відомості щодо культурної діяльності гетьмана. Робота вченого за тематичним принципом розбита на шість невеликих розділів, що відображають меценатську діяльність І. Мазепи – будівництво й оздоблення соборів і церков, нового приміщення Києво-Могилянської академії, розвиток та піднесення книговидавництва й мистецтва (архітектури, різблення, малярства, гравюри, орнаментики, ужиткового мистецтва). У фундаціях гетьмана дерев'яне будівництво відійшло на дальший план, з'явилися перші муровані дзвіниці на території Гетьманщини і поверхові будинки козацької старшини, зокрема дім Мазепи в Чернігові, Петра І на Подолі в Києві, будинок друкарні Києво-Печерської Лаври тощо. Як освічена людина та книголюб, у Батурині гетьман мав власну добірну бібліотеку, значну частину якої укомплектовано латинськими книгами. Подібно до матері, ігумені київського Вознесенського монастиря, Марії Магдалини, Іван Мазепа обдаровував богослужбовими книгами собори й церкви, а також бібліотеку Київської академії [181, с. 22–44].

Отже, на основі зібраного матеріалу М. Андрусак подав гетьмана не лише як політичного, а й громадського та культурного діяча, показавши його піклування усіма культурними потребами доби та засвідчивши, що присвячені йому панегірики не були голослівними. Зважаючи на актуальність, цю роботу історика неодноразово передруковували: спершу празький журнал “Пробоем” (1942), а згодом – “Пам'ятки України” (1991) [181–183].

У 30-х роках в авторитетних львівських періодичних виданнях “Діло”, “Літопис Червоної Калини”, “Вістник”, “Життя і знання” побачили світ численні публікації М. Андрусяка з викладом нового бачення боротьби між гетьманом Петром Дорошенком та кошовим гетьманом Петром Суховієм у 1668–1669 рр., а також історію правобережного козацтва другої половини XVII ст., зокрема гетьманування П. Тетері. Молодий автор консультувався у науково-видавничих справах зі старшим колегою І. Крип'якевичем, регулярно подаючи козакознавчі розвідки до “Записок НТШ”. Зокрема, він

радився чи варто надсилати матеріали, присвячені гетьману П. Тетері, до київського суспільно-політичного, громадського журналу “Україна”, чи краще об’єднати їх зі статтею “Павло Тетера та Львівська Ставропігія” під спільним заголовком “Матеріяли до П. Тетери” і подати до “Записок НТШ” [30, арк. 1–1 зв.]. Що порадив М. Андрусякові досвідчений колега – достеменно невідомо. Однак розвідка та джерельні матеріали, присвячені гетьманові, таки побачили світ у львівському науковому виданні [255, с. 181–188]. Дослідження молодого науковця опубліковано в “Записках НТШ” поряд із роботами світил української науки: М. Грушевського, К. Студинського, І. Крип’якевича, М. Возняка та інших. Ймовірно, автор подав студію і до “України”, але через припинення видання вона так і не вийшла [451], [523, с. 27–29]. Як дописувач часопису “Квартальник історичний”, в рубриці “Miscellanea” 1937 р. історик також опублікував добірку документів, що висвітлювали останні роки життя та діяльності правобережного гетьмана [312, с. 556–561].

На замовлення редакції цього часопису М. Андрусяк рецензував дослідження з історії козаччини своїх колег. Так, характеризуючи роботу І. Борщака “Мазепа – людина і історичний діяч”, він погоджувався з негативною оцінкою поглядів М. Костомарова на цього гетьмана як зрадника. Водночас, рецензент критично оцінив ідеалізацію І. Борщакон постаті й діяльності І. Мазепи [325, с. 287–288]. На сторінках “Квартальника історичного” вчений також прорецензував дослідження Я. Волінського “Король Ян III Собеський і справи України 1674–1675 pp.”, у якому, на його думку, польський учений ґрунтовно висвітлив спроби польсько-українського порозуміння Яна III та гетьмана П. Дорошенка [324, с. 427].

Підсумком попередніх досліджень Миколи Андрусяка з козацької тематики стала поява 1946 р. циклоstileвим способом у Мюнхені трьох зшитків “Історії козаччини” – курсу лекцій для студентів Українського вільного університету. Варто погодитися з думкою Л. Винара, що це “продукт повоєнного часу, без належного історіографічного впровадження,

більш компілятивного характеру” [350, с. 488]. Він зазначив, що автор спопуляризував думки М. Грушевського про початки козацтва, належно не з’ясував початків українського реєстрового козацтва та формування Запорізької Січі. Припущення, що її “міг і сам Вишневецький збудувати після повороту із Кавказу” М. Андрусак не підтвердив відсиланням до джерел [227, с. 11]. Значно краще опрацьовані розділи, що стосувалися XVII–XVIII ст. – адже цим періодом історик займався фахово.

У другій половині XX ст. все ще актуальними залишалися дослідження, присвячені життєдіяльності гетьмана І. Мазепи. Зокрема, побачили світ праці В. Січинського “Іван Мазепа: людина і меценат” (1951), І. Витановича “Суспільно-економічні тенденції в державному будівництві І. Мазепи” (1959), О. Оглоблина “Гетьман Мазепа та його доба” (1960), Є. Маланюка “*Illustrissimus Dominus Mazepa* – тло і постать” (1960), В. Доманицького “Націотворча роля гетьмана Мазепи” (1960), Т. Мацьківа “Мазепа, гетьман України в англійських публікаціях 1687–1709 рр.” (1967) тощо. Микола Андрусак підготував передмову до монографії докторанта Оттавського університету Василя Луціва “Гетьман Іван Мазепа. Життя і подвиги великого гетьмана”, яка побачила світ у Торонто 1954 р. Він зазначив, що матеріали до політичної діяльності гетьмана ще не вичерпалися й кожна нова публікація про Мазепу приносить додаткові дані для пізнання його задумів і чинів [257, с. 5]. Однак, перебравшись до США, М. Андрусак відійшов від козацької тематики. В американській газеті “Свобода” опубліковано його короткий відгук на статтю Івана Кедрин “Іван Мазепа як символ” (Свобода, 1950. – Ч. 161) [168. – 1950, ч. 170, с. 3], а публікація в журналі “Київ” (Філадельфія) відображала відносини гетьмана із запорізьким кошовим отаманом Костем Гордієнком. Він зауважив, що приязних відносин між ними не було доки І. Мазепа залишався вірним цареві, однак коли гетьман закликав запорожців перейти на бік шведів, К. Гордієнко, не зважаючи на прислані на Січ царські дарунки та “жалування” для запорожців, все ж, вирішив підтримати гетьмана. Історик наголошував: “...те, що Мазепа став у соціально-

економічній політиці на позиціях Богдана Хмельницького, а не Виговського, сприяло зближенню до нього запорожців” [264, с. 38–43].

Свою позицію висловив історик і щодо актуального в ювілейному 1954 р. питання підписання Переяславського договору, виступивши на V науковій конференції НТШ у Торонто. Як відомо, цей договір не знайшов одностайної оцінки в історичній та історично-правничій науковій літературі. М. Андрусак, проаналізувавши дослідження В. Липинського, І. Борщака, А. Яковліва, О. Оглоблина, спростовує їхнє твердження, що Переяславська угода 1654 р. була договором мілітарного союзу двох самостійних держав – України й Московщини, наводячи приклади та порівнюючи з минувшиною України ХХ ст. Історик дійшов висновку, що “Переяславський договір є тільки актом нашого минулого., й не може бути ідеалом в українській визвольно-державницькій боротьбі” [259, с. 83–86].

В інших публікаціях М. Андрусак, услід за А. Яковлівим, заперечував назву угоди й договору, що узаконили “об’єднання” України з Росією, як “Переяславська угода” або “Переяславський договір”. Він зазначав, що в Переяславі не укладали угоди, не підписували договору, – це, як відомо, оформили в Москві [260], [261]. Розмови між гетьманом зі старшиною, з одного боку, і московським посольством – з іншого, були попередніми, нечітко окресленими і не відповідали офіційному дипломатичному протоколу. Недоречно вживати ці назви ще й тому, що вони вносять плутанину, оскільки саме так називали в Москві створений там фальсифікат – договір 1659 р. Цього ж погляду дотримувалася й відома дослідниця козацтва Олена Апанович [363, с. 11–24].

Отже, М. Андрусак багато років присвятив дослідженню Гетьманщини XVII – початку XVIII ст., зокрема правобережному козацтву, гетьмануванню Богдана Хмельницького, Павла Тетері, Петра Дорошенка, Івана Мазепи. Культурна та зовнішньополітична діяльності останнього, що перетиналася з історією Польщі, Росії, Криму, Туреччини, Швеції та інших держав, відобразилася у більшості його публікацій, рецензій, а в підсумку й

монографіях. У них І. Мазепа постає гетьманом-державотворцем, меценатом, будівничим української культури. М. Андрусяк відтворив важливі сторінки української історії XVII – початку XVIII ст. та визначив роль церковних і козацьких лідерів у ході основних подій, намагався дати об’єктивну оцінку їх діяльності. У дослідженнях історика простежується прагнення не лише виокремити найважливіші віхи життя, а й пояснити їхні дії та вчинки. Використавши чималий обсяг архівних джерел, проаналізувавши низку праць з цієї тематики, а також застосувавши власні дослідницькі методи, М. Андрусяк підготував дослідження, що і досі не втратили актуальності.

5. 2. Національно-культурні процеси в Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст.

Більшості сучасних дослідників української минувшини постать Миколи Андрусяка відома завдяки його працям з історії москвофільського руху в Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст. Українським національним відродженням XIX ст. у Галичині молодий історик зацікавився під впливом директора Бібліотеки НТШ І. Кревецького, під керівництвом якого працював на початку наукової кар’єри. Як відомо, І. Кревецький досліджував українські військові формування в період “Весни народів” та опублікував 1913 р. брошуру “Проби організованя руських національних гвардій у Галичині 1848–1849”. Зі спогадів М. Андрусяка відомо, що досвідчений вчений зацікавив його цією проблематикою і порадив збирати матеріали про діяльність Головної Руської Ради у 1848–1851 рр. [169, с. 474]. Невдовзі на шпальтах львівських періодичних видань (“Нові шляхи”, “Новий час”, “Нова Зоря”, “Мета”, “Діло”, “Життя і знання”, “Літопис Червоної Калини”) М. Андрусяк дебютував статтями, що відображали зародження та розвиток галицької української преси, зокрема часописів “Вінок”, “Галицька пчола” і друкованого органу Галицької Руської Ради, першого національного україномовного часопису “Зоря галицька” [243], [178]. В інших публікаціях охарактеризовано спроби створення у 1848 р. “галицько-українського

народного війська”, перші вибори в Галичині у 1848 р. та вплив “Весни народів” на галичан [262], [270], [174]. Нарис, присвячений українській проблемі періоду “Весни народів” та національно-визвольному руху в Галичині 1848–1849 рр., історик опублікував англійською мовою в лондонському виданні “Слов’янський і східноєвропейський огляд” [509, с. 464], [311].

У 30-х роках вчений написав також біографічні нариси, присвячені видатним діячам галицького відродження – о. Івану Могильницькому [222], о. Осипу Лозинському [253] та іншим. Як відомо, саме греко-католицьке духовенство очолювало й репрезентувало національний рух галицьких українців, оскільки, з одного боку, було фактично єдиною численною освіченою верствою українського суспільства, а, з іншого, – перебувало в щоденному контакті, впливало на думки, настрої та прагнення селян, зокрема у громадському житті [501]. М. Андрусак наголосив, що крилошанин І. Могильницький був ініціатором і першим ректором заснованого в Перемишлі інституту підготовки дяків та вчителів парафіяльних шкіл, де щороку на кошти зі спеціального рахунку, створеного з ініціативи єпископа Івана Снігурського навчалося 24 юнаки. Особливого значення надавав крилошанин і українській школі: завдяки його зусиллям у Перемишльській єпархії на початку 1830-х років на 697 парафій діяло 385 парафіяльних шкіл, 24 тривіальні школи з “руською” мовою навчання і головна школа в Лаврові [222, с. 3]. Відзначено також діяльність І. Могильницького у видавничій справі, зокрема забезпеченні шкільними підручниками. На початку 1820-х років І. Могильницький написав “Граматику языка словено-руського” та наукову працю “Відомість о руськім язиці”, в якій доводив окремішність “руської” мови і народу, обґрунтовував можливість їх самобутнього існування на підставі “історичного права” на зразок чеського й угорського народів, наголошував на придатності “руської” мови для літературного вжитку [222, с. 3], [501, с. 23].

У серії публікацій, присвячених культурно-освітній діяльності І. Могилянського – людини, що “за своєю вченістю та народньою свідомістю різко відбивав від загалу нашого тодішнього духовенства” [222, с. 4], автор висвітлив заходи крилошанина в розвитку українського шкільництва та назвав його “найбільшим громадянином Галицької України” [222, с. 3].

Зацікавлення М. Андрусяка українським національним відродженням у Галичині ХІХ – на початку ХХ ст. завершилися появою брошур “Нарис з історії галицького москвофільства” (1935) та “Генеза й характер галицького русофільства в ХІХ–ХХ ст.” (1941). Мета першого, узагальнюючого дослідження М. Андрусяка – прагнення зібрати в одній брошурі та донести до читача попередні матеріали з цієї тематики, опубліковані в 1931–1935 рр. у львівських періодичних виданнях “Життя і знання”, “Діло”, “Нова Зоря”.

У “Нарисах з історії галицького москвофільства” автор показав розвиток москвофільства “як – воно повстало вже після перших проявів українського національного відродження на галицьких землях” [248, с. 4] та схарактеризував погляди діячів цього руху. Він акцентував, що про галицько-москвофільський рух вже неодноразово писали українські часописи, відображуючи, здебільшого, протилежну діяльність представників москвофільського та народовського таборів. У цьому дослідженні М. Андрусяк насамперед прагнув показати “попри національне засліплення в старих галицько-москвофільських діячів, їх велике прив’язання до свого народу”, вважаючи, що не можна “тодішніх москвофільських («староруських») діячів уважати за політичних спекулянтів і національних зрадників, ренегатів, якими є теперішні керманічі москвофільського руху в Галичині” [248, с. 4].

Іншим важливим завданням, яке ставив перед собою історик, було прагнення донести до читача ідею, що її висловив ще Степан Томашівський (“Нова Зоря”. – 1929. – Ч. 8), про приєднання до українського національного табору тогочасних галицьких москвофілів. М. Андрусяк вважав: щоби

приєднати москвофілів до української національної ідеї необхідно, передусім, з'ясувати витoki та ідеологію галицького москвофільства.

Брошура складається з восьми нарисів, що аналізують галицьке москвофільство від зародження у 1840-х роках як мовно-літературної течії до поділу в першій чверті ХХ ст. на прихильників “старого курсу” на чолі з Михайлом Королем та “нового курсу” під проводом Володимира Дудикевича. Учений вважав, що поширювати москвофільські погляди в Галичині почав історик Денис Зубрицький під впливом знайомства з московським професором Михайлом Погодіним. Він перейняв та підтримав професора щодо “єдності «руського» народу, з одною літературною ніби то «общеруською», насправді ж московською народною мовою. На народню ж українську мову він дивився з презирством, з погордою звав її мовою пастухів”, – писав Микола Андрусак [248, с. 8]. На жаль, констатував історик, Д. Зубрицького підтримали Я. Головацький, Б. Дідицький, А. Петрушевич та інші.

Переломним моментом у поширенні ідей москвофільства став 1866 р., коли на сторінках газети “Слово” Б. Дідицький висловився про “один народ від Сяну до Амура” та написав скандальну брошуру “В адін час научіться малорусіну по великорусські”, в якій доводив, що існує єдина мова з двома вимовами. М. Андрусак, проаналізувавши спогади Б. Дідицького “Своє життєві записки”, вважав, що він не був ворогом української народної мови (його “разило тільки фонетичне письмо”) та захоплювався творами І. Котляревського, Т. Шевченка й інших українських письменників. Вчений зазначив, що автор цієї книжки сам так і не вивчив російської мови, а все життя писав сумішню церковнослов'янської з російською, польською та українською. Однак своїм “московщенням” рідної мови Б. Дідицький “підготував ґрунт на галицькій землі під виступ молодшого москвофільського покоління, яке прямувало до цілковитого національного винародження” [248, с. 37–38].

Окремий розділ присвячено Михайлові Качковському, громадському діячеві, опікунові й меценатові галицько-українського письменства другої половини XIX ст. М. Андрусак доводив, що М. Качковського неслухно вважають москвофілом. Аналізуючи його листування з Я. Головацьким, історик зробив висновок, що М. Качковський “різко висловлювався проти прилучення Галичини до Росії, а це ж була завжди основна вимога галицького москвофільства” [248, с. 20].

Позицію М. Качковського щодо мови історик пояснював так: “Як майже все тодішнє старше галицьке покоління, М. Качковський був консерватист, ставився неприхильно до всього новішого, поступовішого – тим то й фонетичний правопис народовців йому був не до вподоби” [248, с. 23]. Однак меценат матеріально підтримував не лише письменників-москвофілів, а й народовців, надсилаючи їм грошову винагороду. “Зовсім щиро бажав він, щоб галицька інтелігенція позбулася польщини... захоплювався тим, що самбірська гімназійна молодь ходила в козацьких і народних строях, а то й уладжував у себе сходини в честь Шевченка” [248, с. 24]. Негативним аспектом його діяльності М. Андрусак вважав те, що, “йдучи наосліп за Я. Головацьким та Б. Дідицьким, він ставав знаряддям у їх руках і несвідомо поширював москвофільство серед молоді” [248, с. 24], зокрема розповсюджуючи книги, які видавав Б. Дідицький. Історик писав, що засноване після смерті М. Качковського товариство москвофільський діяч о. Іван Наумович назвав його іменем, щоби скористатися з популярності та грошових фондів, які мали використати в літературних цілях [248, с. 42–43], [502, с. 393–401].

Останні нариси історик присвятив діяльності москвофілів під час Першої світової війни та першого повоєнного десятиліття. Він писав, що, на відміну від старшого покоління москвофілів, які “прилюдно заявляли, що вони русини, вірні австрійській династії, не тягнуть ні до Росії, ні до «якогось видуманого українського королівства», а то не раз назверх виступали і згідно з українським національним табором” нове покоління стояло на позиціях

“національної, племінної й культурної єдності галицьких русинів із росіянами (москалями)” [248, с. 50]. Ця відмінність у поглядах спричинила появу двох москвофільських “клубів” – прихильників “старого курсу” на чолі з М. Королем та “нового курсу” під проводом В. Дудикевича [248, с. 52].

У іншій праці “Генеза й характер галицького русофільства в ХІХ–ХХ ст.”, що вийшла через шість років накладом українського видавництва “Пробосм” у Празі, М. Андрусяк доказав відмінність понять “русофільство” та “москвофільство”. Він писав: “Коли говорю про галицьке національне русофільство, то не маю на думці тільки москвофілів різного типу, але й поклонників єдиної Русі, що в уяві одних була далекою від дійсності, в других – москвофілів – була утотожнювана з Росією. Тимто поняття галицького русофільства є ширше, ніж москвофільства, хоч звичайно в українській публіцистиці оба ці поняття бувають утотоженні. Невірно, бо не всі русофіли були москвофілами, але москвофільство розвинулося з русофільства” [179, с. 3]. Історик небезпідставно вважав, що збереження галичанами старих національних назв “Русь”, “русини” вказувало на їх прив’язаність до історично-національної традиції, що і вберегло їх від полонізації. На основі значного фактологічного матеріалу, зокрема листування М. Качковського, Я. Головацького, Б. Дідицького, І. Наумовича, А. Петрушевича та інших письменників, церковних і просвітницьких діячів історик простежив генезу москвофільства, показав його згубну для українства роль.

М. Андрусяк застерігав від ототожнення з москвофілами “твердих русинів” (О. Лозинський, Г. Яхимович, С. Литвинович, Й. Сембратович, М. Малиновський), які відстоювали народну мову в письменстві, виступали проти латинізації церковного життя, пропольських настроїв у суспільстві [179, с. 8–13].

Представники молодшої генерації галицького москвофільства Юліан Яворський та Осип Мончаловський у 1900 р. на загальних зборах “Галицько-руської матиці” запропонували ввести до галицької москвофільської

літератури російську мову. М. Андрусак уважав, що від їхнього виступу галицьке москвофільство стало виразно ренегатським і тим прислужилося до перемоги української національної ідеї серед галицького громадянства. “Типи «твердих русинів» з симпатіями до москвофільських провідників як до речників правильних народних змагань, перестали існувати; чужа галицькому громадянству російська мова відштовхнула їх від ідеї «святої Русі». Вони пізнавали, що мають тільки до вибору: або зберігають свої рідні питоменності й мову та вважають себе за українців, або вирікаються своєї мови, приймають чужу їм не менше, як польська, російську мову, щоб зберегти за собою відтінь старої національної назви «Русь, русин» у московській формі «руській». Іншого виходу не було. Побідила українська національна ідея, якої поклонники у відношенні до поляків пішли шляхом “твердих русинів” у ХІХ ст. і тим розкрили брехню москвофільських наклепів, начеб то «Україна була польською видумкою», як це втерлося було в поглядах «твердих русинів» ХІХ ст.” [179, с. 17]. Історик зазначив, що галицькі “москвофільські могікани” початку ХХ ст. у ставленні до поляків займали угодівські позиції і це змушувало їх до національного ренегатства, однак вже не в російський, а в польський бік. Серед таких “польських прислужників” відзначено М. Бачинського, М. Трохановського та О. Гнатишака, що “перед поляками не визнавали навіть до москвофільства, тільки погоджувалися на польську концепцію окремих від українського й російського народів галицьких «русинського» й «лемківського» народів, чи радше племен, готових до асиміляції з поляками” [179, с. 18]. Полонофільство та випадки цілковитого спольщення деяких представників “москвофільських могікан” початку ХХ ст. і вирізняють їх, на думку М. Андрусяка, від галицьких “твердих русинів” та москвофілів ХІХ ст., що відзначалися, здебільшого, полонофобством [179, с. 18].

Отже, аналіз публікацій історика свідчить, що він, на противагу тогочасному трактуванню галицького москвофільства як явища чужого українському руху та вияву “зрадницької” позиції окремих діячів, уважав

складовою українського національного руху, що відіграв важливу роль у відокремленні галицьких українців від поляків. Такої ж думки дотримуються сучасні дослідники Олексій Сухий та Остап Серeda [501], [490]. М. Андрусяк також наголошував на необхідності зваженого підходу до москвофільства. На основі джерел намагався переосмислити діяльність М. Качковського, якого не вважав москвофілом. Дослідник розрізняв поняття “русофільство” та “москвофільство”, вважаючи “москвофільство” частиною “русофільства” і базою його виникнення. Його погляди знайшли підтримку в сучасній українській історіографії. Зокрема дослідники галицького русофільства Олена Аркуша та Мар’ян Мудрий підтримують думку Миколи Андрусяка, що термін “москвофільство” завузький для характеристики всього русофільського руху XIX – початку XX ст., та вважають за можливе використовувати його на означення певної течії в русофільстві [327, с. 231–268].

Не оминув увагою історик й актуального в міжвоєнний період питання Талергофа – створеного австрійською владою концентраційного табору для репресованих осіб та їхніх родин, більшість з яких становили українці зі Східної Галичини та Буковини [443, с. 308–315], [385, с. 138–142], [512, с. 485–487]. Варто зазначити, що москвофіли першими приступили до аналізу подій, які відбувалися на Прикарпатті в роки Першої світової війни, і вже у 20-х роках XX ст. використали їх трактування для ідейного насичення своєї партійної програми, намагаючись знайти аргументи для обґрунтування необхідності існування власної політичної організації та відродження москвофільства в міжвоєнний час. Вони сформували образ Талергофа та талергофця-москвофіла як символ мучеництва і трагічної історії народу в роки війни. У москвофільській пресі наголошувалося на переслідуваннях австрійською владою осіб, причетних до їх політичної орієнтації, а діячів національно-демократичного спрямування звинувачували в потуранні австрійській владі [443, с. 308–309].

М. Андрусак у серії статей “Глум з Талергофу”, надрукованих у газеті “Діло”, на противагу прихильникам москвофільства, прагнув підірвати їх ідеологію, зокрема, через розвіювання міфу про Талергоф. Історик підтримував погляди І. Кревецького про те, що справжніми винуватцями трагедії галицько-українського населення були Росія та її галицькі прихильники. М. Андрусак доказував, що жертвами австрійських воєнних судів, арештів і знущань були не лише москвофіли, а й “усе галицько-українське громадянство без огляду на його політичні переконання” [177]. На думку автора, влада краю скористалася нагодою, щоб позбутися “непримиримих” елементів серед галицьких українців і подавала австрійським військовим властям списки українських національних діячів як москвофілів. Внаслідок цього заарештовано чимало українців, зокрема посла австрійського парламенту, д-ра Теофіла Окуневського та вченого, письменника Осипа Назарука [399, с. 288–289]. Як доказ цього історик навів перелік спогадів національно свідомих українців, що перебували в таборах, – Р. Дмоховського, Д. Дорожинського, А. Кудрика, О. Майковського, В. Маковського, І. Рудавського [177] [186].

Історик піддавав сумніву твердження, що москвофіли стали жертвами доносів свідомих українців. При цьому автор навів документи, опубліковані в “Талергофському альманаху”, з яких видно, що на всіх українців і москвофілів доносили поляки. Він також вказував на непоодинокі випадки доносів самих москвофілів, які, “маючи зв’язки зі старостою, доносили на національно свідомих українців і робили з них москвофілів” [176, ч. 231, с. 3]. Так сталося і з рідними самого історика, бабою і дідом по матері – Катериною та Андрієм Рудко [169, с. 468], [176, ч. 233, с. 3].

Підсумовуючи, зазначимо, що в публікаціях у львівській пресі М. Андрусак намагався також з’ясувати, хто ж найбільше постраждав від австрійської влади в роки Першої світової війни та дійшов висновку, що “за кільчастими дротами талергофської в’язниці мучилося невинно бодай стільки українців, що й так званих москалів. Ця сама жахлива доля стрінула одних і

других, бо одні і другі були на ділі синами одного народу, проти якого вороги повели безпощадний наступ” [176, ч. 231, с. 3].

В еміграційний період діяльності історик майже не повертався до питання національного відродження у Галичині середини XIX – початку XX ст., в американській періодиці з’явилося лише декілька його узагальнюючих публікацій. Зокрема, на початку 50-х років на сторінках газети “Свобода” опубліковано серію його статей, приурочених до 100-річчя національного відродження на західноукраїнських землях (1772–1872), значну увагу в яких приділено “Весні народів” та зародженню москвофільства [276].

В іншому дослідженні, відтворюючи роль греко-католицького духовенства в українському національно-культурному житті XVIII–XX ст., вчений зазначив, що після поділів Речі Посполитої, коли Росія опанувала Східну Україну та Західну Волинь, “православне духовенство здебільшого відчужувалося від свого народу та само, обмосковщившись, старалося накидати своєму народові чужу, московську мову; уніатське духовенство натомість намагається промовляти до народу його рідною мовою” [188]. Пожвавлення заходів греко-католицького духовенства для покращення народної освіти в Галичині, на думку М. Андрусика, спостерігається після Віденського конгресу 1815 р. Насамперед він виділяє крилошанина І. Могильницького, з ініціативи якого у 1817 р. в Перемишлі засновано “Дяковчительський інститут” для підготовки вчителів народних шкіл та написано необхідні підручники для них. Разом із митрополитом М. Левицьким І. Могильницький обстоював права української мови як краєвої в Галичині. Почин І. Могильницького продовжив перемишльський єпископ І. Снігурський, запровадивши українську мову як урядову на конкурсних іспитах Перемишльської єпархії. Інших поглядів дотримувалися речники старшого покоління галицького духовенства Левицькі: митрополит Михайло; крилошанин, професор університету і цензор Венедикт; священник і письменник Осип. Вони, хоч і вважали себе “русинами”, спілкувалися

польською мовою та спричинилися до заборони “Зорі” та “Русалки Дністрової”.

У публікації історик також охарактеризував діяльність очільників Головної Руської Ради: єпископа Григорія Яхимовича, крилошанина Михайла Куземського, священників Івана Жуковського, Олексія Заклинського та інших. Згадав дослідник й автора “Слова перестороги” о. Василя Подолинського, який обґрунтував думку про необхідність відродження вільної незалежної України.

Микола Андрусяк відзначив діяльність священників-послів у Віденському парламенті Степана Качали, Івана Озаркевича, Данила Танячкевича, Миколи Січинського, Теодора Богачевського, Тита Войнаровського, Степана Онишкевича, що гідно репрезентували українські національні інтереси. На початку ХХ ст. серед представників греко-католицького духовенства їх відстоювали митрополит Андрей Шептицький, перемишльський єпископ Костянтин Чехович та станиславівський єпископ Григорій Хомишин.

Отже, в цій публікації Микола Андрусяк показав роль греко-католицького духовенства в культурно-освітньому житті Галичини ХVІІІ–ХХ ст. від діяльності перемишльського крилошанина Івана Могильницького до митрополита Андрея Шептицького. Він зазначив, що світська галицько-українська інтелігенція потроху перебирала на себе “тягар громадської праці” [188, с. 80].

Підсумовуючи, зазначимо, що дослідженням національно-культурних процесів у Галичині другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. вчений займався здебільшого у 30-х роках ХХ ст., публікуючи численні статті в галицькій пресі. Цінні також монографічні дослідження М. Андрусяка “Нариси з історії галицького москвофільства”, “Генеза й характер галицького русофільства”, що відтворюють еволюційні процеси, тобто виникнення, утвердження і поширення у Галичині та загалом на західноукраїнських землях москвофільства (русофільства) як соціально-політичної течії.

5. 3. Історіографічні дослідження

Незважаючи на складні умови суспільно-політичного життя і економічної нестабільності першої чверті XX ст., у західних землях України спостерігалось поживання історіографічної та бібліографічної діяльності. У складі НТШ продовжувала роботу Бібліографічна комісія, члени якої, Іван Левицький, Іван Кривецький, Іван Крип'якевич, Володимир Дорошенко, Мирон Кордуба та інші відомі історики, сприяли упорядкуванню та аналізу національної історичної спадщини. У міжвоєнному Львові діяло також декілька польських бібліофільських структур – Товариство любителів книжки, Товариство прихильників Осолінеуму та інші [394, с. 86–94], [469, с. 105–122].

У 30-х роках дослідження з української історіографії готував також М. Андрусяк. Першу публікацію, присвячену проблемам української історіографії, за порадою університетського наставника С. Закшевського, він підготував для часопису “Квартальник історичний”. Як член Бібліографічної комісії вчений, поряд з іншими відомими істориками, богословами, громадськими діячами, був дописувачем журналу “Українська книга”, що виходив у 1937–1939 та 1942–1943 рр. у Львові. Тут опубліковано його статті “З новішої історіографії української книги”, “Списки підручних книг архимандрита Каменецького й єпископа Свительницького з 1668 р.”, “Післявоєнна історіографія української книги”; в рубриці “Нові книжки” вміщено рецензію на роботу Лева Биковського [210, с. 58–62], [275, с. 42–43], [263, с. 25–30], [316, с. 196], присвячену українським бібліотекам радянського періоду.

У 1930-х роках з'явилися історіографічні розвідки М. Андрусяка [285], [286], [307], [308], [198], [263], які доповнювали та продовжували праці інших відомих українських дослідників – Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, М. Кордуби [377], [412], [546]. Вчений розглянув основні напрями та реконструював осередки національної історіографії упродовж дев'яти століть

(1039–1939). Структурно його роботи поділені за регіональним принципом й охоплюють розвиток національної історичної думки в Наддніпрянській Україні, Галичині та еміграції. Поряд із цим, М. Андрусак не оминув і наукових шкіл українських істориків 1920-х років, без яких важко уявити тодішній історіографічний процес, зокрема історико-соціологічну школу М. Грушевського, соціально-економічну – Д. Багалія, історично-економічну – М. Слабченка.

Аналіз національного історіописання вчений почав із літописів княжої доби. Насамперед виділив літописи Галицько-Волинського князівства, литовського періоду та козаччини. Ідеологію літописання XI–XVIII ст. автор визначив як державницьку. Історик зазначив, що хоча в літописах були часові перерви, створювали їх у різних осередках, за різних суспільно-політичних умов воно було прагматичним [45].

М. Андрусак писав, що дослідники першої половини XIX ст. Дмитро Бантиш-Каменський (1788–1850), Микола Маркович (1804–1860) в оглядах історії України обмежувалися компіляцією різновидових джерел, які потрапили їм до рук. Критично почав розглядати джерела Михайло Максимович (1805–1873), використовуючи історіографічні дослідження для висвітлення історії, він, на думку М. Андрусяка, перший ввів в історіографію етнографізм. М. Андрусак вважав, що народна словесність – це важливе джерело, однак її необхідно звіряти з документами. Етнографічним матеріалам віддавали перевагу Микола Костомаров та, в деяких працях, – Володимир Антонович [45, арк. 289–290].

М. Андрусак вважав творцем новітньої української історіографії учня В. Антоновича, професора Львівського університету, “керманича наукової праці в НТШ” [45, арк. 291] М. Грушевського. Вихований у традиціях радикального українського народництва, львівський професор дотримувався думки, що “в конфлікті народу й державної влади, вина лежить на стороні влади. Інтерес трудового народу – це найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його

право обрахуватися з нею” [45, арк. 291–293]. М. Андрусяк зауважив: М. Грушевський як учений “був обережним з висуненням якоїсь необгрунтованої джерельними матеріалами думки” [45, арк. 293]. У 10-томній “Історії України-Руси” та інших наукових розвідках він не завжди робив висновок, а залишав лише зведені разом сумлінно зібрані джерельні повідомлення. Завдяки цьому читач мав можливість самостійно творити концепції. Головною заслугою М. Грушевського для української національної історіографії, на думку М. Андрусяка, було висунення та впровадження до наукового вжитку схеми історії українського народу на цілому просторі його історичного життя як одного суцільного й нерозривного процесу. Він доводив: Київська Русь – це суто історія України і не можна її об’єднувати з історією Московщини. М. Андрусяк уважав, що його схему згодом прийняли всі тогочасні українські історики [239, с. 7–20]. На наш погляд, цей висновок був дещо завчасним.

Згідно з цією схемою, зауважив М. Андрусяк у доповіді на Шевченківській Академії НТШ, прагнув написати нарис вітчизняної історіографії Дмитро Багалій. Цей задум багатолітньому ректорові Харківського університету вдалося реалізувати в книзі “Нарис української історіографії” лише частково, оглянувши літописання княжої та козацької доби [198]. На західноукраїнських землях та в еміграції українську історіографію досліджували Д. Дорошенко, І. Крип’якевич, М. Кордуба.

Чимало уваги присвячено регіональним центрам науки. Осередки розвитку української історіографії історик розглянув із початку 20-х років ХХ ст. Таку нижню хронологічну межу М. Андрусяк пояснив недоречністю повторення праці Д. Дорошенка “Огляд української історіографії” [377], доведеної до цього часу.

Аналізуючи національну історіографію періоду українізації, М. Андрусяк виокремив та охарактеризував 15 осередків історичної україністики: в Галичині (Львів), УСРР (Київ, Харків, Ніжин, Вінниця,

Кам'янець-Подільський, Одеса, Полтава, Дніпропетровськ) та еміграції (Відень, Прага, Берлін, Варшава, Париж) [285], [286].

Автор відзначив, що відродження української державності в 1917–1918 рр. розкрило широкі перспективи для розвитку української науки в містах Наддніпрянської України – Києві, Харкові, Ніжині, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Одесі, Полтаві, Дніпропетровську (Катеринославі). Старі наукові традиції, діяльність численних наукових товариств, видатних вчених старшого та молодшого поколінь, значна кількість архівних матеріалів, що стали доступними науковцям після 1917 р., створювали сприятливі умови для розвитку історичної думки. Діяльність великих університетських центрів мала всеукраїнське значення; менших – переважно місцеве. Однак усі вони працювали в ідейно-науковому плані й спільними зусиллями забезпечували здобутки національної історіографії. М. Андрусак зауважив, що в період Української держави гетьмана П. Скоропадського засновано два державних університети – у Києві та Кам'янці-Подільському; в Полтаві – Український історико-філологічний факультет; в університетах Одеси, Харкова й Києва – кафедри української історії. Важливим досягненням стало заснування в Києві Центрального державного архіву, Національної бібліотеки Української Держави, й, нарешті, Всеукраїнської академії наук [377, с. 212].

При ВУАН, що складалася з трьох відділів (історико-філологічного, фізико-математичного та соціальних наук), вважав М. Андрусак, “знайшла головне пристанище історіографія” [285, с. 20–22], [286, с. 21]. Дослідами над минулим тут керував досвідчений М. Грушевський, що повернувся з еміграції. Він відновив діяльність історичної секції Українського наукового товариства, яке ввійшло до ВУАН. У складі секції організовано комісії, переважно історичного спрямування, серед них: старої історії України, історії козаччини, нової історії України, української історіографії, а також низка комісій з вивчення історії регіонів України. Помітне значення мало здійснення широкої програми науково-історичних видань, яку започаткував М. Грушевський у Державному видавництві України та ВУАН у Києві.

Історичний часопис “Україна” (відновлений з 1924 по 1930 рр.) об’єднав навколо себе більшість українських істориків. За активної участі М. Грушевського у ньому публікували наукові статті, хроніки, рецензії та бібліографічні статті. Під його редакцією виходила серія інших періодичних і неперіодичних видань, зокрема “Науковий збірник Історичної секції ВУАН”, збірки студій “Київ та його околиця в історії і пам’ятках”, “Записки Історично-філологічного відділу ВУАН”, видання Археографічної комісії УАН “Пам’ятки українського письменства”, “Українського археографічного збірника”, “Український архів” [286, с. 21]. М. Андрусяк схвалював також перевидання збірників розвідок і заміток І. Джиджори про “Україну в першій половині XVIII в.”, перший том “Літопису” С. Величка, видання “Творів” В. Антоновича. До речі, книги наддніпрянських учених регулярно надходили (до початку 30-х років) до бібліотеки НТШ через безкоштовний книгообмін з радянськими установами.

М. Андрусяк не міг не зауважити, що 1928 р. більшовицький уряд розпочав реорганізацію ВУАН: скасовано низку академічних наукових організацій та установ, унеможливлено працю провідних вчених (Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Михайла Слабченка), натомість надавалися преференції радянським “агітаторам” Миколі Скрипнику, Матвію Яворському [45, арк. 302]. Вважаємо, що нищівна критика М. Андрусяка на адресу двох останніх не обґрунтована.

Великим науково-історичним центром УСРР був столичний Харків. Микола Андрусяк насамперед відзначив студії Науково-дослідної кафедри історії України під керівництвом академіка Д. Багалія. Цьому відомому українському історику, краєзнавцю, громадському діячеві М. Андрусяк присвятив окрему публікацію [170, с. 184], де подав основні віхи його життя та наукової діяльності. Проблеми, які досліджував академік, охоплювали архівну справу в Україні, українську історіографію [333], проблеми української культури, однак найповніше і найяскравіше він описав минуле Слобожанщини [332]. Загалом наукова спадщина харківського історика

нараховувала близько 350 публікацій, серед них підручники, монографії, археографічні видання і статті з історії України та Росії.

Микола Андрусяк відзначив також творчі здобутки інших важливих наукових установ Харкова: Центрального історичного архіву (пізніше Харківський центральний архів давніх актів), обласного архіву, музею Слобідської України, історичного відділення Харківського наукового товариства. Там працювали випускники Харківського університету – Віктор Барвінський (досліджував промисловість Лівобережної України та державні фінанси Гетьманщини), Наталія Мірза-Авак'янц (історія судочинства Гетьманщини та селянського руху в Україні ХХ ст.), Микола Горбань (соціально-політична історія України), Антін Козаченко (господарство великих маєтків Лівобережжя) та інші [454].

Серед менших осередків виокремлено Ніжин, де серед інших провінційних центрів рівень історичної науки досяг найвищого рівня. При Ніжинському інституті народної освіти існувала Кафедра історії культури та мови, де спеціальна секція під керівництвом Миколи Петровського розробляла питання української та російської історії, джерелознавства й історії революційного руху [286, с. 21]. У 1930 р. М. Петровський опублікував свою найґрунтовнішу працю “Нариси історії України XVII – початку XVIII ст.: Досліди над літописом Самовидця” [468]. М. Петровський презентував її на загальній конференції Науково-дослідного інституту історії української культури, й в разі успіху мав подати на ступінь доктора історії України. Однак через те, що вона не відповідала марксистсько-ленінській ідеології, захистити її не вдалося, а докторський ступінь він здобув лише у 1939 р. за іншу працю про Хмельниччину [484, с. 246–248]. Загалом за редакцією М. Петровського до 1930 р. вийшло десять томів “Записок Ніжинського інституту народної освіти”.

М. Андрусяк також акцентував увагу читачів на 25 випусках краєзнавчих праць Кабінету вивчення Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при УАН. Науковий рух у Вінниці пішов на спад,

зазначив вчений, відколи в результаті процесу Спілки визволення України (СВУ) усунено директора цієї бібліотеки Валентина Отамановського. У Кам'янець-Подільському з 1920 по 1930 рр. видано два томи “Записок” місцевого Інституту народної освіти та кілька краєзнавчих розвідок Володимира Гериновича. Оригінальні історичні праці пропонували також “Записки Полтавського інституту народної освіти” та два томи “Збірника Полтавського державного музею ім. Короленка”. Традиції таких закладів, як Полтавська архівна комісія та Українське наукове товариство дослідження охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині продовжено в науковій діяльності Полтавського наукового товариства та Інституту народної освіти. У Полтаві працювали відомі історики Іван Рибаків, Михайло Гніп, Володимир Пархоменко та інші.

В Одесі історичну працю вели Соціально-історична та Історично-філологічна секції Одеського наукового товариства при УАН, що видавали “Записки Одеського наукового товариства”. М. Андрусак відзначив, що засновником та керівником одеського центру вивчення української історії був М. Слабченко [384, с. 96–139], який у 20-х роках посідав третє місце після київського та харківського. Серед його учнів значних успіхів досягли Олександр Варнеке, Олександр Погребинський, Семен Ковбасюк, син історика Тарас Слабченко [454, с. 52–55].

Ще одним центром розвитку історичної науки, що його виділив М. Андрусак, був Дніпропетровськ (колишній Катеринослав). На середину 1920-х років навколо Інституту народної освіти, Наукового товариства при ВУАН і Краєвого історично-археологічного музею сформувався україністичний осередок. Дослідження української історіографії там розвивала наукова-дослідницька кафедра українознавства, яку очолював акад. Дмитро Яворницький. За його редакцією вийшов перший том “Збірника Дніпропетровського краєвого історично-археологічного музею”. Д. Яворницький упродовж багатьох років досліджував історію та археологію Запоріжжя і Південної України. Він опублікував декілька праць на цю тему,

зокрема “Дніпровські пороги” (1927), “До історії Степової України” (1929) [285, с. 21].

М. Андрусяк писав, що спроби дослідження місцевої історії були й у менших містах Наддніпрянщини. Зокрема, ці питання досліджували краєзнавчі музеї, наукові товариства й інститути народної освіти в Чернігові (Чернігівський державний крайовий музей і Чернігівське наукове товариство), Житомирі (Волинський науково-дослідчий музей і Волинський інститут народної освіти ім. І. Франка), Коростені (Коростенський окружний музей краєзнавства), Шепетівці (Шепетівське наукове при УАН товариство), Миколаєві (Інститут народної освіти), Херсоні (Херсонський історико-археологічний музей), Прилуках (Прилуцький окружний музей), Ізюмі (Ізюмський окружний музей) та Луганську (Наукове товариство на Донеччині). Більшість таких центрів контактували із всеукраїнськими установами (передовсім ВУАН), що друкували праці місцевих дослідників.

Розглядаючи досягнення і завдання тогочасної української історіографії, М. Андрусяк систематизував й проблематику наукового доробку сучасників. “Спеціальні проблеми історії України не були рівномірно досліджувані в післявоєнній українській історіографії, – писав він. – Очевидно, дослідники звертали увагу на такі питання, що в’яжуться з сучасними актуальними українськими національними проблемами. Питання початків Русі та генези української нації викликували час до часу живу дискусію поміж українськими істориками” [198]. Вчений відзначив аналітичні праці, присвячені “Руській Правді” й аналізу державного та правового ладу в Литовській державі та козацькій Гетьманщині. Зокрема видано праці про політичну діяльність Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепи та інших гетьманів. М. Андрусяк і сам не обійшов увагою постать І. Мазепи, присвятивши йому низку публікацій [251], [226], [209], [216], [221], [233], [185], [182].

Серед інших досліджень початку ХХ ст., на думку М. Андрусяка, вагоме місце займала економічна історія Гетьманщини. Цю тематику розробляв

фахівець у галузі соціально-економічної та правової історії України, правознавець з Одеси М. Слабченко [198]. У 20-х роках вийшли друком його праці “Соціально-правова організація Січі Запорозької” (1927), п’ятитомна “Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни” (1922–1925), чотиритомна “Господарство Гетьманщини XVII–XVIII ст.” та інші [439, с. 291–292].

На початку XX ст., як наголосив М. Андрусяк, з’явилося багато розвідок і матеріалів, присвячених настроям та рухам за часів наполеонівських воєн, декабристам в Україні, громадським і культурним течіям 30-х і 40-х років, Кирило-Мефодіївському братству, селянським заворушенням до і після реформи 1861 р., освітньому руху 60-х років, місцевій історії Наддніпрянщини, її культурним зв’язкам із Галичиною [198]. У 20–30-х роках, за підрахунками М. Андрусяка, вийшло близько 150 публікацій, присвячених соціально-економічній історії Києва та околиць. Видано нариси декількох місцевостей Київщини, не залишилися незауваженими родинні місця видатного українського поета, письменника та художника Тараса Шевченка. Зокрема, дослідник історії України, археограф, джерелознавець Осип Гермайзе присвятив рідному селу поета розвідку “З минулого Шевченкового села”. Економічне становище і правовий статус селян Кирилівки й Моринців від кінця XVIII до 70-х років XIX ст. описала дослідниця соціально-економічної історії України XIX ст., зокрема історії реформи 1861 р., учениця Михайла Грушевського та Осипа Гермайзе Оксана Степанишина у праці “Сторінка з історії 1861 р. в Шевченківських селах”. Низка нарисів з’явилася і про інші регіони Наддніпрянщини – Чернігівщину, Полтавщину, Харківщину, Катеринославщину, Поділля та Кубанщину [198].

Історична праця у Наддніпрянщині, на думку М. Андрусяка, обірвалася у 1931 р. Цей погляд він підтвердив, навівши тематику історичних досліджень 30-х років: “популярні нариси з історії революційних рухів від XIX ст., в основному з історії поодиноких фабрик і робітничих партійних рухів у них, що заправлені большевицькою агіткою, передруки праць Леніна,

Сталіна й інших большевицьких провідників, спогади партійних керівників” [38, арк. 309]. З метою пристосувати українську історичну науку до цілей та завдань радянської політики керівництво застосовувало обмеження, цензурний тиск, критику деяких напрямів української історіографії, певних праць та їх авторів або видавництв. Так, наприкінці 20-х років завдано декілька відчутних ударів по історичній науці: процес над ученими, членами т. зв. Спілки визволення України (СВУ) у 1929–1930 рр., ідеологічна чистка ВУАН 1930 р., депортація М. Грушевського до Москви (1931) та його смерть (1934), арешти українських істориків [38, арк. 303]. Упродовж першої половини 30-х років історичні підрозділи Академії наук України ліквідовано, її перейменовано на Академію наук УРСР. Науково-дослідні кафедри (в Одесі, Дніпропетровську, Києві та Ніжині) та інститути (зокрема у Харкові) зачинено. Реорганізовані архіви та музеї змушені були відмовитися від наукової діяльності [454, с. 62–63].

Констатувавши такі несприятливі умови розвитку історичної науки в Підрадянській Україні, М. Андрусак зазначив, що “весь тягар дослідів над нашим минулим спадає на західноукраїнських істориків”. Найбільшим центром розвитку історичної науки в Галичині був Львів – місто, де працював сам М. Андрусак. Він зазначив, що науково-видавничий рух тут теж перебував у несприятливих умовах порівняно з часом перед Першою світовою війною. Як приклад, він зазначив, що перестали проводити систематичну працю над продовженням “Історії України-Руси” М. Грушевського. Старші галицькі історики займалися “здебільшого популяризацією історії у виданнях товариства «Просвіта» та І. Тиктора; а молодші борються з важкими матеріальними труднощами, мусять не тільки досліджувати, але й подбати про видавництво, яке б видавало їхні дослідження” [45, арк. 310].

Він переконливо показав, що центром розвитку історіографії було НТШ у Львові, насамперед Історично-філософська секція. Його друкованим органом стали “Записки НТШ”, де з 1924 р. друкували праці членів

Історично-філософічної та Філологічної секції. За період 1922–1930 рр. опубліковано 22 томи “Записок НТШ”, 10 з яких пропонували винятково історичні праці [334, с. 8–17]. Поряд із студіями, на той час вже відомих істориків І. Крип’якевича, М. Кордуби, М. Возняка, В. Січинського та інших, тут надруковано й перші статті молодого М. Андрусяка [224], [194], [192]. У 1924–1925 рр. спершу накладом Книгарні НТШ, а згодом Бібліотеки і Музею виходив місячник “Стара Україна”, присвячений історії й культурі. Розвідки з минулого Української Церкви публікували “Українське богословське наукове товариство” у “Богословії” (з 1923) та Чин святого Василя Великого у “Записках ЧСВВ” (з 1924). Вони стали важливими виданнями з українознавства, загальної історії України та історії культури, що згуртували навколо себе істориків та богословів Галичини – М. Голубця, Т. Кострубу, Р. Луканя, Й. Скрутеня, С. Томашівського, М. Возняка. Як уже зазначалося, друкувався у цих періодичних виданнях і М. Андрусяк [193], [272], [212], [171], [234]. Історико-краєзнавчі студії виходили у виданнях місцевих музеїв та краєзнавчих товариств: “Літопис Бойківщини” у Самборі, “Наша Батьківщина”, “Наш рідний край” [285, с. 20–21].

Матеріали та спогади до історії Визвольних змагань першої чверті ХХ ст., зокрема легіону Українських Січових Стрільців і Української галицької армії, з’являлися накладом видавництва “Червона Калина” у воєнно-історичному місячнику “Літопис Червоної Калини” (1929–1939) та “Історичний календар-альманах Червоної Калини” (1922–1939). Це видавництво також підготувало до друку нариси з давньої історії України, здебільшого науково-популярні.

М. Андрусяк відзначив, що у 20-х роках зросло зацікавлення місцевою історією Галичини: “Недооцінювання самими галичанами себе й своєї минувшини, занедбання в плеканні любові до рідної землі відбилося болюче на галичанах у часі визвольних змагань. Молоде галицько-українське покоління, виховано виключно на українській козацькій традиції, тому що передвоєнні галицькі історики, учні М. Грушевського, популяризували в

значній мірі серед галицько-українського громадянства козацьке минуле, кинуло гасло: «Через Київ на Львів», а не навпаки; дарма, що деякі сучасні придніпрянські діячі самі висловлювали думку, що без Галичини української держави збудувати не можна» [198]. На думку М. Андрусяка, для того щоб західноукраїнські історики могли досліджувати минуле своїх теренів, необхідно активізувати видавничу діяльність НТШ.

Проблеми української історії та, передовсім, західноукраїнських земель посідають важливе місце в польській історіографії. Польське історичне товариство у Львові в своїх видання, таких як “Квартальник історичний” та “Архів товариства історичного”, крім публікацій польських вчених, що висвітлювали українську історію, друкувало й праці українських істориків (С. Томашівського, М. Кордуби, Б. Барвінського, М. Андрусяка та інших). На сторінках цих періодичних видань польські дослідники міжвоєнного періоду дискутували з українськими колегами щодо правомірності вживання етноніма “Україна”, наголошуючи на некоректності використання його для означення південно-східних територій, починаючи від XIII ст., як це нерідко практикували їхні опоненти. Цю історіографічну традицію заклав М. Грушевський та продовжили його учні, на думку польських дослідників, вона була наслідком ідеологізації історіографічного процесу з певною політичною метою. Тому нерідко редактори дозволяли собі виправляти в текстах українських учених етнонім “Україна” на коректніший для них “Русь” [424, с. 339]. Наприклад, нарис української історіографії М. Андрусяка супроводжувався поясненням, “що редакція у питаннях термінології стоїть на позиціях польської традиції, якої “Квартальник історичний” дотримувався досі, тому дещо змінила назву дослідження (замість слова «українська» вжила термін «руська»), натомість залишила автору у тексті повну свободу” [307], [308].

Щодо розвитку історіографічної праці й взагалі наукової роботи в румунській “займанщині” – Буковині, Бессарабії, Мармарощині Микола Андрусяк не мав жодних відомостей. На західних землях, опанованих

Польщею (Волинь, Холмщина, Підляшшя й Полісся), час від часу з'являлися популярні нариси з місцевої історії [45, арк. 311].

У наступній частині статті М. Андрусак висвітлив стан розвитку української науки в еміграції в Європі. Він виділив такі найбільші центри розвитку історіографії: Відень, Прага, Берлін, Варшава і Париж, що сформувалися відповідно до розселення українських емігрантів у 20–30-х роках. У Відні з ініціативи М. Грушевського у 1919 р. створено “Український соціологічний інститут”, який видавав праці з соціології, матеріали до історії визвольних змагань початку ХХ ст. Однак після виїзду М. Грушевського з Відня до Києва наукова робота тут завмерла.

На думку М. Андрусяка, найкраще розвивалася українська наука в Празі у Вільному українському університеті та Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. Університет видавав “Науковий збірник” та університетські курси його професорів, як, наприклад, “Огляд української історіографії” Д. Дорошенка. У Празі працювали такі українські професори, приват-доценти та асистенти: Василь Біднов, Симон Наріжний, Борис Крупницький та інші. Істотне значення для української історіографії мали наукові з'їзди у Празі 1926 та 1932 рр., матеріали яких було опубліковано [454, с. 95–96]. Бібліографічні нотатки, починаючи від 1927 р., публікував кварталник празького Українського товариства прихильників книги – “Книголюб” [286, с. 22].

За викладом М. Андрусяка, в Берліні історичні нариси з'явилися накладом заснованого 1920 р. видавництва “Українське слово”, з 1923–1924 рр. воно ж видавало “Літопис письменства і мистецтва”. Наприкінці 1926 р. засновано Український науковий інститут, який поширював інформацію про Україну серед німецьких науковців, надавав допомогу українським студентам, які здобували освіту в навчальних закладах Німеччини. Так інститут поєднував наукову, академічну та інформаційну діяльність.

Іншим важливим закордонним українським дослідницьким центром, на думку М. Андрусяка, була Варшава. Заснований в 1930 р. тут Український науковий інститут (УІН) згуртував здебільшого емігрантів із Наддніпрянщини. “Праці УІН” містили розвідки й матеріали з політичної, культурної та економічно-соціальної історії України. На православному богословському факультеті місцевого університету працювали українські історики і правознавці Василь Біднов, Олександр Лотоцький, В’ячеслав Заїкін.

Він відзначив також працю в Парижі Ілька Борщака (досліджував історію України XVII–XX ст., французько-українські взаємини, українську історіографію та західноєвропейські дослідження й документальні матеріали з історії України), В’ячеслава Прокоповича (1925–1939 рр. – редактор тижневика “Тризуб”) та інших. Серед недоліків тогочасної української історіографії автор статті зауважив брак наукових досліджень в Америці [45, арк. 313–314].

Окремо варто відзначити ще одне дослідження Миколи Андрусяка – “Історіографія українських державних змагань у 1917–1921 рр.”, написане, ймовірно, наприкінці 1941 р., коли історик перебував у Києві. Очевидно через те, що вже в лютому 1942 р. учений змушений був залишити місто, його так і не опублікували. Рукопис, написаний українською мовою, складається з чотирьох параграфів і має німецькомовне резюме.

М. Андрусяк відзначив перші спроби систематичних історичних досліджень української революції та державного будівництва 1917–1921 рр. Він виокремив три осередки, “що плекали традиції визвольних змагань за посередництвом публікацій” [102, арк. 1]. Перший – заснований з ініціативи М. Грушевського у 1919 р. у Відні Український соціологічний інститут, який у 1921–1922 рр. видав п’ять томів “Заміток і матеріалів до історії української революції 1917–1920 рр.”. Другий – видавничий кооператив “Червона Калина”, який заснували 1922 р. у Львові українські комбатанти, видавав спогади учасників визвольної боротьби. Третім видавничим осередком стало

Українське воєнно-історичне товариство з центром в Каліші, а згодом у Варшаві. Крім позитивних моментів діяльності цих осередків, історик відзначив, що попри певні спроби організації систематичного видання джерельних матеріалів й історичних нарисів, повної плановості не було, а “кращі спроби історії державних змагань, написані істориками і водночас учасниками подій, видані не накладками згаданих осередків” [102, арк. 1–6].

У наступному параграфі М. Андрусак зробив огляд бібліографії визвольних змагань 1917–1921 рр., зазначивши, що дослідники не можуть задовольнятися наявними бібліографічними реєстрами. Вчений, зокрема, розкритикував за неповність та нелогічне, на його думку, розташування позицій (за алфавітним, а не тематично-алфавітним принципом) у “Списку жерел до історії визвольної війни 1914–1921 рр.”, що публікувався майже в кожному випуску “Літопису Червоної Калини”. Автор відзначив також матеріали, зібрані в “Бібліографічному збірнику” Бібліографічної комісії науково-дослідної кафедри історії української культури імені академіка Д. Багалія у Харкові (1930) та в оглядах українознавства, що його редагував М. Грушевський на сторінках журналу “Україна” (1926–1930). Зразково упорядкованими М. Андрусак уважав матеріали до бібліографії Українських Січових Стрільців П. Зленка (Варшава, 1936) та Січових Стрільців І. Шендрика (Львів, 1937) [102, арк. 7–11].

Найбільший за обсягом параграф М. Андрусак присвятив характеристиці джерел до історії українських державних змагань, виокремивши офіційні документи і мемуари. Історик писав, що більшість урядових актів українських державних установ або втрачені, або опинилися “у ворожих для української національно-державної справи руках, про що можна здогадуватися з деяких публікацій джерел”. Зокрема, до останніх він відніс протоколи окремих засідань Центральної Ради, опубліковані в російському перекладі у збірці матеріалів до історії наступу більшовиків на Україну 1918–1919 рр., витяг із “Журналу Ради Міністрів” в харківському журналі “Летопись Революции”, деякі розпорядження гетьмана П. Скоропадського й

відозви підпільних штабів до населення України, вміщені у збірнику “Істпарту”, листування генерала Ю. Тютюника, надруковане в збірнику “Советская Украина и Польша” та інші документи [102, арк. 12–13]. Отже, підсумував М. Андрусак, з наведених радянських публікацій видно, що в “більшовицьких руках опинилися не тільки архіви урядів Центральної Ради й гетьмана Скоропадського, що залишилися в Києві, але й документи до Тютюникового рейду” [102, арк. 13].

Автор розвідки зазначив, що на відміну від проблем публікації офіційних документів, розпорошених по різних збірках, краще з мемуарами. Він вважав, що їх бібліографічний реєстр потребує окремого спеціального дослідження, тому відзначив лише найважливіші, на його думку, – спогади Д. Дорошенка, О. Лотоцького, В. Винниченка, Ю. Тютюника, В. Петрова, В. Кедровського, В. Зелінського, Є. Коновальця, М. Безручка, О. Назарука, С. Шухевича, М. Омеляновича-Павленка та інших [102, арк. 23–26]. Однак М. Андрусак закликав дослідників українських державних змагань для цілісної картини історичного процесу в Україні 1917–1921 рр. використовувати також “московську білу і червону мемуаристику”, а також “писання трьох чільних жидівських діячів: «правого» Арнольда Марголіна, «лівого» Соломона Гольдельмана та представника жидівського Бунду в Центральній Раді Мойсея Рафеса” [102, арк. 27–28].

В останньому параграфі перелічено історичні нариси, що з’явилися з 1919 по 1941 рр., зокрема С. Дністрянського, М. Капустянського, Є. Коновальця, А. Крезуба, О. Кузьми, М. Лозинського, С. Шелухіна, П. Сулятицького, З. Стефаніва, І. Мазепи, П. Феденка, О. Мицюка та інших. М. Андрусак закликав “вести пропаганду серед українського громадянства поза межами СРСР, щоб усілякі залишки матеріалів... відсилали до єдиного збору «Музею визвольної боротьби» у Празі” [102, арк. 37]. Обов’язок продовжувати і систематизувати видавничу працю, укладати бібліографію матеріалів, надрукованих в американських виданнях, учений покладав на Український науковий інститут в Америці.

Отже, в неопублікованій статті М. Андрусяка “Історіографія українських державних змагань 1917–1921 рр.” відібрано та проаналізовано бібліографічні реєстри, джерела та історичні нариси до історії української революції й державного будівництва в 1917–1921 рр., видані в Західній Україні, УРСР, а також у Берліні, Варшаві, Відні, Парижі, Празі [102]. У цьому огляді автор не розглядав польську, російську та іншу іноземну літературу з цієї проблематики, вважаючи, що її варто дослідити окремо. У зв’язку з появою значної кількості мемуарної літератури, М. Андрусяк вважав за доцільне підготувати її окремий бібліографічний реєстр.

На початку ХХ ст. чимало істориків почали досліджувати проблеми національної історіографії. На розвиток історичної науки в Галичині впливала діяльність українських істориків Наддніпрянщини. Її головним осередком залишалося Наукове товариство імені Шевченка у Львові, а особливо його історично-філософська секція на чолі з професором І. Крип’якевичем. У дослідженнях М. Андрусяка з української історіографії простежено поступ національної історичної думки як в Україні, так і поза її межами. Він розкрив конкретні проблеми розвитку історіографії в тематичному, концептуальному та джерелознавчому аспектах, автор відзначив діяльність провідних шкіл та охарактеризував становлення нових напрямів і формування дослідницьких традицій. Студії М. Андрусяка доповнювали та продовжували праці інших тогочасних – І. Крип’якевича, Д. Дорошенка, М. Кордуби, Д. Багалія, а також сприяли появі нових – Б. Крупницького, О. Оглоблина.

Не залишився історик осторонь і ще одного важливого та актуального у ХХ ст. напрямку досліджень – історичного краєзнавства.

5. 4. Краєзнавчі праці

На початку 1920-х років Україна вкотре була розділена між кількома державами: Центральна, Східна, Південна її частини – увійшли до СРСР; Західна Волинь і Східна Галичина – до відновленої Польської держави;

Північна Буковина – до Румунії; Закарпаття – до Чехословаччини. Поразка Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. активізувала в західних землях України історико-краєзнавчу роботу, яка часто була не стільки науково-пізнавальною, скільки патріотично-виховною. Особливо фаворизувалася доблесть княжого і козацького війська, популяризувалася серед молоді діяльність осередків “Січі”, “Сокола”, “Пласту”.

Потребу розвитку краєзнавства в Галичині усвідомлювали багато українських політиків, письменників, діячів культури і науки, оскільки держава стимулювала утворення польських товариств, які повинні були шукати аргументи для обґрунтування історичної приналежності цих автентичних українських земель до Польщі. Уже на початку 20-х років XX ст. у Галичині створюються гуртки і товариства, які мали за мету дослідження історії рідного краю. Діячі НТШ і “Просвіти” ініціювали заснування та функціонування відповідної періодики, видання книжкової продукції та поєднання краєзнавства з туризмом. Діяли “Кружок любителів Львова”, Українське краєзнавчо-туристичне товариство “Плаї”. З ініціативи останнього 1932 р. започатковано курси львовознавства, що передбачали виклади з геології, археології, історії та мистецтва [369, с. 191–195].

Поряд із зацікавленням історією Церкви, історіографією, козащиною, проблемами національного відродження в Галичині середини XIX – початку XX ст. увагу Миколи Андрусяка привернула й краєзнавча тематика.

У 1931 р. він написав статті “З історії українського культурного та національного руху Яворівщини (XVII–XIX ст.)”, “Гомін української державності й соборності на Закарпатті” [205], [187]. Наступного року у друкарні видавничої спілки “Діло” (власним коштом автора) видано краєзнавчий нарис “З минулого Знесіння” про підльвівське село, яке рік перед тим увійшло до складу міста. Ця праця написана на замовлення членів читальні “Просвіти” на Знесінні, а інформацію про культурно-національний рух до неї подав знесінчанин, магістр права Василь Жовнір [531, с. 4]. У

статті реконструйовано минувшину Знесіння від першої згадки в актах 1469 р. аж до початку XX ст. Зазначено, що назва цієї підльвівської околиці походить від посвячення церкви Вознесіння [206, с. 6–8]. Окремий розділ присвячено “Господарським відноси́нам на Знесінні в XV–XVIII ст.”, інформацію про які автор почерпнув із королівських люстрацій. Насамперед охарактеризовано соціальний склад населення, перераховано повинності та грошові податки, сільськогосподарські роботи [206, с. 9–14]. Значну увагу приділено культурно-національному життю Знесіння XVI–XX ст., показано участь селян у змаганнях львівського міщанства в обороні своєї народності та церкви на початку XVII ст., стан освіти, заснування читалень Товариства ім. Качковського та “Просвіти” [206, с. 15–17]. У 1992 р. культурно-просвітницьке товариство “Старе Знесіння” передрукувало цю раритетну працю [531, с. 5].

У 30-х роках XX ст. М. Андрусак зацікавився історичною географією Покуття та підготував ґрунтовну розвідку “Справи Покуття до 1516 року”. Вона написана польською мовою на звороті іншого рукопису історика, присвяченого постаті Й. Шумлянського, завдяки чому й вдалося встановити її авторство. Використання рукопису монографії як чернетки для написання нової публікації може бути вказівкою на час написання тексту – дефіцит паперу в роки Другої світової війни був звичним для науковців та літераторів. Праця складається зі вступу, трьох розділів і висновків. У рукописі відсутня одна сторінка першого розділу [121].

У вступі Микола Андрусак охарактеризував літературу та джерела до історії Покуття, зазначив, що хоча минувшиною цієї території займалися польські, румунські та українські автори, до середини 30-х років XX ст. так і не було написано всестороннього дослідження про цей закуток Прикарпаття. Праці польських істориків А. Яблоновського, А. Чоловського, А. Прохаски, К. Пуласького стосувалися Покуття лише дотично як однієї з проблем польсько-молдавських взаємин. З українських дослідників до цієї проблеми вдався М. Кордуба [405, с. 158–184], який доводив, що від початків існування

Молдавської держави до 1393–1394 р. регіон належав до неї. Монографія румунського історика Йона Ністора про молдавські права на Покуття опиралася на джерельний матеріал, але втрачала вартість через тенденційність. Він цілковито відкидав історичні аргументи про існування українського населення на схід від Карпат перед приходом румунів, вважаючи, що “українські біженці і бранці з Покуття цілковито асимілювалися в румунській масі, тому сучасні українці не є безпосередніми нащадками українців, яких спровадив Стефан Великий і Богдан Одноокий” [341, с. 184]. Автор також коротко охарактеризував джерела, що розкривають польсько-молдавські відносини (“Хроніка Яна Длугоша”, “Акти гродські і земські”, Коронна і Литовська метрика тощо).

Метою дослідження “Справи Покуття до 1516 року” М. Андрусак визначив висвітлення політичних відносин між Польщею та Молдавською державою. Він зазначив, що воно покликане відкоригувати на підставі опрацьованих джерел та досліджень М. Кордуби, А. Яблоновського, А. Чоловського працю Й. Ністора про покутський чинник у польсько-молдавському протистоянні [121].

1937 р. товариство “Плай” заснувало друкований орган – щомісячний ілюстрований журнал краєзнавства і туризму “Наша Батьківщина”, який реалізував накреслені раніше видавничі плани. Він виходив за редакцією літературознавця Степана Щурата. У часописі подавали статті, нотатки, різну поточну інформацію, рецензії на книги, бібліографічні замітки з галузей краєзнавства і туризму (мандрівництва). Дописувачі журналу – провідні українські вчені – Іван Крип’якевич, Іларіон Свенціцький, Ярослав Пастернак, Євген Храпливий, Василь і Степан Щурати, Володимир Огоновський, Володимир Кубійович, Микола Андрусак та інші – почали утверджувати наукові методи ведення історично-краєзнавчих досліджень, забезпечуючи високий науковий рівень вміщених на сторінках журналу статей і матеріалів [406, с. 63–79], [491, с. 79–83], [427, с. 108–110].

У другому номері опубліковано статтю М. Андрусяка “Українські історично-краєзнавчі дослід (їх вартість, дотеперішній стан і вигляди на майбутнє)”, де відзначено, що такі дослідження “не сповняють тільки ролю причинків для дослідів історії цілої країни, цілого народу, не є тільки «наукою для самої науки», але й засобом для плекання любови до своєї рідної землі” [288, с. 42]. Історик зазначив, що зацікавлення студіями місцевого минулого Галичини у другій половині ХІХ ст. дещо занепало і було менше поширено, ніж на Наддніпрянщині. Одну з причин цього він вбачав у тому, що “галичани, задивившись на Придніпрянщину як на серце України (автім зовсім слушно), почали нехтувати своїм місцевим минулим”. Однак прагнення до всеукраїнської національної єдності, на думку М. Андрусяка, зовсім не змушувало галичан недооцінювати й занедбувати дослідження своєї малої батьківщини [288, с. 42–43].

Критикував історик і діяльність НТШ, нарікаючи, що воно мало дбало про випуск популярно-краєзнавчої літератури, “не спромоглося на те, щоби уможливити дослідникам публікацію історично-краєзнавчих дослідів, дарма, що ця справа пекуча навіть з огляду на численні праці польських істориків з терену наших західних земель” [288, с. 44]. Це, на думку Миколи Андрусяка, частково компенсувало те, що “від кількох літ бачимо відрух самого громадянства в напрямі видання нарисів із місцевого минулого” і з огляду на це є “гарні гороскопи українських історично-краєзнавчих дослідів на західних землях” [288, с. 44], однак дослідникам місцевої історії необхідно подбати про видавництво історично-краєзнавчих монографій, де би друкували не тільки наукові, а й науково-популярні праці, рекомендовані до друку фахівцями. Цю публікацію можна вважати першим закидом М. Андрусяка у пресі щодо недоліків у видавничій діяльності НТШ. Як уже зазначалося, після низки критичних статей у львівських періодичних виданнях Виділ НТШ висловив йому догану [11, арк. 9].

Однак кількість краєзнавчої літератури у 20–30-х роках, все ж, зростала, започатковано серії “Історична бібліотека”, “Краєзнавча бібліотека”,

“Науково-популярна бібліотека”. Історико-краєзнавчими матеріалами рясніла українська періодика Галичини. Численні публікації з’явилися на сторінках журналів “Стара Україна”, “Літопис Червоної Калини”, “Життя і знання”, “Дорога”, газет “Новий час” та “Діло”, вісника українознавства “Сьогочасне і минуле”. Учені розуміли, що преса відіграє велику роль у формуванні буденно-історичної свідомості людей і тому прагнули використати її для публікацій своїх студій. Винятком не був і М. Андрусак, який у галицьких періодичних виданнях за 1931–1939 рр. опублікував близько 20 краєзнавчих розвідок та рецензій. Ранні краєзнавчі нариси молодого дослідника, разом із роботами І. Крип’якевича, М. Голубця, М. Дольницького, В. Січинського, М. Кордуби, С. Рудницького ввійшли до першої краєзнавчої бібліографії західноукраїнських земель першої третини ХХ ст., виданої 1936 р. у Львові [462].

Після Другої світової війни у країнах еміграційного поселення українців виникло чимало товариств, об’єднань, дослідних осередків, завданням яких було вивчення історії і культури рідного краю. Вони розгорнули велику науково-дослідницьку роботу, результатом якої стало видання багатьох книг мемуарно-краєзнавчого змісту, зокрема побачили світ збірники, присвячені Ярославщині, Засянню, Збаражчині, Перемишльщині, Бучаччині, Бойківщині, Зборівщині, Золочівщині, Коломийщині, Лемківщині, Бродівщині, Городенщині, Рогатинщині та іншим землям. Хоча зміст цих регіональних альманахів і збірників різноманітний, залежний від особливостей регіону, та мета появи їх одна: зібрати, по можливості, всю інформацію про історію, економіку, культуру, традиції та звичаї рідних теренів. Їх дослідженню сприяла готовність емігрантів розповісти про місцевості з яких вони емігрували та навіть у несприятливих для такої праці умовах, написати ґрунтовні праці, розшукуючи в закордонних архівах і бібліотеках потрібні джерельні матеріали. Працював над такими пошуками й М. Андрусак. Майже в кожному з виданих краєзнавчих збірників вміщено його статті, в деяких він входив до редакційної колегії (“Ярославщина і

Засяння 1031–1947. Історико-мемуарний збірник” [534, с. 21–26]) та комісії для збирання матеріалів (“Збаражчина: Збірник споминів, статей і матеріалів” [387]).

Одним із перших побачив світ збірник “Перемишль – Західний бастион України” (1961), де опубліковано статтю М. Андрусяка “Перемишль в історії України до 1918 року” [258, с. 25–66]. Автор розпочав її від першої згадки про Перемишль у літописах, навів аргументи істориків щодо походження назви міста. Зокрема подав концепцію Яна Длугоша, що Перемишль заснував Премислав, яка ґрунтується на аналогії переказів, що Київ заснував – Кий, Краків – Крак і т. д. М. Андрусяк вважав, що ця концепція вигідна полякам, тому її не підтримав. Далі він цитував джерела, що заперечували належність Перемишля, Червеня та інших руських міст до Польщі у 981 р. (оповідання саксонського хроніста Відукінда з Корвеї та арабського купця Ібрагіма Ібн-Якуба) [258, с. 25–37]. У наступному розділі йдеться про польську окупацію міста в 1349–1772 рр. [258, с. 37–41].

Третій розділ присвячено австрійському періоду історії міста, часу економічного занепаду, коли нова влада продала його 1778 р. Ігнацові Цетнерові. Далі М. Андрусяк описав культурно-освітнє життя Перемишля та діяльність місцевих єпископів з метою його покращення і розвитку, розповів про створення та діяльність у період “Весни народів” 1848 р. Головної Руської Ради, політичної організації “Народна Рада”, охарактеризував періодичні видання, що виходили в Перемишлі.

Початок ХХ ст., на думку історика, активізував українське громадсько-політичне життя Перемишля, що виявилось у створенні філії “Просвіти”, а згодом товариств “Віра”, “Народний дім”, “Руська щадниця”, які відігравали важливу роль у розбудові економічного життя Надсяння. Провідними діячами того часу були Г. Цеглинський, Т. Кормош, В. Загайкевич та інші. Останньому М. Андрусяк у кінці статті подякував за допомогу в пошуках і переписуванні матеріалів [258, с. 54–64].

Ця і наступні краєзнавчі розвідки написані за хронологічно-тематичним принципом: перші розділи присвячені найдавнішим часам, польсько-литовському періоду, наступні – часам австрійської влади до вибуху Першої світової війни, польській займанщині міжвоєнної доби [258, с. 25–66], [236, с. 22–61], [268, с. 33–36]. Дещо за іншою схемою опрацьовано історично-мемуарні публікації про Бойківщину, Зборівщину, Ярославщину – на основі власних спогадів або зібраних свідчень вихідців із цих теренів і присвячені, здебільшого, подіям кінця XIX – початку XX ст.

1967 р. у Канаді (Гамільтон) і США (Філадельфія) відновлено товариство “Бойківщина”, що продовжило традиції аналогічного товариства, яке діяло в Самборі з 1927 по 1939 р. У 1970 р. Головна управа товариства розпочала збирання і підготовку до друку матеріалів з історії, етнографії та географії України [369, с. 234–239], що склали основу фундаментального збірника “Бойківщина: монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту” (Філадельфія, 1980). Ґрунтовні статті історичного змісту подали до нього Я. Пастернак та М. Андрусак.

У “Нарисі історії Бойківщини” М. Андрусак окреслив територію цього етнографічного регіону, куди відносив такі райони Львівської області: Сколівський, Старосамбірський, Турківський, південні частини Самбірського, Дрогобицького й Стрийського. Автор коротко виклав історію Сколе, Славського, Турки, Борині, Старого Самбора та інших населених пунктів, охарактеризував економічне становище, демографічну ситуацію, культурно-освітнє і громадське життя регіону [247, с. 119–146], описав бої загонів УПА на території Бойківщини, зазначив назву і склад Військової Округи УПА. В останній частині М. Андрусак подав короткі відомості про всі села регіону, кількість населення і створені тоталітарною владою радгоспи. У нарисі опубліковано кілька карт: “Ріки Бойківщини”, “Гідросітка радянських східних Карпат”, “Закарпатська Бойківщина” та інші. Закінчуючи статтю, автор зазначив, що через брак матеріалів цей огляд не повний, і закликав емігрантів писати статті про рідні терени.

У 1985 р. вийшов збірник “Зборівщина”, в якому вміщено статтю М. Андрусяка “Зборівщина в часі Першої світової війни та Західно-Української Народної Республіки”. Її перший розділ присвячено вибуху Першої світової війни, реконструйовано битву в околицях Зборова, в якій здобули перемогу російські війська. Австрійська влада тоді евакуювала жителів прикордонних сіл і, щоб уникнути відповідальності за невдачі на фронті, нерідко звинувачувала українців у зраді монархії Габсбургів. На думку М. Андрусяка, це слугувало причиною австрійських репресій щодо місцевого населення [215, с. 134–136]. Під враженнями фальшивих доносів про “русофільство” галичан військова влада усувала з прифронтових теренів українців, яким не довіряла. Це переважно були жінки, діти та старші люди, які вже не могли служити у війську. Найбільший з таборів, через який пройшло близько 160 тис. українців, знаходився біля містечка Гмінд в Австрії, на північний захід від Відня. Микола Андрусяк опублікував спогади Антона Стефанова з Нетерпинців Зборівського повіту, якого вивезли влітку 1916 р. до Гмінду. Скиталець описав важкі умови перебування в концентраційному таборі, жахливий побут, голод, брак одягу [215, с. 138–140]. Він зауважив, що культурно-освітнє життя у Гмінді “було дозволене і ніхто нікого не переслідував, щоб тільки наші виселенці добре це були використали. Були кружкові читальні «Просвіти». Свідома інтелігенція працювала що сил, організовувала, але наші люди, на жаль, не користали з цього” [215, с. 141–142].

М. Андрусяк відзначив й піднесений настрій українців-скитальців, які наприкінці війни поверталися додому. Але там, нерідко, знову стикалися із знущаннями австрійської військової адміністрації. Особливо непокоїла необроблена земля, “поросла терням та будяками, порита воєнними окопами, вибоїнами гранат і густо засіяна стрілецько-жовнірськими могилами”. Історик відзначив голод і численні епідемії в галицьких селах. Для оцінки шкоди, завданої Зборівщині воєнними діями 1917 р., у прифронтовий район прибув австрійський міністр рільництва Трика, наказавши виділити 1 млн

крон на купівлю продуктів та надати господарське знаряддя для зубожілих селян [215, с. 144–145].

Друга частина статті має назву “Зборівщина в часі Західно-Української Народної Республіки 1918–1919 рр.”. З утворенням ЗУНР, зазначив дослідник, перед новоствореною українською владою виникли невідкладні завдання, серед яких, найперше, забезпечення населення продуктами та медичною допомогою. М. Андрусак опублікував “Спогади” сенатора Миколи Кузьмина, який згадував, що з цією метою було скликано повітові збори й ухвалено вислати делегацію до Державного Секретаріату внутрішніх Справ ЗУНР. Делегація привезла до Станиславова звернення, в якому йшлося про жалюгідний стан прифронтового Зборівського повіту, повідомлялося, що “під оглядом відбудови не зроблено до цього часу дослівно нічого. В жодній з місцевостей не побудовано навіть найменшого будинку. Не краще представляється стан засівів: поля лежать облогом. Сталося це через брак насіння, а також через брак інвентаря. А провізаційний стан околиці є прямо жахливий: тут панує лише нужда і голод” [215, с. 146–147]. Депутатів вислухали і з розумінням поставилися до потреб Зборівщини, але у зв’язку обмеженими можливостями допомогу надали не продуктами, а нафтою. Підсумовуючи історію Зборівщини періоду Першої світової війни, автор зазначив, що українське населення пережило одне з найстрашніших лихоліть. Із створенням ЗУНР значного покращення очікувати не доводилося [215, с. 149–150].

У третьому розділі М. Андрусак згадав свої зустрічі зі зборівчанами в УГА, писав про бойові дії галицьких корпусів, відомі йому втрати зборівчан внаслідок епідемічних захворювань під час боїв на протипольському, протибільшовицькому та протиденікінському фронтах, у полоні та таборах інтернування у Чехословаччині [215, с. 150–154].

У збірнику “Зборівщина” опубліковано ще дві його статті: “На руїнах – нове життя, не зважаючи на польський терор” [244, с. 579–583] і “Митрополит Константин Богачевський” [237, с. 831–834]. Першу написано

на підставі спогадів, що надіслала Галя Тимкевич у листах до Зборівського комітету в США. У статті подано життєпис цієї громадської діячки Зборівщини. Друга публікація присвячена митрополитові Константину Богачевському, який народився на Зборівщині, а згодом емігрував до США. Автор описав його життєвий шлях, сповнений “посвятною працею-службою для рідного народу і рідної Церкви” [237, с. 834]. Публікації М. Андрусяка в цьому збірнику можна назвати науково-популярними, оскільки ґрунтувалися вони на основі власних спогадів та спогадів інших вихідців зі Зборівщини.

Серед важливих історично-краєзнавчих розвідок, написаних в еміграції, можна виділити “Вибрані питання з церковного, громадського й освітнього життя в Переволочній” [175, с. 6–36]. Цю статтю опубліковано у збірнику “Нариси до історії села Переволочна”, упорядником якого був Василь Лаба. Він зазначив, що Петро Лагола передав йому два рукописи досліджень з історії рідного с. Переволочна для дальшого редагування і підготовки до друку. Їхніми авторами були Микола Андрусак та Григорій Сірський – вихідці з цього села. Розвідку М. Андрусяка упорядник подав із незначними стилістичними виправленнями [419, с. 3]. Відзначимо, що джерела до історії рідного села М. Андрусак вивчав ще у Львові. Серед матеріалів, зібраних для наукової роботи, збереглися нотатки з Йосифінської метрики про с. Переволочна [54].

Цю статтю М. Андрусак розпочав з першої історичної згадки про село 1494 р. у списку маєтностей дідича. Наступною важливою датою він вважав 1745 р., коли церкву з с. Ярославці перенесено до Переволочної і освячено на празник Введення Богородиці в храм. Однак невдовзі вона виявилася замалою для мешканців села, тому “довкола неї почали будувати більшу, а малу розібрали в середині” [175, с. 6–7]. Микола Андрусак зауважив, що першим священиком у Переволочній був о. Іван Москалевський (помер у 1782 р.) та перелічив всіх парохів аж до о. Івана Березинського, який помер у 1956 р. [175, с. 8–10].

Він докладно описав територію села, яке поділялося на три частини: “Потік”, “Пасівники” і “Лісові”. Відтворено власний родовід: перераховано членів родини, наведено факти з їхнього життя. Не забуто згадати і односельців та їхні життєві будні, описано культурно-освітнє та господарське життя села. Так, зокрема, за вїтївства його батька (1926–1927) збудовано приміщення читальні “Просвіта” й товариства “Сокіл”, відремонтовано будинок священика. Після Першої світової війни освітню діяльність у селі започаткувала вчителька Анна Папроцька, яка організувала в 1921 р. шкільний Шевченківський вечір. У 1922–1924 рр. переволочанська молодь влаштовувала вистави, в яких брав участь і сам М. Андрусяк [175, с. 16, 19–20, 25–26]. Ця публікація краєзнавця – досить вдале історично-мемуарне дослідження про рідне село.

Збирати матеріали про минувшину Золочівщини історик теж розпочав ще у Львові. 15 жовтня 1936 р. М. Андрусяк отримав лист від Золочівського товариства “Молода громада” з проханням підготувати монографію, присвячену історії цієї місцевості [50, арк. 1]. Серед архівних матеріалів збереглася газетна вирізка із закликом до населення надсилати на адресу доктора матеріали про свій край [50, арк. 18]. На нього відгукнулися вчителька Володимира Жуковецька та о. Юрій Малий, які передали свої спогади [50, арк. 2–17].

Однак розвідка М. Андрусяка “З минулого Золочівщини” побачила світ тільки 1982 р. у збірнику наукових статей “Золочівщина: її минуле і сучасне” [388]. У ній вчений виклав історію цих теренів від найдавніших часів до початку ХХ ст. При її написанні автор використав роботи своїх колег – краєзнавця Луції Харевічової “Джерела міста Золочева” (1929), археолога Ярослава Пастернака “Україна на зарані історії. Велика історія України” (1948), громадського діяча Івана Созанського “З минування м. Бродів” (1911), деякі відомості почерпнув з польськомовного “Словника географічного”. Змістовними є розділи статті про українсько-польську 1918–1919 та польсько-радянську 1920 р. війни, безпосереднім учасником яких був

автор. Згадав він і про Золочівський вишкільний курінь Галицької армії, до якого зголосився разом з іншими гімназистами 23 травня 1919 р. [207, с. 83–84].

В іншій статті – “Золочівщина у Советській «Історії міст і сіл України»” об’єднано та згруповано нариси про минуле сіл і містечок Золочівщини [218, с. 85–143]. Не забув історик і рідне село Переволочна, якому присвятив коротку статтю-спогад про його культурно-освітнє, соціально-економічне, релігійне життя [256, с. 346–348]. Писав про нього й інший колишній мешканець – Юрій Логин [431, с. 348–350]. Як бачимо, М. Андрусак вважав за потрібне популяризувати історію рідного краю. Раритетність збірника “Золочівщина: її минуле і сучасне”, актуальність публікацій вміщених у ньому, зумовила його перевидання уже в Україні у 2006 р. із доданим розділом про сучасні події в регіоні [389].

У збірнику “Ярославщина”, що побачив світ 2009 р., передруковано розвідку М. Андрусяка, присвячену українсько-польській етнографічній границі на Посянні та найважливішим подіям минувшини Ярослава [230, с. 23–32], [271, с. 21–26], [231, с. 615–620], [199, с. 660–665].

Історик також визначив межі етнічної території Лемківщини, охарактеризував дослідження, присвячені історичному минулому та говіркам лемків, звернув увагу і на трактування походження назви “лемки” у працях українських (Володимир Гнатюк,), австрійських (Гуго Гассінгер), німецьких (Оттон Альбрехт Ісберт) дослідників [214, с. 98–132].

Цікавився М. Андрусак громадсько-політичним та культурним життям українських поселенців на Кубані [298] та Далекому Сході [190, с. 5–9], [217, с. 236–238]. Зокрема, він окреслив територію та природні ресурси Кубані, коротко подав її історію від давнини до початку ХХ ст. Довів, що Кубань пов’язана з Україною географічно, історично, мовно та, найголовніше, “спільними політичними змаганнями” [298, с. 30].

Формування українських поселень на Далекому Сході почалося з приєднання цих територій до Російської імперії у середині ХІХ ст. [478,

с. 54]. Спершу вони були поодинокими, і лише з кінця XIX ст. стали масовими. Однією з причин колонізації М. Андрусяк назвав “земельний голод” на Великій Україні. Місцями компактних поселень вихідців з України стали сучасні Приморський, більша частина Хабаровського країв та Амурська область – територія більше відома під назвою Зелений Клин. Історик окреслив географічні межі цього регіону, визначив основні галузі господарства, в яких працювало місцеве населення, коротко охарактеризував культурно-освітнє життя краю [217, с. 236].

М. Андрусяк вважав краєзнавчі дослідження актуальними і зазначав: “Аби виховувати громадянство в любові до своєї рідної землі, треба змалювати йому його місцеве минуле” [288, с. 42]. У нього, як і в інших діаспорних істориків, чужомовне, чужокультурне середовище спричинило тугу за рідним краєм, загострювало пам’ять, спонукало до повернення, хоча б уявно, на рідні терени, все це відображалось на наукових зацікавленнях вченого і спонукало до написання розвідок до історико-краєзнавчих регіональних збірників.

Підсумовуючи, можна констатувати, що історико-краєзнавчі дослідження М. Андрусяка, написані у 30-х роках, невеликі за обсягом та, найчастіше, науково-популярні. Більшість з них опубліковано у львівських та діаспорних періодичних виданнях, таких як: “Літопис Червоної Калини”, “Життя і знання”, “Діло”, “Наша Батьківщина”, “Колосся”, “Свобода” тощо. Окремою брошурою “З минулого Знесіння” (1932) опубліковано рідкісні відомості про минувшину підльвівського села. В еміграційний період історик друкувався у газеті “Свобода”, “Лемківському календарі”, “Літописі Бойківщини”, активно співпрацював з україно- та англomовними регіональними збірниками, в яких опубліковано понад десяток його досліджень.

Як бачимо, М. Андрусяк, як і більшість істориків 30–70-х років XX ст., не обмежувався однією проблематикою, а мав широкий спектр наукових зацікавлень. Вчений відтворював національно-культурні процеси в Галичині

другої половини XIX – першої третини XX ст., минувшину українського козацтва і церковно-релігійні відносини XVII – першої чверті XVIII ст., продовжував студії Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, І. Кревецького з національної історіографії, писав біографічні нариси про колег-істориків М. Грушевського, Д. Багалія, І. Крип'якевича, І. Кревецького, краєзнавчі розвідки з історії етнографічних районів західного регіону України й українських поселень Зеленого Клину та Кубані. Варто відзначити, що дослідження історика написані в 30-х роках відзначалися науковістю, ґрунтувалися на значному масиві архівних джерел, а студії опубліковані в еміграційний період – на мемуарах та працях інших дослідників. Праці історика відображали характер конкретних завдань, що поставали перед ним, зокрема написання історико-краєзнавчих статей до відповідних збірників. Наукова спадщина історика становить понад 400 праць, чимало з яких написано польською, англійською, німецькою та французькою мовами (наявна бібліографія потребує доопрацювання). Впродовж останніх років окремі його праці перевидано в Україні, що свідчить про їх наукову і суспільну актуальність.

ВИСНОВКИ

Упродовж останнього 20-ліття до наукового обігу почали масово повертатися забуті або замовчувані раніше імена та творчий спадок українських діячів науки й культури, зокрема істориків Михайла Слабченка, Олександра Оглоблина, Наталії Полонської-Василенко та інших. Важливим завдання сучасних дослідників стало осмислення минулого крізь призму біографій його видатних представників, зокрема й науковців. На їх діяльність, формування наукових зацікавлень, світоглядних пріоритетів та й загалом власної життєвої стратегії значно впливали соціокультурні й політичні передумови, інтелектуальне середовище, до якого вони належали. До числа українських учених, на діяльності яких позначилися зміна традиційних уявлень внаслідок воєнних потрясінь та еміграції належав Микола Григорович Андрусяк.

Дослідження показало, що в українській історичній науці є тільки декілька спеціальних робіт присвячених висвітленню життєвого шляху та наукової діяльності М. Андрусяка. Сукупність біографічних та історіографічних матеріалів, опрацьованих у результаті пошукової роботи у ЦДАВОВУ, ЦДІАЛ України у Львові, ДАКО, ДАЛО, Архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Архіві Львівського національного університету імені Івана Франка, Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, дозволили вирішити поставлені дослідницькі завдання.

Заслуги М. Андрусяка як історика, його роль у громадському житті, діяльності польських та українських наукових і культурно-освітніх товариств, значний науковий доробок (понад 400 публікацій) не викликають сумнівів. Майбутній вчений виховувався в національно-свідомій селянській родині на Львівщині. Його світогляд формувався під час навчання у Бродівській, Яворівській, Золочівській гімназіях та в Академічній гімназії у

Львові. Ідейному становленню сприяла також участь у студентських гуртках, національно-визвольних змаганнях 1918–1921 рр. Навчання в Університеті Яна Казимира, курси польських професорів Я. Птасьніка, К. Хилінського, Ф. Буяка, К. Айдукевича збагатили знання М. Андрусяка з історії Греції і Риму, суспільної та економічної історії Польщі, польської історіографії, палеографії, дипломатики, філософії, етики, логіки тощо. Під впливом медієвіста С. Закшевського він зацікавився історією Церкви, зокрема діяльністю єпископа Йосифа Шумлянського. Водночас на формування наукових поглядів М. Андрусяка значний вплив мали такі українські вчені, як М. Грушевський, І. Кривецький, І. Крип'якевич, М. Кордуба, М. Возняк, В. Дорошенко та інші.

У львівський період життя та діяльності М. Андрусяка (30-ті роки ХХ ст.) відбулося наукове становлення вченого у НТШ, де він працював бібліотекарем (1927–1939, квітень 1942 р.), після обрання дійсним членом (1932) виконував обов'язки секретаря на загальних зборах і заступника секретаря Історично-філософичної секції, брав участь у діяльності комісій – Бібліографічної, Старої історії України, Нової історії України (секретар), Історично-джерелознавчої (заступник голови), Статистичної (секретар). Також був членом інших авторитетних українських і польських наукових (Українського богословського наукового товариства, Польського історичного товариства), культурно-освітніх (“Просвіта”), військових (“Молода громада”), робітничих (Українське робітниче товариство “Сила”) та інших товариств. Участь у них сприяла розширенню наукових інтересів і контактів історика. Не входячи до жодної політичної партії він вдало поєднував активну громадську діяльність із викладацькою роботою, працею в органах влади. Зокрема, М. Андрусяк працював ректором та викладачем історії України в Університеті робітничого товариства “Сила” (1937–1938), помічником проректора з наукової роботи у Львівському університеті (1939), викладав історію й географію у Першій українській державній гімназії та Вчительській семінарії (1943–1944), історію Української Церкви в Греко-

католицькій богословській академії (квітень–липень 1944 р.), працював статистиком в Інституті психотехнічних досліджень Львова (до кінця серпня 1943 р.).

У короткотривалий київський період (жовтень 1941 – лютий 1942 рр.) вчений працював директором Інституту історії України УАН і заступником керівника Відділу культури й освіти Київської міської управи, де разом з О. Оглоблиним, К. Штепою, Л. Окиншевичем, Н. Полонською-Василенко та іншими активізував науково-освітнє життя столиці.

Понад 40 років М. Андрусяк прожив в еміграції (1944–1985). Тут він викладав курс “Історія козаччини” на філософічному факультеті Українського вільного університету в Мюнхені (1946–1948), наукове середовище якого творили Л. Білецький, І. Витанович, Б. Крупницький, В. Кубійович, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, В. Янів та інші. За результатами довоєнних досліджень М. Андрусяк циклостилем видав тритомну “Історію козаччини” (1946).

У США історик, поряд з іншими прибулими дійсними членами НТШ – Р. Смаль-Стоцьким, Л. Окиншевичем, М. Шлемкевичем, В. Січинським, В. Левом, виступав на наукових засіданнях та конференціях, виголошував доповіді з історії Галицько-Волинського князівства, Гетьманщини, походження назви “Україна”. М. Андрусяк читав лекції з історії України та української історіографії в Університеті українознавства при НТШ в Америці (1954–1956), Українському технічному інституті (1955) та інших навчальних закладах. Разом із Л. Винаром, О. Оглоблином, О. Домбровським, О. Пріцаком, Т. Мацьківим він брав участь у діяльності Українського історичного товариства та публікувався на сторінках його друкованого органу – “Українського історика”.

У ході дослідження встановлено, що М. Андрусяк, як і більшість істориків 30–70-х років ХХ ст., не обмежувався однією проблематикою, а мав широкий спектр наукових зацікавлень й встановлено їх перелік. Вчений відтворював минушину княжої доби, Гетьманщини, проблеми церковної

історії XVII – першої чверті XVIII ст., національного відродження в Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст., досліджував національну історіографію, генеалогію, геральдику, ономастику, писав біографічні нариси, краєзнавчі розвідки. Студії вченого базувалися на архівних матеріалах, відомих йому джерелах і літературі, власних спогадах та спогадах знайомих. М. Андрусяку належить понад 15 монографій. Він публікувався в авторитетних наукових збірниках (“Записки НТШ”, “Квартальник історичний”, “Український історик”); найбільших галицьких (“Діло”, “Літопис Червоної Калини”, “Вістник”, “Життя і знання”, “Нова Зоря”, “Новий час”, “Напередодні” та інших) й американських діаспорних періодичних виданнях (“Свобода”); україно- та англомовних краєзнавчих збірниках, енциклопедіях.

На основі аналізу наукової спадщини виокремлено чотири основні напрями наукових інтересів вченого з історії українського козацтва і церковно-релігійних відносин XVII – першої чверті XVIII ст., національно-культурних процесів у Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст., української історіографії, краєзнавства.

Публікації М. Андрусяка повернули із забуття імена священнослужителів, які, крім церковної, вели духовно-просвітницьку діяльність, пропагуючи національну ідею, митрополита Юрія Винницького, крилошанина Івана Могильницького, митрополита Михайла Левицького, священика Осипа Лозинського та інших. Найбільшої слави вченому принесло дослідження релігійно-церковної, військової та політичної діяльності єпископа Йосифа Шумлянського. Історик навів біографічні відомості, охарактеризував релігійну та політичну діяльність, простежив боротьбу за єпископську кафедру й відносини з Львівським братством. До заслуг історика можна віднести ґрунтовне вивчення світського періоду життя владики, дипломатичні місії Й. Шумлянського до правобережного гетьмана П. Дорошенка у 1671, 1672 та 1674 рр. з метою примирення його з Польщею. Відзначив неоднозначність політичної діяльності владики, зокрема звертання

до російського царя з проханням про захист православних у Речі Посполитій, і водночас спроби схилити гетьмана І. Мазепу на бік Польщі. На думку дослідника, єпископ, хоч і зазнав польських впливів, все ж, відстоював національно-культурні інтереси власного народу.

Одне з чільних місць у науковій спадщині М. Андрусяка посідають дослідження зовнішньої та внутрішньої політики Гетьманщини другої половини XVII – першої третини XVIII ст. За нашими підрахунками, козацькій тематиці присвячено близько 40 монографій, статей та рецензій, частина з яких неодноразово перевидавалася як за життя історика, так і після його смерті. Більшість із них присвячені правобережному козацтву кінця XVII – першої третини XVIII ст., зокрема гетьмануванню Павла Тетері, Петра Дорошенка, Івана Мазепи. Культурна та зовнішньополітична діяльність останнього, пов'язана з історією Польщі, Росії, Туреччини, Швеції та інших держав, знайшла відображення у багатьох його публікаціях, рецензіях, а в підсумку й у монографіях. У них Іван Мазепа постає гетьманом-державотворцем, меценатом, що дбав про розвиток української культури. Зважаючи на актуальність дослідження, праця історика “Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч” (1939) неодноразово перевидавалася.

Аналіз наукової спадщини показав, що у 30-х роках XX ст. вчений працював над вивченням національно-культурних процесів у Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст. Результатом стали цінні монографічні дослідження М. Андрусяка “Нариси з історії галицького москвофільства” (1935), “Генеза й характер галицького русофільства” (1941), що відтворюють процеси виникнення, утвердження і поширення у Галичині та загалом на західноукраїнських землях москвофільства (русофільства). Аналіз публікацій історика свідчить, що він, на противагу тогочасному трактуванню галицького москвофільства як явища чужого українському руху та вияву “зрадницької” позиції окремих діячів, вважав його складовою українського національного руху. Цю тезу історика підтримали сучасні дослідники О. Сухий та О. Середа. Вчений також розрізняв поняття

“русофільство” та “москвофільство”, вважаючи “москвофільство” частиною “русофільства”. У сучасній українській історіографії цю тезу розвинули О. Аркуша та М. Мудрий, підтримавши думку М. Андрусяка, що термін “москвофільство” – завузький для характеристики всього русофільського руху ХІХ – початку ХХ ст., і пропонували використовувати його на означення певної течії у русофільстві.

Дослідження М. Андрусяка з української історіографії показали поступ національної історичної думки як в Україні, так і поза її межами. Його публікації розкрили конкретні проблеми розвитку історіографії в тематичному, концептуальному та джерелознавчому аспектах. Автор відзначив діяльність провідних історичних осередків й видавництв на українських землях у 30-х роках (Львів, Київ, Харків, Одеса, Вінниця, Кам’янець-Подільський, Ніжин, Полтава, Дніпропетровськ, Ужгород) та в еміграції (Відень, Прага, Берлін, Париж, Варшава). Водночас він охарактеризував формування дослідницьких традицій і становлення народницького та державницького напрямів в українській історіографії. Історіографічні публікації М. Андрусяка стали продовженням аналогічних праць інших тогочасних істориків – Д. Багалія, І. Кревецького, М. Кордуби, І. Крип’якевича, Д. Дорошенка, а також спонукали до появи нових – Б. Крупницького, О. Оглоблина.

Більшість історико-краєзнавчих досліджень М. Андрусяка невеликі за обсягом та, найчастіше, науково-популярні, що зумовлено іншим видом джерел, які використовував історик. Вони опубліковані у львівських та діаспорних періодичних виданнях, таких як: “Літопис Червоної Калини”, “Життя і знання”, “Діло”, “Наша Батьківщина”, “Колосся”, “Свобода” та інших. У брошурі “З минулого Знесіння” (1932) наведено рідкісні відомості про минувшину підльвівського села. В еміграційний період у краєзнавчих збірниках опубліковано більше десятка його досліджень, присвячених історико-етнографічним районам західного регіону України – Лемківщині, Бойківщині, Покуттю. М. Андрусяк проаналізував суспільно-політичне та

культурно-освітнє життя окремих галицьких повітів – Бучаччини, Збаражчини, Зборівщини, Золочівщини, Перемишльщини, Яворівщини, Ярославщини. Оригінальними є студії про українських поселенців Далекого Сходу та Кубані.

При опрацюванні матеріалів виявлено 10 неопублікованих рукописів праць М. Андрусяка. Встановлено криптоніми та псевдоніми, якими підписувався вчений, – М. А., М. А-як, Н. Андрусяк, Нікола Андрусяк, Никон Немирон, М. Переволочинець, Никандр Літописець, Мстислав Всегоренко. Перегляд львівських та американських періодичних видань, наукових та науково-популярних збірників статей, дав змогу майже вдвічі збільшити бібліографію за рахунок незауважених раніше публікацій. Додано також матеріали з виданих на Заході краєзнавчих збірників. Численні перевидання праць М. Андрусяка за останнє 20-ліття засвідчують їх наукову і суспільну актуальність. Вважаємо за необхідне продовжувати пошук рукописів праць та епістолярію вченого в Польщі, Німеччині, США. Варто видати неопубліковані студії 30–40-х років ХХ ст., насамперед, “Справи Покуття до 1516 року”, “Участь львівського владики Йосифа Шумлянського у міжнародній політиці України, Польщі, Москви”, “Маєткові справи Павла Тетері та його виїзд до Туреччини”, “Українська історика за царського режиму”, “Історіографія українських державних змагань у 1917–1921 рр.”, “Історичний нарис українського національного змагання в Галичині” тощо.

У дисертації узагальнено основні віхи життєвого шляху, наукову, педагогічну та громадсько-культурну діяльність талановитого історика М. Андрусяка. Тривалий час ім’я вченого з ідеологічних міркувань було викреслено з української історіографії ХХ ст. Водночас його науковий доробок є помітним внеском у дослідження ранньомодерної, нової та новітньої історії України, концептуальні погляди заслуговують на гідне місце в українській історичній науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Неопубліковані документи

Центральний державний історичний архів України у Львові

Ф. 175. Державна екзаменаційна комісія для кандидатів на вчителів середніх шкіл, м. Львів, оп. 1.

1. Спр. 19. Особова справа М. Андрусяка. – 373 арк.

Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, оп. 4а.

2. Спр. 7913. Метрична книга (народження) церкви с. Переволочна, повіт Золочів 1882–1911. – 152 арк.

Ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка, Львів, 1873–1939; 1941–1944 рр., оп. 1.

3. Спр. 26. Звіт про діяльність товариства за період з 26 грудня 1937 до 31 грудня 1938 р. – 174 арк.
4. Спр. 31. Протоколи загальних зборів товариства, 1903–1940. – 96 арк.
5. Спр. 35. Книга протоколів засідань членів правління Виділу президії за 1912–1936 рр. – 307 арк.
6. Спр. 36. Книга протоколів засідань членів Виділу за 1936–1942 рр. – 81 арк.
7. Спр. 38. Протоколи об'єднаних засідань членів секцій товариства, 1919–1938. – 37 арк.
8. Спр. 44. Книга протоколів засідань членів Комісії нової історії України при історичній секції за 1934–1939 рр. – 34 арк.
9. Спр. 46. Книга протоколів засідань статистичної комісії НТШ. – 33 арк.
10. Спр. 322. Заяви вчителів, студентів та учнів про надання їм одноразової допомоги і стипендій. – 128 арк.

11. Спр. 370. Листування з Андрусяком М. про роботу бібліотеки, публікацію статей та ін. – 9 арк.
12. Спр. 378. Списки членів із зазначенням їх адрес. – 157 арк.
13. Спр. 382. Облікові картки членів товариства з прізвищами на “А–Н”. – 95 арк.
14. Спр. 391. Біографії дійсних членів товариства з прізвищами на літери “А–І”. – 128 арк.
15. Спр. 417. Листування з членами товариства про виплату гонорарів, видання наукових праць та ін. – 41 арк.
16. Спр. 436. Особисті документи завідувача бібліотекою Дорошенка Володимира Вікторовича (членські книжки, свідоцтва, довідки, рукописи статей та ін.). – 135 арк.
17. Спр. 443. Заяви приватних осіб про прийняття їх на роботу. Том IV. 1935–1936. – 108 арк.
18. Спр. 658. Книга протоколів засідань членів Бібліографічної комісії товариства. 1914–1927. – 25 арк.
19. Спр. 785. Договір з товариствами “Молода громада”, Українським товариством допомоги інвалідам у Львові про відкриття Музею історично-воєнних пам’яток. – 2 арк.
20. Спр. 786. Звіт про діяльність дирекції “Музею історично-воєнних пам’яток” за період з 20 жовтня 1937 до 30 січня 1939 р. – 9 арк.
21. Спр. 800. Проект роботи бібліотеки 1927 р. – 6 арк.
22. Спр. 807. Звіти про роботу бібліотеки за 1930–1937 рр. – 24 арк.
23. Спр. 809. Звіт про роботу бібліотеки і переплетеної майстерні за 1932–1935 рр. – 37 арк.
24. Спр. 814. Статистичний звіт про роботу бібліотеки за 1939 р. – 1 арк.
25. Спр. 818. Звіти про діяльність рукописного відділу бібліотеки за I півріччя 1942 р. – 97 арк.

26. Спр. 973. Листи наукових працівників, викладачів, студентів про придбання літератури, том II. 1928. – 84 арк.

27. Спр. 977. Листи наукових працівників, викладачів, студентів про придбання літератури, том VI. 1935–1936. – 149 арк.

Ф. 311. Редакція українського журналу “Нові шляхи” м. Львів, оп. 1.

28. Спр. 22. Стаття М. Андруска “Чубський П. До питання про джерела II частини «Fata morgana» М. Коцюбинського”. – 2 арк.

Ф. 357. Крип’якевич І. П. – історик, дійсний член НТШ, педагог, професор Львівського університету, директор Інституту суспільних наук АН УРСР, академік АН УРСР. 1886–1967 рр., оп. 1.

29. Спр. 5. Хроніка Історично-філософської секції НТШ у Львові, складена Крип’якевичем І. П. – 75 арк.

30. Спр. 15. Листи Андруска М., Балея С., Балицького Ю., Бачинського В. до Крип’якевича І. (1912–1930). – 14 арк.

Ф. 359. Осип Назарук – адвокат, журналіст, публіцист, громадський і політичний діяч. 1883–1940, оп. 1.

31. Спр. 28. Записна книжка № 20. 1935. – 119 арк.

32. Спр. 30. Записна книжка № 22. 1935–1936. – 124 арк.

33. Спр. 34. Записна книжка № 24. 1936. – 126 арк.

34. Спр. 36. Записна книжка № 27. 1936–1937. – 126 арк.

Ф. 362. Студинський Кирило – історик мови і літератури, голова НТШ (1923–1932), академік ВУАН (1924–1933, 1939–1941 рр.). 1868–1941, оп. 1.

35. Спр. 54. Статути, листи, касові звіти та ін. документи про діяльність НТШ у Львові. 1903–1929. – 212 арк.

Ф. 376. Скрутенъ Йосафат – священик ЧСВВ, історик церкви, колекціонер. 1894–1951, оп. 1.

36. Спр. 11. Листи, запрошення, повідомлення НТШ у Львові, Української наукової асоціації у Празі та ін. товариств, надіслані Й. Скрутеню. – 45 арк.

37. Спр. 29. Листи Алиськевича Й., Андрейовича М., Андрусяка М. і Арсенича. – 8 арк.

Ф. 388. Андрусяк Микола – історик, дійсний член НТШ, бібліотекар бібліотеки НТШ у Львові, професор УВУ. 1902–1985, оп. 1.

38. Спр. 1. Свідоства, довідки, заповітки книжки та інші особисті документи Андрусяка Миколи. 1913–1939. – 138 арк.

39. Спр. 3. Листування М. Андрусяка з польською прокуратурою в Золочеві в справі повернення йому кореспонденції, книжок, картин, забраних окупаційними органами під час обшуку квартири його батьків в с. Переволочна. – 2 арк.

40. Спр. 4. Праця “Українська історика за царського режиму”. – 15 арк.

41. Спр. 5. Праця “Іван Мазепа”. – 224 арк.

42. Спр. 6. Праця “Українська церква”. – 50 арк.

43. Спр. 7. Праця “Назва “Україна”. – 15 арк.

44. Спр. 8. Праця “Історія Карпатської України”. – 51 арк.

45. Спр. 9. Праці “Українська історіографія (1039–1930)” та “Історіографія України (1921–1930)”. – 489 арк.

46. Спр. 12. Стаття “Шлях до державності й соборності”. – 23 арк.

47. Спр. 13. Стаття “Галицька катедра в Крилосі”. – 7 арк.

48. Спр. 14. Стаття “Про українську шляхту”. – 16 арк.

49. Спр. 16. Історичний нарис “Західноукраїнські землі”. – 61 арк.

50. Спр. 18. Матеріали до історії сіл: Вільшаниця, Залісся, Ясенівці Золочівського округу, підібрані від тамтешніх інтелігентів М. Андрусяком. (Виписки, мемуари, звернення) 1936–1937. – 18 арк.

51. Спр. 19. Виписки до історії м. Вінниця та суміжних сіл. – 18 арк.

52. Спр. 20. Виписки і замітки складені на основі архівних документів і матеріалів та бібліотечних фондів для підготовки до друку історичних досліджень. – 276 арк.

53. Спр. 21. Виписки і замітки складені на основі архівних документів і матеріалів та бібліотечних фондів для підготовки до друку історичних досліджень. – 224 арк.

54. Спр. 22. Виписки і замітки складені на основі архівних документів і матеріалів та бібліотечних фондів для підготовки до друку історичних досліджень. – 296 арк.

55. Спр. 23. Виписки і замітки складені на основі архівних документів і матеріалів та бібліотечних фондів для підготовки до друку історичних досліджень. – 414 арк.

56. Спр. 24. Виписки і замітки складені на основі архівних документів і матеріалів та бібліотечних фондів для підготовки до друку історичних досліджень. – 245 арк.

57. Спр. 25. Виписки і замітки складені на основі архівних документів і матеріалів та бібліотечних фондів для підготовки до друку історичних досліджень. – 198 арк.

58. Спр. 26. Виписки і замітки складені на основі архівних документів і матеріалів та бібліотечних фондів для підготовки до друку історичних досліджень. – 247 арк.

59. Спр. 27. Виписки і замітки складені на основі архівних документів і матеріалів та бібліотечних фондів для підготовки до друку історичних досліджень. – 376 арк.

60. Спр. 28. Рецензії на статтю Дмовського Р. – 30 арк.

61. Спр. 29. Фрагменти статей М. Андрусяка. – 18 арк.

62. Спр. 31. Листи Гілевича О., Гладилевича І., Гошовського В. – 11 арк.
63. Спр. 32. Листи Грушевського М. – 5 арк.
64. Спр. 33. Листи Деруги О., Домбковського П., Дорошенка В., Дорошенка Д., Думіна О. – 29 арк.
65. Спр. 34. Листи Закшевського С., Іваніва Ю., Івахнюка А., Кандиби О. 1931–1939. – 28 арк.
66. Спр. 35. Листи Кокорудза І., Копержинського К., Кордуби М. і Кривецького І. 1928–1939. – 12 арк.
67. Спр. 37. Листи Лева В., Левицького К., Лотоцького О., Лукіяновича Д., Люка К. – 22 арк.
68. Спр. 38. Листи Мармаш Ірини, Микитюка Д., Михайловича В., Мокрія С. – 26 арк.
69. Спр. 42. Листи Шендрика І., Шептицького А., Шпитковського І., Щербаківського В. і Юркевича В. – 15 арк.
70. Спр. 44. Листування з Науковим товариством імені Шевченка у Львові про прийняття участі в роботі товариства, запрошення, статті з обвинуваченням членів наукового товариства та інші документи. 1927–1939. – 115 арк.
71. Спр. 45. Запрошення на збори, з'їзди, наради, семінари, концерти надіслані доктору М. Андрусяку від українських наукових, суспільно-культурних товариств. – 72 арк.
72. Спр. 46. Обіжники, інструкції, правильники, звіти головної управи Львівського філіалу товариства “Просвіта”, надіслані своєму активному члену М. Андрусяку з запрошенням взяти участь в нарадах, засіданнях. – 24 арк.
73. Спр. 48. Листи управ укр. товариств, спілок, науково-дослідних установ у справі співробітництва М. Андрусяка з ними, врегулювання великих претензій з боку останнього. 1932–1939. – 31 арк.

74. Спр. 49. Запрошення на засідання, збори, наукові лекції, надіслані М. Андрусяку від Львівського відділення Польського історичного товариства. – 66 арк.

75. Спр. 50. Листування з Польською академією знань про прийняття участі у виданні “Польського біографічного словника”. – 80 арк.

76. Спр. 51. Листи й пропозиції адміністрації і редакцій польських бюлетнів, журналів, науково-дослідних збірників з пропозиціями М. Андрусяку надсилати підготовлені ним матеріали для опублікування та у справі їх оплати. – 42 арк.

77. Спр. 53. Стаття Д. Донцова “Історія церкви на Україні”. – 43 арк.

78. Спр. 54. Примірник часопису “Записки Чину св. Василя Великого”. – 16 арк.

79. Спр. 55. Бібліографія праць І. Старчука. – 1 арк.

80. Спр. 56. Бібліографія до історії України. – 100 арк.

81. Спр. 57. Бібліографія до історії визвольних змагань. – 98 арк.

82. Спр. 58. Бібліографія до історії Церкви. – 292 арк.

83. Спр. 59. Географічний покажчик до історії Церкви. – 282 арк.

84. Спр. 60. Бібліографія до історії монастирів. – 53 арк.

85. Спр. 61. Картотека українських часописів. – 194 арк.

Ф. 406. Редакція газети “Нова Зоря”, м. Львів, оп. 1.

86. Спр. 192. Рецензії Каровця М. – 121 арк.

87. Спр. 274. Рецензії невстановлених авторів. – 106 арк.

Ф. 451. Греко-католицька богословська академія, м. Львів. 1783–1945, оп. 2.

88. Спр. 147. Листування ректора Й. Сліпого з світськими особами з прізвищами на букви “А–Б”. – 206 арк.

89. Спр. 190. Вітальні листи ректору Й. Сліпому від світських осіб з прізвищами на “А–Г”. – 172 арк.

Ф. 684. Протоігуменат монастирів Чину св. Василя Великого, м. Львів. 1772–1946, оп. 1.

90. Спр. 1608. Листи кореспондентів з прізвищами на літеру “А”. – 16 арк.
91. Спр. 1626. Праця М. Андрусяка “Маєткові справи Павла Тетері та його виїзд до Туреччини” та виписки з документів. – 76 арк.
92. Спр. 1627. Праця М. Андрусяка “Історичний нарис українського національного змагання в Галичині”. – 40 арк.
93. Спр. 1628. Праця М. Андрусяка про історію Української Церкви. – 53 арк.
94. Спр. 1629. Праця М. Андрусяка “Участь львівського владики Йосифа Шумлянського у міжнародній політиці України, Польщі, Москви”. – 30 арк.
95. Спр. 1630. Рецензія М. Андрусяка на публікацію Копистянського Адріана “Матеріали относящієся къ исторіи Львовского Ставропигіона въ 1700–1767 гг.” – 4 арк.
96. Спр. 1631. Рецензія М. Андрусяка на статті з історії України та Росії, опубліковані у Німецькому науковому журналі для Польщі. – 13 арк.
97. Спр. 1632. Рецензія М. Андрусяка на публікацію Флоровського А. В. “Чехи и восточные словене”, опубліковану в Празі у 1935 р. – 13 арк.
98. Спр. 1633. Рецензія М. Андрусяка на публікацію історика з Вільнюса Олекси Деруги “Петро I та уніати й церковна унія 1700–1711 pp.” – 14 арк.
99. Спр. 1634. Рецензія М. Андрусяка на чотири перші томи польського історичного видавництва “Всхуд”, видані у 1928–1930 pp. – 2 арк.
100. Спр. 1757. Макет збірника документів про боротьбу між Свистельницьким Єремією та Шумлянським Йосифом за єпископські престולי Львова, Галича та Кам’янець-Подільського у 1669–1674 pp. – 247 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України**

Ф. 3695. Шелухін С. П., оп. 1.

101. Спр. 147. Друковані праці інших авторів, що їх використано С. Шелухіним у своїх статтях. – 113 арк.

Ф. 4465. Колекція документів і матеріалів українських емігрантських установ, організацій та різних осіб, оп. 1.

102. Спр. 377. Стаття М. Андрусяка “Історіографія українських державних змагань у 1917–1921 рр.”. – 42 арк.

Державний архів Київської області

Ф. Р-2356. Київська міська управа, оп. 6.

103. Спр. 13. Списки співробітників відділу культури і освіти та прикріплених до їдальні. – 23 арк.

104. Спр. 209 а. Списки співробітників Управи. – 113 арк.

Ф. Р-2462. Українська Академія наук, м. Київ, оп. 1.

105. Спр. 4. Списки директорів та співробітників інститутів при Академії наук. – 13 арк.

106. Спр. 5. Доповідні записки директорів інститутів при Академії наук. – 53 арк.

Державний архів Львівської області

Ф. 26. Університет Яна Казимира у Львові, оп. 4. Тези на здобуття докторського ступеня, докторські дисертації, магістерські роботи (1851–1939)

107. Спр. 88. Докторська дисертація Андрусяка Миколи на тему: “Йосиф Шумлянський (1667–1708) перший уніатський львівський єпископ, його життя та діяльність”. – 292 арк.

оп. 11. Роботи, статті, рецензії, реферати (1850–1939).

108. Спр. 41. Стаття М. Андрусяка на тему “Останні роки Павла Тетері (1665–1671)”. – 13 арк.

109. Спр. 1461. Реферат Андрусяка М. на тему “Православна церква Речі Посполитої в період правління Владислава IV”. – 22 арк.

110. Спр. 2061. Рецензія Алиськевича Мар’яна на роботу М. Андрусяка на тему “Йосиф Шумлянський, перший уніатський львівський єпископ”. – 15 арк.

111. Спр. 2063. Рецензія Андрусяка М. на роботу Левицького Казимира “Князь Острозький Костянтин і берестейська унія 1596 р.” та відповідь автора на рецензію. – 18 арк.

112. Спр. 2064. Рецензія Андрусяка М. на роботу Висмерського Францишека “Дорошенко при Собеському в 1665–1676 роках”. – 16 арк.

113. Спр. 2065. Рецензія Андрусяка М. на роботу Черевко Владзимежа-Семена “Війна Хмельницького з Річчю Посполитою в 1654–1655 роках”. – 7 арк.

114. Спр. 2066. Рецензія Андрусяка М. на роботу Воронжака Яна “Бій під Хотиним в 1621 р.”. – 16 арк.

115. Спр. 2067. Рецензія Андрусяка М. на роботу Лукашевського Антона “Петро Конашевич-Сагайдачний”. – 14 арк.

116. Спр. 2176. Рецензія Яцняцької Йоанни на роботу М. Андрусяка “Православне питання за Владислава IV”. – 3 арк.

117. Спр. 2103. Рецензія Красницького Анджея на роботу А. Андрусяка “Й. Шумлянський перший львівський уніатський єпископ”. – 13 арк.

Оп. 15. Каталоги студентів

118. Спр. 731. Каталог студентів. – 113 арк.

119. Спр. 1355. Альбом обліку докторських дипломів. – 933 арк.

Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Ф. 1.

120. Оп. VI-ф. – Спр. 1. – Арк. 115–119.

**Архів Центру дослідження українсько-польських відносин
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України**

121. Папка “Андрусак М.” (Рукопис “Справи Покуття до 1516 року”).
– 55 арк.

Архів Львівського національного університету імені Івана Франка

Ф. 119, оп. 3.

122. Спр. 3. Накази ректора М. Марченка. – 133 арк.

**Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника
НАН України. Відділ рукописів**

Архів Івана Крип'якевича

123. Папка 159.

124. Папка 259.

125. Папка 261 а.

126. Папка 286.

127. Папка 312.

128. Фонд: Возняк М. – Спр. 208. – 1 арк.

**Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана
Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг
ім. Ф. П. Максименка**

129. Архів бібліотеки (Sprawozdania). – Док. Ч. 450/39.

Опубліковані документи

130. Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. – Кн. 1: 1936–1947. – 630 с.
131. Історія Національної академії наук України (1941–1945) / [відп. ред. О. С. Онищенко]. – Київ, 2007. – Ч. 1: Документи і матеріали. – 808 с.
132. Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб / [відп. ред. О. Є. Лисенко]. – Київ; Львів, 2003. – 526 с.
133. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / [упоряд. Галайчак Т., Луцький О., Микитів Б. та ін.]. – Т. 1 (1939–1953). – Київ: Наукова думка, 1995. – 748 с.
134. Москвофільство: документи і матеріали / [вступна стаття, коментарі та збірка документів О. Сухого]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 236 с.
135. Хроніка НТШ у Львові (1.01.1931–30.09.1932). – Львів, 1932. – Ч. 71. – 40 с.
136. Хроніка НТШ у Львові (1.10.1932–31.12.1934). – Львів, 1934. – Ч. 72. – 100 с.
137. Хроніка НТШ у Львові (1.01.1935–25.12.1937). – Львів, 1937. – Ч. 73. – 126 с.
138. Хроніка НТШ (26.XII.1937–31.XII.1938). – Львів, 1939. – Ч. 74. – 113 с.
139. Хроніка НТШ (25.06.1939–15.03.1949). – Мюнхен, 1949. – Ч. 75. – 40 с.
140. Хроніка НТШ. – Мюнхен, 1949. – Ч. 76. – 20 с.
141. Хроніка НТШ (9.04.1949–31.12.1953). – Париж; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1954. – Ч. 77. – 60 с.
142. Хроніка НТШ за рік 1963. – Торонто; Нью-Йорк; Сідней; Париж, 1963. – Ч. 79. – 68 с.
143. Хроніка НТШ за роки 1964–1965. – Торонто; Нью-Йорк; Сідней; Париж, 1966. – Ч. 80. – 92 с.

144. Хроніка НТШ за роки 1966–1993. – Львів; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1966. – Ч. 81. – 178 с.
145. Sprawozdanie dyrekcyi C. K. Gimnazyum im. Rudolfa w Brodach za rok szkolny 1912/1913. – Brody, 1913. – 83 s.
146. Sprawozdanie Zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego (1.IV.1929 – 31.III.1930). – Lwów, 1930. – 45 s.
147. Sprawozdanie Zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego (1.IV.1930 – 31.III.1931). – Lwów, 1931. – 46 s.
148. Sprawozdanie Zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego (1.IV.1931 – 31.III.1932). – Lwów, 1932. – 46 s.
149. Sprawozdanie Zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego (1.IV.1932 – 31.III.1933). – Lwów, 1933. – 45 s.
150. Sprawozdanie Zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego (1.IV.1933 – 31.III.1934). – Lwów, 1934. – 46 s.
151. Sprawozdanie Zarządu głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego (1.IV.1934 – 31.III.1935). – Lwów, 1935. – 45 s.

Спогади

152. Бескид Ю. На сторожі історичної правди. Сорокаліття (1927–1967) наукової праці історика, що досліджував також і Лемківщину // Лемківський календар на 1967 рік. – Торонто, 1967. – С. 47–56.
153. Домбровський О. Спомини / [ред. А. Атаманенко; упор. Г. Клинова]. – Нью-Йорк; Львів; Острог, 2009. – 373 с.
154. Крип'якевич Р. Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (За матеріалами неопублікованого листування й мемуарів) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 333–372.
155. Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 75–141.

156. Мацьків Т. 25-ліття наукової праці історика Миколи Андрусяка // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1952. – Ч. 44. – С. 3.
157. Пріцак О. Мій шлях історика // Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – Київ; Кембридж, 1991. – С. 61–78.
158. Пріцак О. Спогад про вчителя // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 562–566.

Преса

159. Вістник. – Львів, 1933, 1938.
160. Голос. – Львів, 1938.
161. Гомін краю. – Львів, 1937.
162. Діло. – Львів, 1931–1936.
163. Життя і знання. – Львів, 1932–1933.
164. Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930, 1931, 1933, 1935, 1937, 1939.
165. Напередодні. – Львів, 1937.
166. Нові шляхи. – Львів, 1929.
167. Новий час. – Львів, 1937.
168. Свобода. – Джерсі-Сіті, 1937, 1950–1955, 1957–1958, 1961–1963, 1966–1968, 1973, 1978, 1985, 1987, 1994.

Праці М. Андрусяка

169. Андрусяк М. Автобіографія (вересень 1932 р.) / Микола Андрусяк / [публ. Л. Тиміш] // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2000. – Вип. 4. – С. 468–478.
170. Андрусяк М. Академік Дмитро Багалій / Микола Андрусяк // Життя і знання. – 1932. – № 6(54). – С. 184.
171. Андрусяк М. Боротьба за єпископську кафедру (Картина з історії православної Церкви на Україні в другій половині XVII ст.) / Микола

Андрусяк // Записки Чину св. Василя Великого. – 1935. – Т. 6. – Вип. 1/2. – С. 85–136.

172. Андрусяк М. В юнацькій школі: 1) Після трагедії УГА // Літопис Червоної Калини. – 1931. – № 10. – С. 18–20.

173. Андрусяк М. В юнацькій школі: 2) Останній відступ // Літопис Червоної Калини. – 1931. – № 12. – С. 7–8.

174. Андрусяк М. “Весна народів” і галицькі українці / Микола Андрусяк // Діло. – 1933. – Ч. 119 (12 травня). – С. 3.

175. Андрусяк М. Вибрані питання з церковного, громадського й освітнього життя в Переволочній / Микола Андрусяк // Нарис до історії села Переволочна / [упор. В. Лаба]. – Львів, 2003. – С. 6–36.

176. Андрусяк М. Галицька болячка / Микола Андрусяк // Діло. – 1933. – Ч. 231 (4 вересня). – С. 3; Ч. 233 (6 вересня). – С. 3; Ч. 234 (7 вересня). – С. 2–3; Ч. 235 (8 вересня). – С. 2–3; Ч. 236 (9 вересня). – С. 3; Ч. 252 (25 вересня). – С. 2–3.

177. Андрусяк М. Галицьке москвофільство і Талергоф / Микола Андрусяк // Діло. – 1933. – Ч. 201 (3 серпня). – С. 1–2; Ч. 202 (4 серпня). – С. 1–2.

178. Андрусяк М. Галицько-український часопис у 1848 р. (Зоря Галицька) / Микола Андрусяк // Життя і знання. – 1932. – Ч. 15(63). – С. 441.

179. Андрусяк М. Генеза й характер галицького русофільства в ХІХ–ХХ ст. / Микола Андрусяк. – Прага, 1941. – 19 с.

180. Андрусяк М. Генерал Мирон Тарнавський [некролог] / Микола Андрусяк // Вістник. – 1938. – Т. 3. – Кн. 9. – С. 673–675.

181. Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч / Микола Андрусяк // Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч. Маланюк Є. Illustrissimus Dominus Mazepa (ясновельможний пан Мазепа) – тло і постать. – Київ: Акціонерне т-во “Обереги”, 1991. – С. 22–44.

182. Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч / Микола Андрусяк // Пробоєм. – 1942. – № 5(106). – С. 285–296; № 6(107). – С. 339–345.
183. Андрусяк М. Гетьман Івана Мазепа як культурний діяч / Микола Андрусяк // Мазепа: Збірник. – Варшава, 1939. – Т. 2. – С. 69–87 (Праці Українського наукового інституту. Серія історична. – Т. 47. – Кн. 6).
184. Андрусяк М. Гетьманський уряд і панахида за Мазепу в Києві 1918 р. / Микола Андрусяк // Діло. – 1933. – Ч. 83 (3 квітня). – С. 2–3.
185. Андрусяк М. Гетьманський уряд і панахида по Мазепі в Києві 1918 р. / Микола Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – 1939. – Ч. 7. – С. 1.
186. Андрусяк М. Глум з Талергофу / Микола Андрусяк // Діло. – 1933. – Ч. 184 (17 липня). – С. 3.
187. Андрусяк М. Гомін української державності й соборності на Закарпатті (За Ортоскопом. Державні змагання Прикарпатської України. Відень, 1924) / Микола Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч. 7–8. – С. 27–32.
188. Андрусяк М. Греко-католицьке духовенство в українських національних змаганнях (XVIII–XIX ст.) / Микола Андрусяк // Календар українських вістей на 1962 рік. – Едмонтон, 1962. – С. 69–80.
189. Андрусяк М. Державницька думка на Україні-Гетьманщині і політика Мазепи / Микола Андрусяк // Діло. – 1932. – Ч. 239 (27 жовтня). – С. 2; Ч. 240 (28 жовтня). – С. 2.
190. Андрусяк М. Державні змагання Українців на Далекому Сході в 1917–1920 рр. / Микола Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч. 4. – С. 5–9.
191. Андрусяк М. Дещо про Мазепу та його сучасників / Микола Андрусяк // Діло. – 1932. – Ч. 215 (28 вересня). – С. 2; Ч. 216 (30 вересня). – С. 2; Ч. 217 (1 жовтня). – С. 2–3.

192. Андрусяк М. До історії боротьби між П. Дорошенком і П. Суховієм в 1668–1669 рр. / Микола Андрусяк // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. 150. – С. 197–227.
193. Андрусяк М. До історії правобічних козаків в 1689–1690 рр. / Микола Андрусяк // Записки НТШ. – Львів, 1930. – Т. 100. – Ч. 2: Ювілейний збірник на пошану акад. К. Студинського. – С. 251–274.
194. Андрусяк М. До питання про авторство “Літопису Самовидця” / Микола Андрусяк // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. 149. – С. 189–194.
195. Андрусяк М. До початків державності в Україні / Микола Андрусяк // Богословія. – Рим, 1970. – Т. 34. – Кн. 1–4. – С. 48–76.
196. Андрусяк М. До ревеляцій про Чортківський пролом і червневу офензиву УГА / Микола Андрусяк // Діло. – 1936. – Ч. 45 (28 лютого). – С. 3; Ч. 46 (29 лютого). – С. 3.
197. Андрусяк М. До характеристики політики гетьмана Мазепи / Микола Андрусяк // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1950. – Ч. 170 (25 липня). – С. 3.
198. Андрусяк М. Досягнення і завдання сучасної української історіографії (Відчит на Шевченківській Академії Наукового Товариства ім. Шевченка) / Микола Андрусяк // Діло. – 1934. – Ч. 126 (16 травня). – С. 3; Ч. 127 (17 травня). – С. 2; Ч. 128 (18 травня). – С. 3–4.
199. Андрусяк М. Драма переселення і її висліди / Микола Андрусяк // Ярославщина і Засяння 1031–1947. Історико-мемуарний збірник / [ред. і упоряд. М. Семчишин]. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. – С. 660–665.
200. Андрусяк М. Думки Грушевського про потребу української армії / Микола Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 3. – С. 7–8.
201. Андрусяк М. Емблеми: Знамено / Микола Андрусяк // Енциклопедія Українознавства (Загальна частина): у 2 ч., 3 кн. – Мюнхен; Нью-Йорк: НТШ; вид-во “Молоде життя”, 1949. – Ч. 1. – Кн. 1. – С. 30–32.

202. Андрусяк М. Емблеми: Прапор / Микола Андрусяк // Енциклопедія Українознавства (Загальна частина): у 2 ч., 3 кн. – Мюнхен; Нью-Йорк: НТШ; вид-во “Молоде життя”, 1949. – Ч. 1. – Кн. 1. – С. 32–33.

203. Андрусяк М. Жмуток спогадів у зв'язку з редагуванням д-ром Олегом Кандибою “Збірника Українського наукового інституту в Америці” / Микола Андрусяк // Український історик. – 1976. – № 1/4. – С. 110–113.

204. Андрусяк М. З дослідів над назвою “Україна”/ Микола Андрусяк // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1963. – Т. 177: Збірник на пошану 70-річчя народин Романа Смаль-Стоцького / [за ред. В. Лева, М. Стахів]. – С. 248–259.

205. Андрусяк М. З історії українського культурного та національного руху Яворівщини (XVII–XIX ст.) / Микола Андрусяк // Яворівщина з її минулого і сучасного (Зі світлинами): З нагоди 50-ліття зложення першої української читальні в Яворові. – Яворів: Накладом філії т-ва “Просвіта” в Яворові, 1931. – С. 8–11.

206. Андрусяк М. З минулого Знесіння / Микола Андрусяк. – Львів, 1992. – 24 с.

207. Андрусяк М. З минулого Золочівщини / Микола Андрусяк // Золочівщина. Її минуле і сучасне / [упоряд. В. Болюбаш]. – Нью-Йорк; Торонто; Канберра, 1982. – С. 52–85.

208. Андрусяк М. З минулого Золочівщини / Микола Андрусяк // Золочівщина: минуле і сучасне / [упор. М. В. Дубас]. – Львів: Видавництво “Мс”, 2006. – С. 29–53.

209. Андрусяк М. З найновішої літератури про Мазепу / Микола Андрусяк // Вістник. – 1933. – Кн. 4. – С. 284–290.

210. Андрусяк М. З новішої історіографії української книги / Микола Андрусяк // Українська книга. – 1937. – Ч. 2. – С. 58–62.

211. Андрусяк М. За огнище української науки (Перед Загальними Зборами Наукового Товариства ім. Шевченка в березні ц. р.) / Микола Андрусяк // Новий час. – 1937. – Ч. 44 (1 березня). – С. 5.

212. Андрусяк М. Замітки до письменницької спадщини крилошанина І. Могильницького / Микола Андрусяк // Записки Чину св. Василя Великого. – 1932. – Т. 4. – Вип. 1–2. – С. 325–326.
213. Андрусяк М. Записник митр. Юрія Винницького з 1706 р. / Микола Андрусяк // Записки Чину св. Василя Великого. – 1932. – Т. 4. – Вип. 1–2. – С. 180–204.
214. Андрусяк М. Західньо-українське плем'я лемків / Микола Андрусяк // Лемківський календар на 1966 рік. – Торонто, 1966. – С. 98–132.
215. Андрусяк М. Зборівщина в часі Першої світової війни та Західно-Української Народної Республіки / Микола Андрусяк // Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Історично-мемуарний і літературний збірник / [ред. Б. Гошовський]. – Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней: Видання Комітетів Зборівщини, 1985. – С. 134–155.
216. Андрусяк М. Зв'язки Мазепи з Станіславом Лещинським і Карлом XII / Микола Андрусяк // Записки НТШ. – Львів, 1933. – Т. 152. – С. 35–61.
217. Андрусяк М. Зелений Клин / Микола Андрусяк // Життя і знання. – 1932. – Ч. 8. – С. 236–238.
218. Андрусяк М. Золочівщина у Советській “Історії міст і сіл України” / Микола Андрусяк // Золочівщина. Її минуле і сучасне / [упоряд. В. Болюбаш]. – Нью-Йорк; Торонто; Канберра, 1982. – С. 85–143.
219. Андрусяк М. Іван Крип'якевич / Микола Андрусяк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 573–577.
220. Андрусяк М. Іван Крип'якевич / Микола Андрусяк // Літопис Бойківщини. – 1970. – Ч. 1–2(16–17). – С. 40–62.
221. Андрусяк М. Іван Мазепа й Іван Скоропадський / Микола Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 1. – С. 9–10.

222. Андрусак М. Іван Могильницький (З приводу століття його смерті) / Микола Андрусак // Діло. – 1931. – Ч. 117 (29 травня). – С. 3; Ч. 118 (30 травня). – С. 3; Ч. 119 (31 травня). – С. 3; Ч. 121 (4 червня). – С. 4.

223. Андрусак М. Іван Франко та історичні концепції М. Грушевського / Микола Андрусак // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1967. – Т. 183: Іван Франко / [за ред. В. Стецюка]. – С. 103–117.

224. Андрусак М. Іван Хлопецький, перемиський православний єпископ-номінат в 1632–1633 рр. / Микола Андрусак // Записки НТШ. – Львів, 1927. – Т. 147. – С. 130–140.

225. Андрусак М. Із стрілецьких спогадів / Микола Андрусак // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 5. – С. 9–10.

226. Андрусак М. Із французьких згадок про українських козаків у XVII ст. / Микола Андрусак // Життя і знання. – 1932. – Ч. 12(60). – С. 340.

227. Андрусак М. Історія козаччини. Курс викладів / Микола Андрусак. – Мюнхен: УВУ, 1946. – Кн. 1. – 37 с.

228. Андрусак М. Історія козаччини. Курс викладів / Микола Андрусак. – Мюнхен: УВУ, 1946. – Кн. 2. – С. 38–95.

229. Андрусак М. Історія козаччини. Курс викладів / Микола Андрусак. – Мюнхен: УВУ, 1946. – Кн. 3. – С. 96–180.

230. Андрусак М. Історія міста Ярослава (Короткий огляд найважливіших подій) / Микола Андрусак // Ярославщина. Історико-мемуарний збірник / [упор. М. Литвин, В. Середа]. – Львів, 2009. – Вип. 1. – С. 23–32.

231. Андрусак М. Кривавий терор польських боївків на Надсянні / Микола Андрусак // Ярославщина і Засяння 1031–1947. Історико-мемуарний збірник / [ред. і упоряд. М. Семчишин]. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. – С. 615–620.

232. Андрусак М. Львівський єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об'єднання Церков / Микола Андрусак // Логос. – Йорктон, 1978. – Ч. 1. – С. 23–59; 1979. – Ч. 1. – С. 51–68; Ч. 3. – С. 193–215; Ч. 4. – С. 292–308.

233. Андрусак М. Мазепа і Правобережжя / Микола Андрусак. – Львів, 1938. – 106 с.
234. Андрусак М. Матеріали до історії Львівського єпископства в рр. 1667–1677 / Микола Андрусак // Записки Чину св. Василя Великого. – 1935. – Т. 6, Вип. 1/2. – С. 137–200.
235. Андрусак М. Микола Шаповал і Галичина / Микола Андрусак // Україна. – Париж, 1949. – № 2. – С. 85.
236. Андрусак М. Минуле Бучаччини / Микола Андрусак // Бучач і Бучаччина. Історично-краєзнавчий збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Сідней; Торонто, 1972. – С. 22–61.
237. Андрусак М. Митрополит Константин Богачевський / Микола Андрусак // Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Історично-мемуарний і літературний збірник / [ред. Б. Гошовський]. – Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней: Видання Комітетів Зборівщини, 1985. – С. 831–834.
238. Андрусак М. Михайло Грушевський / Микола Андрусак // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1954. – Ч. 227 (24 листопада). – С. 2.
239. Андрусак М. Михайло Грушевський як історик – народник і державник / Микола Андрусак // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. – Т. 194: Михайло Грушевський: Статті, спогади, документи і коментарі / [за ред. М. Стахіва, М. Чировського]. – С. 7–20.
240. Андрусак М. Михайло Грушевський. До 7-річчя з дня смерті великого українського вченого / Микола Андрусак // Українське слово. – Київ, 1941. – Ч. 66 (25 листопада). – С. 3.
241. Андрусак М. Михайло Грушевський: перший президент Української держави, історик – політик – культурній діяч / Микола Андрусак // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 1. – С. 2–4.
242. Андрусак М. На галицькому загумінку / Микола Андрусак // Вістник. – 1938. – Т. 2. – № 5. – С. 369–371.

243. Андрусак М. На зорі галицької української преси / Микола Андрусак // Діло. – 1931. – Ч. 163 (24 липня). – С. 4; Ч. 164 (25 липня). – С. 5; Ч. 165 (26 липня). – С. 5.

244. Андрусак М. На руїнах – нове життя, не зважаючи на польський терор / Микола Андрусак // Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Історично-мемуарний і літературний збірник / [ред. Б. Гошовський]. – Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней: Видання Комітетів Зборівщини, 1985. – С. 579–583.

245. Андрусак М. Назва “Україна” / Микола Андрусак. – Чикаго, 1951. – 40 с.

246. Андрусак М. Назва “Україна”: (“країна” чи “окраїна”) / Микола Андрусак. – Прага: Українське вид-во “Пробоем”, 1941. – 14 с.

247. Андрусак М. Нарис історії Бойківщини / Микола Андрусак // Бойківщина: Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту / [ред. і гол. редкол. М. Утриско]. – Філадельфія; Нью-Йорк, 1980. – С. 119–146.

248. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства / Микола Андрусак. – Львів: Накладом т-ва “Просвіта”, 1935. – 79 с.

249. Андрусак М. “Наші королі” (До 700-ліття коронації Данила Романовича) / Микола Андрусак // Бюлетень: Матеріали IV наукової конференції НТШ. – Торонто: НТШ, 1953. – С. 60–65.

250. Андрусак М. Нова праця про Берестейську унію / Микола Андрусак // Богословія. – Львів, 1933. – Т. 11. – Кн. 3–4. – С. 262–266; 1934. – Т. 12. – Кн. 1–2. – С. 58–66.

251. Андрусак М. Нордберг про Мазепу / Микола Андрусак // Життя і знання. – 1932. – Ч. 13(61). – С. 377.

252. Андрусак М. Один загрожений відтинок нашого життя / Микола Андрусак // Напередодні. – 1937. – Ч. 1. – 15 жовтня. – С. 6.

253. Андрусак М. Осип Лозинський – основник першої читальні в Яворові / Микола Андрусак // Яворівщина з її минулого і сучасного (Зі

світлинами): З нагоди 50-ліття заложення першої української читальні в Яворові. – Яворів, 1931. – С. 18–24.

254. Андрусяк М. Останні Романовичі (Нашадки Мстислава й Романа Даниловичів) / Микола Андрусяк // Науковий збірник УВУ. Ювілейне видання. – Мюнхен, 1948. – Т. 5. – С. 1–12.

255. Андрусяк М. Павло Тетеря та Львівська Ставропігія / Микола Андрусяк // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 181–188.

256. Андрусяк М. Переволочна в оповіданнях і свідченнях її мешканців / Микола Андрусяк // Золочівщина. Її минуле і сучасне / [упоряд. В. Болюбаш]. – Нью-Йорк; Торонто; Канберра, 1982. – С. 346–348.

257. Андрусяк М. Передмова / Микола Андрусяк // Луців В. Гетьман Іван Мазепа. Життя та подвиги великого гетьмана. – Торонто: НТШ, 1954. – 125 с.

258. Андрусяк М. Перемишль в історії України до 1918 року / Микола Андрусяк // Перемишль – Західний бастион України / [за ред. Б. Загайкевича]. – Нью-Йорк; Філадельфія: Перемиський Видавничий Комітет, 1961. – С. 25–66.

259. Андрусяк М. Переяславський договір / Микола Андрусяк // Збірник матеріалів V наукової конференції НТШ. – Торонто: НТШ, 1954. – С. 83–86.

260. Андрусяк М. Переяславський чи Московський договір? / Микола Андрусяк // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1954. – Ч. 15 (23 січня). – С. 2.

261. Андрусяк М. Переяславсько-московський договір (з приводу 300-ліття) / Микола Андрусяк // Київ (Філадельфія). – 1954. – № 1 (Січень–лютий). – С. 3–5.

262. Андрусяк М. Перші вибори в Галичині (1848 р.) / Микола Андрусяк // Життя і знання. – 1931. – Ч. 12. – С. 365–367.

263. Андрусяк М. Післявоєнна історіографія української книги / Микола Андрусяк // Українська книга. – 1937. – Ч. 1. – С. 25–30.

264. Андрусяк М. Політика Мазепи й Запоріжжя / Микола Андрусяк // Київ (Філадельфія). – 1959. – № 4 (Липень–серпень). – С. 38–43; № 5 (Вересень–жовтень). – С. 30–33.
265. Андрусяк М. Полтавська битва (27 червня ст. ст. 1709 р.) / Микола Андрусяк // Життя і знання. – 1933. – Ч. 7–8(70–71). – С. 198–199.
266. Андрусяк М. Початки й назви Львова й Харкова / Микола Андрусяк // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1953. – Ч. 227 (31 жовтня). – С. 3.
267. Андрусяк М. Початки християнства в Україні / Микола Андрусяк // Український історик. – 1979. – № 1/4. – С. 5–14.
268. Андрусяк М. Праісторія Збаражчини / Микола Андрусяк // Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів / [ред. В. Жила]. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1980. – Т. 1. – С. 33–36.
269. Андрусяк М. Про українську шляхту: Коротка історія і слово на часі / Микола Андрусяк // Народний ілюстрований календар “Просвіти” на звичайний рік 1939. – Львів: Накладом товариства “Просвіта”, 1939. – Річник 59. – С. 13.
270. Андрусяк М. Проби організування галицько-українського народного війська в 1848–1849 рр. / Микола Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч. 3. – С. 9–14.
271. Андрусяк М. Проблеми українсько-польської етнографічної границі на Посянні / Микола Андрусяк // Ярославщина і Засяння 1031–1947. Історико-мемуарний збірник / [ред. і упоряд. М. Семчишин]. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. – С. 21–26.
272. Андрусяк М. Проект знесення нашого обряду / Микола Андрусяк // Записки Чину св. Василя Великого. – 1930. – Т. 3. – Вип. 3–4. – С. 574–581.
273. Андрусяк М. Промова над могилою президента Є. Петрушевича / Микола Андрусяк // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1940. – Ч. 283 (5 грудня). – С. 2.
274. Андрусяк М. Серед останків УГА (Спомини) / Микола Андрусяк // Історичний Календар-Альманах “Червоної Калини” на 1932 р. – Львів, 1931. – С. 113–115.

275. Андрусяк М. Списки підручних книг архимандрита Каменецького й єпископа Свистельницького з 1668 р. / Микола Андрусяк // Українська книга. – 1938. – Ч. 2. – С. 42–43.

276. Андрусяк М. 100 років відродження на Західно-українських землях (1772–1872) / Микола Андрусяк // Свобода. – 1952. – Ч. 133 (24 травня). – С. 2; Ч. 136 (27 травня). – С. 2; Ч. 137 (28 травня). – С. 2; Ч. 138 (29 травня). – С. 2; Ч. 139 (31 травня). – С. 2; Ч. 142 (3 червня). – С. 2; Ч. 143 (4 червня). – С. 2, 4.

277. Андрусяк М. Стрілецька вандрівка 1 січня 1920 р. / Микола Андрусяк // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч. 1. – С. 17.

278. Андрусяк М. Терміни “руський”, “роський”, “російський” і “білоруський” в публікаціях XVI–XIX ст. / Микола Андрусяк // Збірник на пошану Івана Мірчука (1891–1961) / [за ред. О. Кульчицького]. – Нью-Йорк; Париж; Вінніпег, 1974. – С. 1–28.

279. Андрусяк М. Ті, що знали І. Кревецького / Микола Андрусяк // Україна. – Париж, 1952. – № 7. – С. 520–521.

280. Андрусяк М. 1240... 1340 (історичні довідки) / Микола Андрусяк // Народний ілюстрований календар “Просвіти” на переступний рік 1940. – Львів: Накладом товариства “Просвіта”, 1940. – Річник 40. – С. 13.

281. Андрусяк М. Тризуб / Микола Андрусяк. – Мюнхен: Т-во “Вернигора”, 1947. – 26 с.

282. Андрусяк М. У 700-ліття Львова / Микола Андрусяк // Наш Львів. Ювілейний збірник (1252–1952). – Нью-Йорк: Вид-во “Червона Калина”, 1953. – С. 31–38.

283. Андрусяк М. У старому й новому світі. Спогади священика / Микола Андрусяк // Напередодні. – 1937. – Ч. 3. – 15 листопада. – С. 4.

284. Андрусяк М. Україна в писаннях хорватського ченця Юрія Крижанича / Микола Андрусяк // Поступ. – 1927. – № 9/10. – С. 289–298.

285. Андрусак М. Українська історіографія за останнє десятиліття (1921–1930): I. Осередки і видавництва / Микола Андрусак // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч. 9. – С. 20–22.

286. Андрусак М. Українська історіографія за останнє десятиліття (1921–1930): II. Напрями / Микола Андрусак // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч. 10 – С. 21–23.

287. Андрусак М. Українські землі під Румунією (Бессарабія, Буковина, Мармарощина, Молдавія й Добруджа) / Микола Андрусак // Народний ілюстрований календар “Просвіти” на переступний рік 1940. – Львів: Накладом товариства “Просвіта”, 1940. – С. 13.

288. Андрусак М. Українські історично-краєзнавчі досліді (Їх вартість, дотеперішній стан і вигляди на майбутнє) / Микола Андрусак // Наша Батьківщина. – 1937. – Ч. 2 (Лютий). – С. 42–44.

289. Андрусак М. Українці – Великоруси – Поляки: Із думок М. Костомарова про відношення українського народу до російського і польського народів до поч. 60-их рр. XIX ст. / Микола Андрусак // Нові шляхи. – 1929. – Ч. 1. – С. 124–128.

290. Андрусак М. Хто деправує молодь? / Микола Андрусак // Вістник. – 1938. – Т. 2. – № 6. – С. 447–451.

291. Андрусак М. Чубський П. До питання про джерела II частини “Fata morgana” М. Коцюбинського / Микола Андрусак // Нові шляхи. – 1929. – Ч. 1. – С. 386.

292. Андрусак М. Ще про юнацьку школу / Микола Андрусак // Літопис Червоною Калини. – 1936. – Ч. 6. – С. 4–5.

293. Андрусак М. Щедрою десницею Вашою ... / Микола Андрусак // Пам’ятки України. – 1991. – № 6. – С. 26–31.

294. Андрусак М. Що слід знати з рідної історії / Микола Андрусак // Українець. – Новоукраїнка, 1941. – Ч. 2, 4, 5.

295. Андрусак М. Як зловлено Юрка Тютюнника? / Микола Андрусак // Вістник. – 1938. – Т. 1. – Кн. 3. – С. 228–230.

296. Андрусак М. Як прийшло до чортківського пролому / Микола Андрусак // Історичний Календар-Альманах “Червоної Калини” на 1936 р. – Львів, 1935. – С. 106–111.

297. Андрусак Никола. Михайло Грушевський як історик – народник і державник / Никола Андрусак // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978. – Т. 197: Михайло Грушевський. У 110 роковини народження (1876–1976). – С. 17–18.

298. Мстислав Всегоренко. Кубань / Мстислав Всегоренко. – Львів: Дешева книжка, 1937. – 32 с.

299. Никон Немирон. Генерал Мирон Тарнавський [некролог] / Никон Немирон // Вістник. – 1938. – Т. 3. – Кн. 9. – С. 673–675.

300. Никон Немирон. З приводу “визвольників” / Никон Немирон // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1950. – Ч. 235 (10 жовтня). – С. 3; Ч. 238 (13 жовтня). – С. 3.

301. Никон Немирон. Михайло Грушевський (У 15-ліття його смерті) / Никон Немирон // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1949. – Ч. 274 (25 листопада). – С. 2–3.

302. Никон Немирон. У збуджений в огні столиці України (Славній пам’яті мучеників за Україну в Києві в 1941–42 рр.) / Никон Немирон // В боротьбі за українську державу: Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / [ред. М. Марунчак]. – Львів: Історико-просвітницька організація “Меморіал”, 1992. – С. 803–817.

303. Яворовський Євген. Нарис історії Філії Товариства “Просвіта” в Яворові / Яворовський Євген // Яворівщина з її минулого і сучасного (Зі світлинами): З нагоди 50-ліття заложення першої української читальні в Яворові. – Яворів, 1931. – С. 11–18.

304. Andrusiak M. Bajbuza Tychon / Mykola Andrusiak // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1935. – Т. 1. – З. 3. – С. 218–219.

305. Andrusiak M. Bałaban Dionizy / Mykola Andrusiak // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1935. – Т. 1. – З. 3. – С. 248–249.

306. Andrusiak M. Czałyj Jakub / Mykola Andrusiak // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1938. – T. 4. – S. 162–163.
307. Andrusiak M. Historiografia ruska (ukraińska) w latach 1921–1930: I. Ogniska naukowe i wydawnictwa / Mykola Andrusiak // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1934. – R. 48. – Z. 1. – S. 57–64.
308. Andrusiak M. Historiografia ruska (ukraińska) w latach 1921–1930: II. Historiografia i źródłoznawstwo / Mykola Andrusiak // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1934. – R. 48. – Z. 2. – S. 299–318.
309. Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny / Mykola Andrusiak. – Lwów: Nakładem T-wa Naukowego, 1934. – 212 s.
310. Andrusiak M. Lviv from its beginning to 1772 / Mykola Andrusiak // Lviv. A symposium on its 700th Anniversary. – New-York, 1962. – P. 54–148.
311. Andrusiak M. The Ukrainian Movement in Galicia / Mykola Andrusiak // The Slavonic and East European Review. – London, 1935. – Vol. 14. – № 40. – P. 163–175; 1936. – Vol. 14. – № 41. – P. 372–379.
312. Andrusiak M. Z ostatnich lat Pawła Tetery 1665–1671 / Mykola Andrusiak // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1937. – R. 51. – Z. 3. – S. 556–561.

Рецензії М. Андрусяка

313. Андрусяк М. [рец. на]: Енциклопедія Українознавства в 2 томах за головною редакцією проф. д-ра В. Кубійовича і проф. д-ра З. Кузелі. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1; Зшиток 1. – 80 с. / Микола Андрусяк // Київ. – Філадельфія, 1950. – № 3 (Листопад–грудень). – С. 178–180.
314. Андрусяк М. [рец. на]: VI. Історія (Енциклопедія Українознавства. – Зошит 5–6. – С. 369–180) / Микола Андрусяк // Київ. – Філадельфія, 1951. – № 1 (Січень–лютий). – С. 51–54.
315. Андрусяк М. [рец. на]: Розділ V. Мова. Українське назовництво (ономастика) (Енциклопедія Українознавства. – Зошит 5. – С. 366–368) /

Микола Андрусак // Київ. – Філадельфія, 1951. – № 3 (травень/червень). – С. 144–145.

316. Андрусак М. [рец. на]: Leon Bykowski. Biblioteki publiczne w Ukrainie radzieckiej. Szkic informacyjny. Warszawa, 1937. – 11 s. / Микола Андрусак // Українська книга. – 1937. – № 7–8. – С. 196.

317. Андрусак М. [рец. на]: Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка 1892–1930. – Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1970. – 110 с. / Микола Андрусак // Український історик. – 1971. – № 1–2(29–30). – Рік 8. – С. 121–122.

318. Андрусак М. [рец. на]: Чубський П. До питання про джерела II частини “Fata morgana” М. Коцюбинською / Микола Андрусак // Нові шляхи. – 1929. – Ч. 1. – С. 386.

319. Андрусак М. [рец. на]: Wschód. Wydawnictwo do dziejów i kultury ziem wschodnich Rzeczypospolitej polskiej / [pod red. P. Dąbkowskiego]. – Т. 1. Dąbkowski P. Zwierciadło szlacheckie. – Львів, 1928. – 216 s.; Т. 2. Geiser S. Okupacja niemiecka na Litwie w latach 1915–1918. Stosunki prawne. – Львів, 1929. – 191 s.; Т. 3. Skoczek J. Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej. – Львів, 1929. – 319 s.; Т. 4. Białynia Chołodecki J. Львів в часі окупації російської (3 вересня 1914 – 22 червня 1915). Z własnych przeżyć i spostrzeżeń. – Львів, 1930. – 179 s. / Микола Андрусак // Україна. – 1930. – № 43 (вересень). – С. 136–138.

320. Андрусак Н. [рец. на]: Липківський В. Історія української православної церкви. Розділ VII: Відродження української церкви. – Вінніпег, 1961 / Н. Андрусак // Український історик. – 1966. – № 3–4. – С. 95–96.

321. Andrusiak M. [рец. на]: Deruga A. Piotr Wielki a unia i unia kościelna 1700–1711. – Wilno, 1936 / Mykola Andrusiak // Kwartalnik Historyczny. – Львів, 1936. – R. 50. – S. 334–337.

322. Andrusiak M. [рец. на]: Lewicki K. Ks. Konstantyn Ostrogski a unja brzeska 1596 r. – Львів, 1933. – 224 s. / Mykola Andrusiak // Kwartalnik Historyczny. – Львів, 1933. – R. 47. – S. 650–656.

323. Andrusiak M. [рец. на]: Lewicki K. Sprawa unji Kosciola Wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej (Sprawy Narodowosciowe. – Warszawa, 1933. – № 5. – S. 491–508; № 6. – S. 650–671) / Mykola Andrusiak // Kwartalnik Historyczny. – Lwow, 1934. – R. 48. – Z. 2. – S. 348–349.

324. Andrusiak M. [рец. на]: Woliński J. Król Jan III a sprawa Ukrainy 1647–1675. – Warszawa, 1934 // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1935. – R. 49. – S. 427.

325. Andrusiak M. [рец. на]: Борщак І. Мазепа – людина і історичний діяч (Записки НТШ. – Львів, 1933. – Т. 152. – С. 1–33) / Mykola Andrusiak // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1933. – R. 47. – S. 287–288.

Монографії та статті

326. Алексієвець М. “Американський період” наукової діяльності О. Кандиби-Ольжича / М. Алексієвець, Л. Ковалишин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: “Історія” / [за заг. ред. М. Алексієвця]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 1. – С. 113–117.

327. Аркуша О. Русофілство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / Олена Аркуша, Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 231–268.

328. Архів Івана Крип’якевича: Інвентарний опис / [упор. Я. Федорук]. – Київ; Львів, 2005. – 250 с.

329. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / Алла Атаманенко. – Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2010. – 672 с.

330. Атаманенко А. Нашому відомому історикові – 90 років / Алла Атаманенко // Свобода. – Джерсі-Сіті, 2004. – Ч. 42 (15 жовтня). – С. 13.

331. Атаманенко А. Життєвий шлях та наукова діяльність Олександра Домбровського / Алла Отаманенко, Галина Клинова // Олександр Домбровський. Спомини. – Нью-Йорк; Львів; Острог, 2009. – С. 8–27.
332. Багалій Д. Історія Слобідської України / Дмитро Багалій / [передмова, коментар В. Кравченка]. – Харків: Основи, 1991. – 256 с.
333. Багалій Д. Нарис української історіографії / Дмитро Багалій. – Київ, 1923. – Т. 1. – 138 с.
334. Бібліографія Записок наукового товариства імені Шевченка. Томи I–CCXL (1892–2000). – Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2003. – 740 с.
335. Біла С. До історії боротьби Йосифа Шумлянського за Львівську єпископську кафедру / Світлана Біла // Історія релігій в Україні: Матеріали IX міжнародної конференції (Львів, 11–13 травня 1999 р.). – Львів: “Логос”, 1999. – Кн. 1. – С. 43–45.
336. Біла С. Постать Й. Шумлянського в дослідженнях М. Андрусяка / Світлана Біла // Історія релігій в Україні. Праці X міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 р.). – Львів: Логос, 2000. – Кн. 1. – С. 57–61.
337. Білуха М. Основи наукових досліджень: підручник для студ. екон. спец. вузів / М. Білуха. – Київ: Вища школа, 1997. – 271 с.
338. Богуславський О. Микола Андрусак / О. Богуславський // Українське козацтво. Мала енциклопедія. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем’єр, 2002. – С. 15–16.
339. Бондар О. Роман Зубик – історик та громадський діяч / Олег Бондар // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство, інформаційні технології. – Львів, 2010. – Вип. 5. – С. 287–291.
340. Бондаренко К. П’ять невідомих листів Олега Кандиби до Миколи Андрусяка / К. Бондаренко // Самостійна Україна. – Київ, 1995. – Січень–березень. – Ч. 1(455). – С. 46–47.

341. Буковина. Її минуле і сучасне / [ред. Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський]. – Париж; Філадельфія; Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 811 с.

342. Верба І. Діяльність українських націоналістів у перші місяці окупації Києва (вересень–грудень 1941 р.) / Ігор Верба // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 14. – С. 222–226.

343. Верба І. Замітки до новітньої української історіографії (1960–1990-ті рр.) / Ігор Верба // Магістеріум. Історичні студії. – Київ, 2001. – Вип. 7. – С. 32–35.

344. Верба І. Історична наука в Україні та історики в період нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ігор Верба // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – № 3. – С. 66–74.

345. Верба І. Спроби відновлення Української Академії Наук у Києві (кінець 1941 – середина 1942 рр.) / Ігор Верба // Український історик. – 1995. – № 1–4(124–127). – С. 87–99.

346. Верес Р. Українська діаспоріана за роки 1973, 1974, 1975. Бібліографія: Українські довідкові матеріали / Роман Верес. – Чикаго, 1977. – Ч. 3. – 64 с.

347. Видання Івана Тиктора та концерну “Українська преса”. Бібліографічний покажчик (1923–1977). – Львів, 2000. – 368 с.

348. Винар Л. Іван Крип'якевич як бібліограф / Любомир Винар // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 890–895.

349. Винар Л. Історик О. Домбровський (3 нагоди 80-ліття з дня народження) / Любомир Винар // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1994. – Ч. 169 (7 вересня). – С. 4.

350. Винар Л. Огляд історичної літератури про початки козаччини / Любомир Винар // Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / [ред. В. Степанков]. – Київ; Львів; Нью-Йорк; Париж, 2003. – С. 466–497.

351. Винар Л. Олександр Домбровський (3 нагоди сорокаліття наукової праці) / Любомир Винар // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1977. – № 3–4(55–56). – С. 60–66.

352. Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899–1992) / Любомир Винар // Олександр-Мезько Оглоблин: дослідження та матеріали (до століття народження історика) / [ред. Л. Винар, упоряд. А. Атаманенко]. – 2-ге вид., виправлене і доповнене. – Нью-Йорк; Острог; Київ; Торонто: УІТ, Університет “Остроська Академія”, 2000. – С. 7–66.

353. Винар Л. Українське історичне товариство з перспективи 35 років (1965–2000) / Любомир Винар // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 122–133.

354. Власноручні свідчення в'язня М. І. Марченка про його роботу ректором Львівського державного університету ім. І. Франка у 1939–1940 рр. (30 травня 1943 р.) // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 95–101.

355. Гальчинський В. Україністика Німеччини в другій половині 40-х – першій половині 50-х років ХХ ст. / В. Гальчинський // Українознавство. – 2009. – № 3. – С. 288–290.

356. Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941–1943 рр.) / В. Гедз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Вип. 15. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 181–205.

357. Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність / Степан Гелей. – Львів, 2010. – 584 с.

358. Герасимова Г. Андрусак Микола Григорович / Галина Герасимова // Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. – Київ, 2003. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 10–12.

359. Гірняк Н. Останній акт Української Галицької Армії / Никифор Гірняк. – Нью-Йорк, 1958. – 285 с.

360. Глаголюк В. Андрусак Микола Григорович / В. Глаголюк // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / [за ред. М. Романюка]. – Львів, 1997. – Вип. 4. – С. 6–8.

361. Головата Л. “Українське видавництво” у Кракові–Львові 1939–1945. Бібліографічний довідник / Лариса Головата. – Київ: Критика, 2010. – Т. 1. – 328 с.

362. Гоцюляк В. До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського в українській історіографії / Віктор Гоцюляк // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / [за ред. Я. Грицака, Р. Дашкевича]. – Львів, 1999. – С. 276–285.

363. Гром В. Актуальне наукове дослідження договору Богдана Хмельницького з Москвою 1654 р. / В. Гром // Олександр Мезько-Оглоблін. Переяславський договір 1654 р. / [ред. Л. Винар, упоряд. В. Гром]. – Нью-Йорк; Острог; Київ; Торонто, 2003. – С. 11–24.

364. Громова Г. Матеріали до вивчення львівського історичного середовища у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові / Галина Громова // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku / [pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka]. – Rzeszów, 2004. – Т. 2. – С. 27–31.

365. Гуржій О. Гетьманська Україна / О. Гуржій, Т. Чухліб. – Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – 304 с. [Серія: Україна крізь віки. Т. 8].

366. Данко О. Володимир Дорошенко – праця для книжної культури / О. Данко // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті / [упоряд. Л. Ільницька, відп. ред. М. Романюк]. – Львів, 2010. – С. 101–128.

367. Дашкевич Я. Історія журналістики та завдання просопографії / Ярослав Дашкевич // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (Львів, 17–18 травня 2002 р.) / [за ред. М. Романюка]. – Львів, 2002. – С. 24–30.

368. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії / Ярослав Дашкевич // Український біографічний словник: історія і проблематика створення. Матеріали науково-практичної конференції (Львів, 8–9 жовтня 1996 р.). – Львів, 1997. – С. 40–47.

369. Дем'янчук Г. Українське краєзнавство: сторінки історії / Григорій Дем'янчук, Богдан Дем'янчук, Анатолій Дем'янчук. – Київ: Вид. центр “Просвіта”, 2006. – 296 с.

370. Добко Т. Вістник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя 1933–1939: Систематичний покажчик змісту / Т. Добко, Б. Ясінський. – Київ; Вашингтон; Нью-Йорк, 2002. – 338 с.

371. Домбровський О. Іван Карпинець – наш призабутий історик (1898–1954) / Олександр Домбровський // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1997. – Ч. 1–4(132–135). – С. 105–111.

372. Домбровський О. Семінар з історії України при НТШ в тридцятих роках / Олександр Домбровський // Студії з ранньої історії України. Збірник праць НТШ. Українознавча бібліотека НТШ. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 309–320.

373. Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках / Олександр Домбровський // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / [за ред. Я. Грицака, Р. Дашкевича]. – Львів, 1999. – С. 220–224.

374. Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках / Олександр Домбровський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 557–561.

375. Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках / Олександр Домбровський // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1996. – Ч. 1–4(128–131). – С. 259–267.

376. Дорошенко В. Огнище української науки. Наукове товариство імени Т. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування / Володимир Дорошенко. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. – 117 с.

377. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Дмитро Дорошенко. – Прага, 1923. – 221 с.

378. Дудник В. Діяльність Київської міської управи у перші місяці фашистської окупації / В. Дудник // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Київ, 2004. – Вип. 26. – С. 171–182.

379. Дядюк М. Комісія старої історії України НТШ у Львові (За матеріалами записників Осипа Назарука, 1935–1936) / Мирослава Дядюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 306–329.

380. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / [гол. ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – Т. 1. – 400 с.

381. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 5. – С. 1601–2000.

382. Євтимович В. До історії Кам'янецької спільної юнацької школи / В. Євтимович // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 4. – С. 4–6.

383. Заикин В. Еп. Йосиф Шумлянській и Ставропігія / В. Заикин. – Львов, 1935. – 16 с.

384. Заруба В. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882–1952) / Віктор Заруба. – Дніпропетровськ: ПП “Міра ЛТД”, 2004. – 456 с.

385. Заставецька Н. Питання увічнення пам'яті жертв Талергофу як чинник впливу СРСР у Другій Речі Посполитій (1930–1938) / Наталія Заставецька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 2. – С. 138–142.

386. Зашкільняк Л. До історії українсько-польських наукових взаємин у Львові міжвоєнного періоду / Леонід Зашкільняк // Львів: місто–суспільство–культура: Збірник наукових праць / [за ред. М. Мудрого]. – Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. – С. 545–552.
387. Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів / [ред. В. Жила]. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1980. – Т. 1. – 740 с.
388. Золочівщина: її минуле і сучасне. – Нью-Йорк; Торонто; Кандберра, 1982. – 657 с.
389. Золочівщина: її минуле і сучасне / [упор. М. В. Дубас]. – Львів: Видавництво “Мс”, 2006. – 784 с.
390. Зуляк І. Діяльність “Просвіти” у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / Іван Зуляк. – Тернопіль: “Воля”, 2005. – 946 с.
391. Іванець І. Почин великого діла / І. Іванець // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 12. – С. 3–4.
392. Ільницька Л. Причинкарські дослідження чи панегірики? (Огляд маловідомих ювілейних матеріалів до 100-річчя “Русалки Дністрової”, 1837–1937) / Л. Ільницька // Шашкевичіана. – Львів, 2004. – Вип. 5–6. – С. 267–272.
393. Історія української культури: у 5 т. / [редкол. В. Смолій, В. Александрович, В. Борисенко та ін.]. – Київ: Наукова думка, 2003. – Т. 3: Українська культура другої половини XVII – XVIII ст. – 1246 с.
394. Історія Львова: у 3 т. / [редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій]. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 3. – 575 с.
395. Іщак А. [рец. на]: Andrusiak M. Jozef Szumlanski, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny. – Lwow: Nakladem T-wa Naukowego, 1934. – 212 s. / А. Іщак // Богословія. – 1934. – № 12. – С. 306–308.
396. Калакура Я. Українська історіографія: курс лекцій / Ярослав Калакура. – Київ: Генеза, 2004. – 496 с.
397. Качкан В. Микола Андрусак / Володимир Качкан // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2001. – Т. 1. – С. 508.

398. Качкан В. Противник антрактів у дослідженнях історії України (Наукові візії М. Андрусяка) / Володимир Качкан // Хай святиться ім'я твоє: Українознавство та пресологія (XIX – п. п. XX ст.) / [наук. ред. М. Романюк]. – Львів: Фенікс, 1998. – Кн. 3. – С. 240–252.

399. Качкан В. Рак москвофільства на тлі Галичини (сторінками газет “Діло”, “Нова зоря”: 1910–1939 рр.) / Володимир Качкан // Хай святиться ім'я твоє: українознавство та пресологія (XIX – п. п. XX ст.) / [наук. ред. М. Романюк]. – Львів: Фенікс, 1998. – Кн. 3. – С. 281–292.

400. Качмар В. Михайло Марченко – ректор Львівського державного українського університету в 1939–1940 рр. / Володимир Качмар // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – Львів, 2005. – Вип. 15. – С. 81–90.

401. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. / Роман Ковалюк. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.

402. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння / М. Ковальчук. – Київ: Темпора, 2006. – 576 с.

403. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / О. Колянчук. – Львів, 2000. – 274 с.

404. Кондратюк К., Мандзяк В. Українське національне відродження в Галичині XIX – на початку XX століття у міжвоєнній західноукраїнській історіографії / Костянтин Кондратюк, Віктор Мандзяк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стеблія. – С. 566–573.

405. Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуття до смерті Стефана Великого / Мирон Кордуба // Науковий збірник присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 158–184.

406. Кошик Н. Українські книжкові та періодичні видання з краєзнавства і туристики 20–30-х років ХХ ст. у Львові: історіографічний аспект / Н. Кошик // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2004. – Вип. 12. – С. 63–79.
407. Крип'якевич І. До історії львівського книгарства в ХVІІ ст. / Іван Крип'якевич // Українська книга. – 1938. – Ч. 2. – С. 42.
408. Крип'якевич І. З львівських бібліотек ХVІІІ ст. / Іван Крип'якевич // Українська книга. – 1937. – Ч. 3. – С. 85–87.
409. Крип'якевич І. Український екслібрис ХVІІІ (Каталог) / Іван Крип'якевич // Українська книга. – 1937. – Ч. 4–5. – С. 110–111.
410. Крип'якевич І. Забуті види України ХVІІ–ХVІІІ ст. // Українська книга. – 1937. – Ч. 1. – С. 18–20.
411. Крип'якевич І. Каталог бібліотеки Львівської Ставропігії з 1616 р. / Іван Крип'якевич // Українська книга. – 1937. – Ч. 7–8. – С. 157–166.
412. Крип'якевич І. Огляд української історіографії в 1924 році / Іван Крип'якевич // Новий час. – 1925. – № 1 (7 січня). – С. 23–25.
413. Крушельницька О. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник / О. Крушельницька. – Київ: Кондор, 2003. – 192 с.
414. Кулик І. Львівський університет у житті та діяльності Михайла Марченка (1902–1983 рр.) / І. Кулик // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 11(2). – С. 228–242.
415. Кунанець Н. Бібліотеки / Н. Кунанець // Історія Львова: у 3 т. / [редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій]. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 3. – С. 103–106.
416. Купчинський О. Науково-організаційна та видавнича діяльність УВУ 1921–1991 / Олег Купчинський // *Ukrajnská svobodná Univerzita (1921–1996). Vědecký sborník z conference věnované 75. Vyročí založení university Praha, 29–30 listopadu 1996.* – Praha, 1998. – С. 29–44.

417. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження / [відп. ред. Л. Сніцарчук]. – Львів, 2007. – Т. 2 (Н–Я). – 578 с.

418. Кучерук О. Володимир Багазій – голова міської управи м. Києва 1941–1942 рр. / О. Кучерук // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 30–31 жовтня 2006 р.). – Київ: “Зовнішторгвидав”, 2007. – С. 180–194.

419. Лаба В. Від упорядника / Василь Лаба // Нариси до історії села Переволочна / [упор. В. Лаба]. – Львів, 2003. – С. 2–6.

420. Лаврецький Р. Діяльність Станіслава Гошовського у Львівському університеті / Роман Лаврецький // Львів: місто–суспільство–культура: Збірник наукових праць / [за ред. М. Мудрого]. – Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. – Т. 3. – С. 541–544.

421. Лаврецький Р. Історична медієвістика на Гуманітарному факультеті Львівського університету в 1918–1939 роках / Роман Лаврецький // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku* / [pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka]. – Lwów; Rzeszów, 2006. – Т. 4. – S. 449–460.

422. Лазурко Л. Проблема становлення польської історичної науки міжвоєнного періоду на сторінках “Історичного квартальника” / Лідія Лазурко // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku* / [pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka]. – Lwów; Rzeszów, 2006. – Т. 4. – S. 396–409.

423. Лазурко Л. Співпраця українських учених з Польським історичним товариством (львівський період) / Лідія Лазурко // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku* / [pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka]. – Rzeszów, 2007. – Т. 5. – S. 240–255.

424. Лазурко Л. Українська проблематика на сторінках журналу “Kwartalnik Historyczny” у міжвоєнний період / Лідія Лазурко // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2004. – Вип. 8. – С. 338–349.

425. Лев В. Сто років праці для науки і нації. Коротка історія НТШ / Василь Лев. – Нью-Йорк, 1972. – 56 с.
426. Ленчик В. Церковно-Археографічна Комісія (Львів-Мюнхен) / Василь Ленчик // Український історик. – 1997. – Т. 34. – № 1–4. – С. 121–136.
427. Лехман Т. Наша Батьківщина / Т. Лехман // Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії / [ред. М. М. Романюк]. – Львів, 2000. – Т. 3. – С. 108–110.
428. Лист М. Грушевського до І. Крип'якевича від 17 жовтня 1928 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 346.
429. Литвин М. Історія ЗУНР / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів, 1995. – 368 с.
430. Литвин Т. Участь Івана Крип'якевича в роботі комісій Наукового товариства ім. Шевченка у Львові / Тамара Литвин // Записки Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника / [відп. ред. М. Романюк]. – Львів, 2009. – Вип. 1(17). – С. 123–138.
431. Логин Ю. Село Переволочна у моїй пам'яті / Юрій Логин // Золочівщина. Її минуле і сучасне / [упоряд. В. Болюбаш]. – Нью-Йорк; Торонто; Канберра, 1982. – С. 348–350.
432. Лозинський М. Видавнича діяльність Василіанського Чину в Галичині (кінець XIX – перша половина XX ст.) / Мар'ян Лозинський. – Львів: Видавничий центр ЛУН ім. І. Франка, 2010. – 350 с.
433. Луцький О. “Просвіта” та українські освітні товариства в Галичині під час Другої світової війни / Олександр Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19: “Просвіта” – оберіг незалежності та соборності України. – С. 255–261.
434. Луцький О. Радянська академічна наука в Західних областях України 1940–1951 рр.: від відділів до інститутів / Олександр Луцький //

Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 15. – Ч. 2. – С. 11–25.

435. Любченко В. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В. Любченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 6. – С. 125–142.

436. М. А-ич [рец. на]: Микола Андрусак. Мазепа і Правобережжя. – Львів, 1938. – 106 с. / М. А-ич // Сьогодні й минуле. – Львів, 1939. – Ч. 2. – С. 80–81.

437. М. Г. М. Літопис Ліги Українських політичних в'язнів / М. Г. М. // В боротьбі за українську державу: Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / [ред. М. Марунчак]. – Львів: Львів. Історико-просвітницька організація “Меморіал”, 1992. – С. 1075–1076.

438. Макаруч С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) / Степан Макаруч // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82–99.

439. Маньковська Р. Слабченко Михайло Єлисейович / Р. Маньковська // Українські історики XX століття. Біобібліографічний довідник. – Київ; Львів, 2003. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 291–292. [Серія “Українські історики”].

440. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні / В. Маруняк. – Мюнхен, 1985. – Т. 1: 1945–1951. – 430 с.

441. Марченко Н. Українські періодичні видання чернечих орденів Греко-католицької церкви в Канаді в другій половині XX століття / Н. Марченко // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, 2009. – Вип. 10. – С. 317–328.

442. Масик Р. Просопографія / Роман Масик // Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень: курс лекцій / В. Голубко, А. Середяк, Р. Генега. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 251–262.

443. Матюшко Л. “Образ Талергофа” в західно-українській пресі міжвоєнного періоду / Л. Матюшко // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2004. – Вип. 8. – С. 308–315;
444. Микола Андрусак (In memoriam) // Український історик. – 1986. – № 1/2(89–90). – С. 139.
445. Миронович М. Спільна військова юнацька школа / М. Миронович // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 2. – С. 3–5.
446. Михальський Ю. Москвофіли та український національний рух у Галичині в кінці XIX – на початку XX століття: погляд крізь призму сучасності / Юрій Михальський, Андрій Сова // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. – Львів, 2010. – Вип. 9. – С. 10–14.
447. Монолатій І. Мюнхенська школа історії України (1946–1991): Історіографічне дослідження / І. Монолатій, О. Вишиванюк. – Коломия: Інститут управління природними ресурсами; Музей історії міста Коломиї, 2001. – 132 с.
448. Мороз В. Товариство українських робітників “Сила” / В. Мороз // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. – Київ: Українська видавнича спілка, 2007. – 1009 с.
449. Найда О. Окремі аспекти діяльності Історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка. 1913–1940 роки / О. Найда // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів, 1998. – С. 24–33.
450. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 372 с.
451. Науковий часопис українознавства “Україна” (1907–1932): Показчик змісту / [упоряд. Р. Майборода, В. Врублевський]. – Київ, 1993. – 140 с.

452. “Наша культура” (1935–1937): Систематичний покажчик змісту / [упоряд Н. Прокопенко; наук. ред. Л. Головата]. – Львів, 2006. – 124 с.
453. Оглоблин О. Сучасна вільна українська історіографія / Олександр Оглоблин // Український історик. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Острог; Торонто; Париж, 2006. – № 1–3(169–170). – С. 15–42.
454. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 рр. / Олександр Оглоблин / [вступ. ст. І. Верби; упоряд. та прим. І. Верби, О. Юркової; перекл. з англ. О. Кураєва, О. Юркової]. – Київ, 2003. – 250 с.
455. Оглоблин О. Українська церковна історіографія / Олександр Оглоблин // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1969. – № 4(24). – С. 22–26.
456. П’ятницька-Позднякова І. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посібник / І. П’ятницька-Позднякова. – Київ, 2003. – 116 с.
457. Падох Я. Незнищиме товариство. До 110-річчя НТШ / Ярослав Падох. – Нью-Йорк, 1983. – 20 с.
458. Паньківський К. Роки німецької окупації (1941–1944) / К. Паньківський. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983. – 480 с.
459. Пасіцька О. Львівське товариство українських робітників “Сила”: організаційна структура та основні напрями діяльності / Оксана Пасіцька // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. – Луцьк, 2009. – Вип. 13. – С. 88–93.
460. Пасіцька О. Національне питання у діяльності Українського робітничого товариства “Сила” / Оксана Пасіцька // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [гол. редкол. Я. Ісаєвич, упоряд. М. Литвин, І. Патер, І. Соляр]. – Львів, 2009. – Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – С. 263–267.
461. Пеленський Є.-Ю. Бібліографія української бібліографії. Довідник № 40 / Є.-Ю. Пеленський. – Едмонтон, 1990. – 213 с.

462. Пеленський Є.-Ю. Матеріали до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття (Українські книжки за 1900–1935 рр.) / Є.-Ю. Пеленський. – Львів, 1936. – 18 с.

463. Передерій В. Видання “Червоної Калини” (1922–1939): Історико-бібліографічне дослідження / Валентина Передерій / [відп. ред. Є. Наконечний]. – Львів, 2004. – 357 с.

464. Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії / [за ред. М. Романюка]. – Львів, 1999. – Т. 2. – 360 с.

465. Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії / [за ред. М. Романюка]. – Львів, 2000. – Т. 3. – 324 с.

466. Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії / [за ред. М. Романюка]. – Львів, 2001. – Т. 4. – 324 с.

467. Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії / [за ред. М. Романюка]. – Львів, 2001. – Т. 5. – 388 с.

468. Петровський М. Нариси історії України XVII – початку XVIII ст.: Досліди над літописом Самовидця / М. Петровський. – Харків, 1930. – 453 с.

469. Піх О. Бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові: генеза, діяльність, публікації / Олег Піх // Історичні та культурологічні студії / [відп. ред. Я. Ісаєвич]. – Львів, 2004. – Вип. 4. – С. 105–122.

470. Піх О. Мирон Кордуба – історик і бібліограф / Олег Піх // Бібліографія історії українсько-польських відносин: суспільно-політичні та економічні процеси (За матеріалами картотеки Мирона Кордуби) / [упоряд. О. Піх, О. Руда]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – С. 5–44.

471. Плехова І. Автура книгознавчого часопису “Українська книга” (1937–1943) / Ірина Плехова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журналістика. – Київ, 2010. – № 17. – С. 18–21.

472. Плехова І. Висвітлення бібліографічної проблематики на шпальтах галицького книгознавчого часопису “Українська книга” (1937–

1939, 1942–1943 pp.) / Ірина Плехова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. – Луцьк, 2008. – Вип. 2. – С. 305–309.

473. Плехова І. Практика використання криптонімів на шпальтах часопису “Українська книга” (1939–1943) / Ірина Плехова // Теле- та радіожурналістика: збірник наукових праць / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2010. – Вип 9. – Ч. 2. – С. 294–300.

474. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. 2-ге вид./ Наталія Полонська-Василенко – Київ: Либідь, 1993. – Т. 1. До середини XVII століття – 640 с.

475. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. 2-ге вид. / Наталія Полонська-Василенко. – Київ: Либідь, 1993. – Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року – 608 с.

476. Полонська-Василенко Н. Сторінки спогадів. Український Вільний Університет / Наталія Полонська-Василенко // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1965. – № 3–4(7–8). – С. 39–47.

477. Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет (50 літ змагань за нові інтелігентські кадри) / Наталія Полонська-Василенко // П'ятдесятиріччя Українського Вільного Університету. Пропам'ятна книга. – Чикаго, 1971. – С. 13–17.

478. Попок А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. / Андрій Попок // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 54–68.

479. Пріцак О. [рец. на]: Андрусяк М. Мазепа і Правобережжя. – Львів, 1938. – 106 с. / Омелян Пріцак // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 7–8. – С. 35–36.

480. Радянська енциклопедія історії України. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1969. – Т. 1. – 552 с.

481. Реєстр розсекречених архівних фондів України. Міжархівний довідник / [упоряд. С. Зворський]. – Київ, 2009. – Т. 1: Розсекречені архівні

фонди центральних державних архівів України. – Кн. 1: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України. – 244 с.

482. Рибчинська Н. Бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка (1909–1939): структура, організаційні засади, напрями діяльності, зв'язки з науковими установами Києва / Н. Рибчинська // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті / [упоряд. Л. Ільницька, відп. ред. М. Романюк]. – Львів, 2010. – С. 27–57.

483. Романюк М. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження / М. Романюк, М. Галушко. – Львів: Світ, 2001. – Т. 1. – 742 с.

484. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / Олександр Рубльов. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.

485. Рубльов О. Іван Петрович. До історії співпраці Івана Крип'якевича з установами ВУАН / Олександр Рубльов // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 748–764.

486. Руда О. Українське козацтво в інтерпретаціях польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття / Оксана Руда. – Львів, 2010. – 418 с.

487. Сварник І. Архів Львівського університету: історія установи, доля і склад фондів / Іван Сварник // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2010. – Вип. 5. – С. 216–229.

488. Сварник І. До історії архіву Львівського університету / Іван Сварник // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: історія і сучасність: доповіді та повідомлення / [відп. ред. М. Романюк]. – Львів, 2010. – С. 373–384.

489. Сварник І. Особистий фонд Івана Крип'якевича у ЦДІА України у Львові / Іван Сварник // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 896–898.

490. Серeda О. “Настоящие русские?” Дещо з історії галицької інтелігенції [Електронний ресурс] / Остап Серeda. Режим доступу: <http://www.zachid.net/article/242921/>.

491. Серкіз Я. Український краєзнавчий журнал “Наша Батьківщина” (1937–1939 pp.) / Ярослав Серкіз // Українська періодика: історія і сучасність. Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (9–10 грудня 1993 р.). – Львів, 1993. – С. 79–83.

492. Сілевич Л. Із редакторсько-видавничого досвіду Євгена-Юлія Пеленського (за архівами та раритетами) / Л. Сілевич // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2003. – Вип. 11. – С. 749–763.

493. Сірський Г. Переволочна до і після 1939 року / Григорій Сірський // Нарис до історії села Переволочна / [упор. В. Лаба]. – Львів, 2003. – С. 37–129.

494. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус / Ігор Скочиляс. – Львів: Вид-во УКУ, 2010. – 832 с.

495. Скрутень Й. [рец. на]: Андрусяк М. З історії українського культурного та національного руху Яворівщини (XVII–XIX ст.) (Яворівщина з її минулого і сучасного (Зі світлинами): З нагоди 50-ліття заложення першої укр. читальні в Яворові. – Яворів: Накладом філії т-ва “Просвіта” в Яворові; з друк. І. Шпильки, 1931. – С. 8–11) / Йосафат Скрутень // Записки Чину св. Василя Великого. – 1932. – Т. 4. – Вип. 1–2. – С. 474–476.

496. Соляр І. Освіта / Ігор Соляр // Історія Львова: у 3 т. / [редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій]. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 3. – С. 83–85.

497. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії / Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип 13(1). – С. 6–27.

498. Стеблій Ф. Іван Карпинець (1898–1954) / Феодосій Стеблій. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 24 с.

499. Стрільчук В. Бродівська гімназія в українському національному житті міста Броди і повіту наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / В. Стрільчук // Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження. З нагоди 10-річчя відродження. – Броди, 2008. – Вип 1: Матеріали І науково-теоретичної конференції (Броди, 31 жовтня 2007 р.). – С. 12–18.

500. Стрільчук Л. Еміграція з України в роки Другої світової війни та після її закінчення: політичний, національний та релігійний аспекти / Л. Стрільчук // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали ІІ Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 30–31 жовтня 2006 р.). – Київ: “Зовнішторгвидав”, 2007. – С. 211–216.

501. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Олексій Сухий. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – 495 с.

502. Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрямки діяльності / Олексій Сухий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стеблія. – С. 393–403.

503. Сьогочасне і минуле. Вісник українознавства. – 1939. – Т. 2. – 99 с.

504. “Сьогочасне й минуле” (1939): систематичний покажчик змісту / [уклад. В. Передирій]. – Львів, 2009. – 60 с.
505. Тельвак В. Українська проблематика на сторінках “Kwartalnika Historycznego” (львівський період) / Віталій Тельвак // Kraków, Lwów: Książki-czasopisne biblioteki / [pod red. H. Kosętki]. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademji Pedagogicznej, 2006. – S. 485–495.
506. Тиміш Л. Біографії ієрархів української церкви у дослідженнях учених міжвоєнного Львова / Лідія Тиміш // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2003. – Вип. 7. – С. 389–397.
507. Тиміш Л. Вячеслав Заїкін – історик Церкви / Лідія Тиміш // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2004. – Вип. 8. – С. 321–330.
508. Тиміш Л. Краєзнавча проблематика львівських історико-церковних досліджень (міжвоєнний період) / Лідія Тиміш // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 2003. – Т. 10. – С. 71–75.
509. Тиміш Л. Микола Андрусак: матеріали до біографії / Лідія Тиміш // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2000. – Вип. 4. – С. 462–467.
510. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) / Ярослав Тинченко. – Київ, 2007. – 536 с.
511. Товариство “Просвіта” у Львові: покажчик видань 1868–1939. – Львів, 1996. – 580 с.
512. Турій О. Москвофільство / О. Турій // Довідник з історії України (А–Я) / [за ред. І. Підкови, Р. Шуста]. 2-ге вид, доопр. і доп. – Київ: Генеза, 2001. – С. 485–487.
513. Турчин А. Євген Петрушевич / А. Турчин // Надбужанщина. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1994. – Т. 3. – С. 513.
514. Українська радянська енциклопедія. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1977. – Т. 1. – 542 с.

515. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження / [уклад. Романюк М., Галушко М.]. – Львів: Світ, 2003. – Т. 3. – Кн. 2: 1929–1999. – 926 с.

516. Ульянов В. Будівля української повітової бурси ім. Маркіяна Шашкевича та її доля у 1940–1991 рр. / В. Ульянов // Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження. З нагоди 10-річчя відродження. – Броди, 2008. – Вип 1: Матеріали І науково-теоретичної конференції (Броди, 31 жовтня 2007 р.). – С. 19–32.

517. Фелонюк А. Омелян Пріцак і Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1936–1939 рр.) / Андрій Фелонюк // Українська орієнталістика: збірник наукових праць викладачів та студентів Національного університету “Києво-Могилянська академія” і Київського національного лінгвістичного університету до 90-річчя професора Омеляна Йосиповича Пріцака / [гол. ред. І. Срібняк]. – Київ, 2009–2010. – Вип 4–5. – С. 23–27.

518. Фігурний Ю. Гетьман Іван Мазепа – один з визначних символів українського етнонаціонального державотворчого процесу (До 375-річчя від дня народження та 320-ліття отримання гетьманської булави) / Юрій Фігурний // Українознавство. – Київ, 2007. – № 1. – С. 28–37.

519. Х. К. Ще кілька слів про гетьмана Мазепу / Х. К. // Вістник. – 1933. – Т. 4. – № 11. – С. 839–843.

520. Хімяк О. Газета “Діло” та її вплив на формування політичної свідомості українців Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Хімяк // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2009. – Вип. 21. – С. 45–49.

521. Хроніка // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1978. – Ч. 4. – С. 137–138.

522. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник / Державний комітет архівів України, Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Львів; Київ, 2001. – 387 с.

523. Цибенко І. Організаційна та критико-бібліографічна діяльність М. Грушевського на сторінках журналу “Україна” / І. Цибенко // Вісник книжкової палати. – 2007. – № 1. – С. 27–29.
524. Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича / Б. Чайківський. – Львів: Видавництво “Мс”, 2005. – 102 с.
525. Чебан М. Історіографічні дослідження Миколи Андрусяка / Марина Чебан // Історіографічні дослідження в Україні. – Київ, 2008. – Вип. 19. – С. 96–114.
526. Чебан М. Микола Андрусяк як історик і організатор науки / Марина Чебан // Український історичний збірник. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. – Вип. 12. – С. 381–394.
527. Чебан М. Микола Андрусяк як учасник і літописець українських визвольних змагань / Марина Чебан // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2009. – Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – С. 556–563.
528. Черниш Н. Бібліографічна комісія НШТ як центр дослідження української книги (1909–1939) / Наталія Черниш. – Київ: Наша культура і наука, 2006. – 216 с.
529. Шаповал Ю. “Діло” (1880–1939 рр.): поступ української суспільної думки / Юрій Шаповал. – Львів, 1999. – 384 с.
530. Шкраб’юк П. Виноградник Господній. Історія життя о. д-ра Й. Кладочного / Петро Шкраб’юк. – Львів: Місіонер, 1995. – 280 с.
531. Якимович Б. Микола Андрусяк – дослідник історії України / Богдан Якимович // З минулого Знесіння. – Вид. 2-ге. – Львів, 1992. – С. 3–6.
532. Янів В. Нарис історії Українського Богословського Наукового Товариства (з бібліографією видань). В 45-річчя заснування / Володимир Янів // Матеріяли до історії Української Церкви. Збірник наукових доповідей конференцій у Нью-Йорку (17.II.1962) та в Рокка ді Папа (18–20.X.1963). – Мюнхен; Рим; Париж, 1969. – С. 139–225.

533. Яримович М. Значення українського коледжу та його фахових курсів / М. Яримович // Свобода. – Джерсі-Сіті, 1958. – Ч. 179 (18 травня). – С. 2.

534. Ярославщина і Засяння 1031–1947. Історико-мемуарний збірник / [ред. і упор. М. Семчишин]. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. – 713 с.

535. Ясь О. Андрусак Микола / Олексій Ясь // Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, 2005. – Т. 1 (А–В). – С. 88.

536. Ясь О. Державницький напрям в українській історіографії / Олексій Ясь // Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, 2004. – Т. 2 (Г–Д). – С. 354–355.

537. Ясь О. М. Андрусак та його студії про походження і значення терміна “Україна” (До історії однієї наукової дискусії) / Олексій Ясь // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. – Число 10. – Ч. 2: Збірка наукових праць пам’яті відомого вченого-історика доктора історичних наук М. Брайчевського. – Київ, 2003. – С. 318–333.

538. Ясь О. Матеріали до бібліографії праць М. Андрусяка / Олексій Ясь // Молода нація. – Київ: Смолоскип, 2003. – № 3 (28). – С. 260–275.

539. Ясь О. Микола Андрусак – історик та публіцист: матеріали до біографії / Олексій Ясь // Молода нація. – Київ: Смолоскип, 2003. – №3(28). – С. 251–259.

540. Ясь О. Микола Андрусак та його наукова спадщина (Матеріали до біографії) / Олексій Ясь // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – № 13. – С. 313–342.

541. Ясь О. Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр.: проблема поколінь та організація дослідницької праці / Олексій Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – Київ, 2000. – Вип. 10. – Ч. 2: Історіографія. – С. 352–391.

542. Яськевич С. Кілька поправок до історії “Кам’янецької Спільної Юнацької Школи” / С. Яськевич // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 7–8. – С. 28.
543. Charewiczowa Ł. Historiografia i miłośnictwo Lwowa / Ł. Charewiczowa. – Warszawa: Polski dom wydawniczy, 1990. – 291 s. [Biblioteka Lwowska. T. 6].
544. Deruga A. Biskup Józef Szumlański (1667–1708) / A. Deruga // Collectanea Theologica. – Lwów, 1935. – T. 16. – S. 373–389.
545. Encyclopedia of Ukraine / [ed. V. Kubijovych]. – Toronto; Buffalo; London, 1984. – T. 1. – 1185 p.
546. Korduba M. La littérature historique ukrainienne en Pologne et dans l’émigration ukrainienne. Compte-rendu 1927–1928 / M. Korduba // Bulletin d’Information des sciences historiques en Europe Orientale. – Varsovie: Librairie F. Hoesick, 1929. – T. 1. – Fascicules 1–2. – S. 73–119.
547. К. С. [рец. на]: Андрусак Микола. Мазепа і Правобережжя. – Львів, 1938. – 106 с. // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – Warszawa, 1938. – Nr 40 (279). – S. 437–438.
548. Krupnitzky B. [рец. на]: Андрусак М. Зв’язки Мазепи із Станіславом Лещинським і Карлом XII (ЗНТШ. – Львів, 1933. – Т. 152. – С. 35–61) / B. Krupnitzky // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – Breslau, 1934. – Bd. 10. – S. 215–216.
549. Olejnik K. Mediewistyka lwowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku / K. Olejnik // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX I XX wieku / [pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka]. – Lwów; Rzeszów, 2006. – T. 4. – S. 332–345.
550. Pisulińska J. Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939 / J. Pisulińska // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku / [pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka]. – Rzeszów, 2004. – T. 1. – S. 233–249.

551. Pisulińska J. Powojenne losy historyków lwowskich / J. Pisulińska // Історія–ментальність–ідентичність / [за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги]. – Львів: ПАІС, 2011. – Вип 4: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половини XX ст.: колективна монографія. – С. 138–150.

552. Prace Ruske, Ukrajinske, a Beloruske emigrace wydane v Československu 1918–1945 (Bibliografie s biografickými udaji o autorech). – Praha: Národní knihovna České republiky, 1996. – Díl I. – Svazek 3. – 426 p.

553. X. Y. [рец. на]: Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny. – Lwów: Nakładem T-wa Naukowego, 1934. – 212 s. / X. Y. // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1934. – R. 48. – S. 690–691.

554. Zaikyn W. [рец. на]: Андрусяк М. Зв'язки Мазепи із Станіславом Лещинським і Карлом XII (ЗНТШ. – Львів, 1933. – Т. 152. – С. 35–61) / W. Zaikyn // Kwartalnik Historyczny. – 1933. – R. 47. – S. 501–503.